

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СХОДОЗНАВСТВА ім. А. Ю. КРИМСЬКОГО
УКРАЇНСЬКА АСОЦІАЦІЯ КИТАЄЗНАВЦІВ

КИТАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

漢學研究

№ 2, 2018

Затверджено до друку Вченою радою Інституту сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України 29.11.2018 (протокол № 5)

Головний редактор:

Кіктенко В. О., д. філос. н., ст. н. с.

Редакційна колегія:

Антонюк Л. Л., д. е. н., професор
Бубенок О. Б., д. і. н., професор
Блудова Т. В., д. е. н., професор
Гальперіна Л. П., к. е. н., професор
Ісаєва Н. С., д. ф. н., доцент
Кудирко Л. П., к. е. н., професор
Онищенко О. С., академік НАН України
Отрощенко І. В., д. і. н., ст. н. с.
Примостка О. О., д. е. н., професор
Тарасенко М. А., д. і. н.
Кшановський О. Ч., д. ф. н.
Рибалкін В. С., д. ф. н., професор
Хамрай О. О., д. ф. н., ст. н. с.
Швиданенко О. А., д. е. н., професор
Яворська Г. М., д. ф. н.
Ло Цзюнь, Ph.D., професор (Пекін, КНР)
Хуан Чжоюе, Ph.D., професор (Пекін, КНР)
Сюй Баофен, Ph.D., професор (Пекін, КНР)
Сунь Юе, професор (Пекін, КНР)

Відповідальний секретар:

Гобова Є. В., к. ф. н., м. н. с.

Літературний редактор:

Овчарук Н.

Коректор:

Овчарук Н.

Комп'ютерний набір:

Дудка Ю., Ленго Я.

Комп'ютерний дизайн та макетування:

Ленго Я.

Адреса редакції:

01001 Київ 1, вул. Грушевського 4, к.226
Інститут сходознавства
ім. А. Ю. Кримського НАН України
редакція: (044) 279-9971

*Редакція не завжди поділяє позицію авторів.
При передруку посилання на "Китаєзнавчі дослідження" обов'язкове.*

Включено до переліку наукових фахових видань України наказом
Міністерства освіти і науки України від 21.12.2015 № 1328 (історичні науки)
Свідectво про державну реєстрацію серія KB №21055-10855P від 07.11.2014
ISSN 2409-904X

Статті надруковано мовою оригіналу та в авторській редакції.
Усі права застережені.

© Інститут сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України, 2018

ЗМІСТ

Історія, філософія, наука та культура Китаю

<i>Капранов С. В.</i> Проблема свободи у філософії Чжуан-цзи	5
<i>Кіктенко В. О.</i> Історичні етапи розвитку феноменології в Китаї	15
<i>Лях Р. А.</i> Китаєзнавчі студії на сторінках часопису “Далекий Схід” 1938–1939 рр.	35
<i>Урусов В. Б.</i> Виникнення і розвиток системи державних іспитів стародавнього Китаю	52
<i>Христолюбова Ю. С.</i> История развития китайской чайной традиции, пути ее распространения и адаптация в других странах	61
<i>Шевченко О. М.</i> Українці в Шанхаї (1930–1940 рр.)	73

Політичний та соціально-економічний розвиток Китаю

<i>Кошовий С. А.</i> Особливості державної політики КНР щодо Полярного регіону	99
<i>Дроботюк О. В.</i> Сталий розвиток Китайської Народної Республіки: інклюзивні інновації	127
<i>Yefremov D.</i> China in the Trade War Against the US. Tactical Capabilities and Prospects	133

Китайська мова та література

<i>Zasut'ska Y.</i> Analysis of Deviations in English and Ukrainian Translations of Li Bai's Poetry from the Point of View of the Sentence Structure and Tonal Patterns	142
---	-----

Переклади китайської літератури

Переклад вибраних оповідань з історичної хроніки “Цзо чжуань”. Пер. з кит. Д. О. Мерзлюка	157
--	-----

TABLE OF CONTENTS

History, Philosophy, Science and Culture of China

<i>S. Kapranov</i> . The Problem of Freedom in the Philosophy of Zhuangzi	5
<i>V. Kiktenko</i> . The Historical Stages of the Development of Phenomenology in China	15
<i>R. Lakh</i> . Chinese Studies on the Pages of the Journal "The Far East" 1938–1939	35
<i>V. Urusov</i> . The Emergence and Development of the State Exams System of Ancient China	52
<i>Yu. Khristolyubova</i> . History of Development of Chinese Tea Tradition, Ways of its Distribution and Adaptation in Other Countries	61
<i>O. Shevchenko</i> . Ukrainians in Shanghai (1930–1940)	73

Political, Social and Economic Development of China

<i>S. Koshovyi</i> . Peculiarities of the State Policy of the P.R. China for the Polar Region	99
<i>O. Drobotiuk</i> . Sustainable Development of People's Republic of China: Inclusive Innovations	127
<i>Yefremov D.</i> China in the Trade War Against the US. Tactical Capabilities and Prospects	133

Chinese Language and Literature

<i>Zasut'ska Y.</i> Analysis of Deviations in English and Ukrainian Translations of Li Bai's Poetry from the Point of View of the Sentence Structure and Tonal Patterns	142
---	-----

Translations of Chinese Literature

Translation of Selected Stories from the Historical Chronicles of "Zuo zhuan". Transl. by D. Merzlyuk	157
---	-----

ІСТОРІЯ, ФІЛОСОФІЯ, НАУКА ТА КУЛЬТУРА КИТАЮ

ISSN 2616-7328 (Online), ISSN 2409-904X (Print)
Kitaëznaveči doslidžennâ, 2018, No. 2, pp. 5–14
doi: <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.02.005>

UDC 14:299.513

THE PROBLEM OF FREEDOM IN THE PHILOSOPHY OF ZHUANGZI

S. Kapranov

PhD (Religion Studies), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

s_kapranov@yahoo.com

The article is devoted to the study of the problem of freedom in the philosophy of Zhuangzi. The main approaches to the issue by Chinese scholars and thinkers and by Western researchers are considered. A group of hieroglyphic binoms, denoting various aspects of the concept of “freedom”, is singled out. These are 在宥 *zài yǒu*, 自然 *zì rán*, 逍遙 *xiāo yáo*, 天放 *tiān fàng*. The cases of their use in the text are analyzed. On the basis of the analysis, it is shown that the central place among them belongs to the *zì rán*, which expresses the category of truth immanently inherent in a human being (or a “thing”-*wù*), appearing as its nature. Freedom in the sense of Zhuangzi is the self-deployment of this truth or nature in the spontaneous “non-activity”. It appears as *xiāo yáo* – an unconstrained movement in an infinite space, accompanied by a sense of joy and happiness. The state of archetypal antiquity, when everything enjoyed this freedom, is the “heavenly liberation” *tiān fàng*. And *zài yǒu* means freedom seen from the standpoint of the ruler, freedom as his gift to the Celestial Empire and at the same time as the highest act of power over it.

Keywords: Chinese philosophy, the history of philosophy, Zhuangzi, freedom, Taoism

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ЧЖУАН-ЦЗИ

C. B. Капранов

Суперечка про те, чи є свобода універсальним загальнолюдським поняттям, а чи це поняття притаманне лише деяким культурам, має давню історію. Ще стародавні греки вважали, що на Сході немає свободи, лише деспотизм [Чумаченко 2009, 49–50]. Леся Українка присвятила цій проблемі поему “Одно слово (Оповідання тубільця з півночі)”, написану 1903 р., де зобразила зіткнення західної культури в особі політичного засланця (“чужого”) з умовної культурою “північних тубільців” [Леся Українка 1977, 273–278]. Суть конфлікту в поемі полягає у відсутності в останній слова “свобода” – а як немає слова, то

© 2018 S. Kapranov; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine and the Ukrainian Association of Sinologists on behalf of *The Chinese Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

нема й відповідного уявлення. У сучасній науці подібну тезу обстоює лінгвіст А. Вежбицька [Вежбицкая 1999, 434–499]. На її думку, свобода не є не тільки універсальним загальнолюдським ідеалом, ба навіть загальноєвропейським: “наприклад, для Японії ідеал свободи, схоже, культурно чужий” [Вежбицкая 1999, 470–471]. А в мовах австралійських аборигенів, зауважує дослідниця, взагалі немає навіть близького за значенням слова.

Вежбицька, проте, не заперечує самої наявності поняття свободи в японській культурі (адже відповідне *слово* в ній є); її цікавить специфіка концепту свободи в різних культурах. Загалом подібний підхід до проблеми – хоча не конче лінгвістичний – можна вважати характерним для сучасної науки. Про інтерес до особливостей розуміння свободи на Сході в сучасній Україні свідчить низка нещодавніх публікацій [Кіхно 2018; Роговський 2017; Ярош та ін. 2018]. Не можна, проте, не зауважити, що більшість дослідників звертається при цьому до індійської філософії (загалом або до її окремих представників). У зв’язку з цим доцільно, на наш погляд, звернутися до китайської традиції. Ідею свободи в ній зазвичай пов’язують з даосизмом (наприклад, [Торчинов 2005, 455–456]). Ми в цій статті пропонуємо розглянути деякі аспекти зазначеної проблематики у філософії Чжуан-цзи.

Тема свободи є однією з найважливіших у філософії Чжуан-цзи, про що свідчать праці як китайських, так і зарубіжних вчених. Реформатори кінця XIX – початку XX ст. зверталися до неї в пошуках китайських аналогів ліберальної ідеології. Провідний діяч “Ста днів реформ” філософ Тань Ситун 譚嗣同 (1865–1898) знаходив у Чжуан-цзи соціально-політичний ідеал свободи, близький до анархізму [Тань Сытун 2012]. Перекладач і популяризатор західної філософії Янь Фу 嚴復 (1854–1921) писав, що Чжуан-цзи відкрив свободу і рівність у сучасному західному сенсі. Один з лідерів “Руху за нову культуру” У Юй 吳虞 (1872–1949) прославляв Чжуан-цзи за свободу духу. Інший провідник реформістського руху – Лян Цічао 梁啟超 (1873–1929) витлумачував вчення Чжуан-цзи як політичну концепцію *laissez-faire*, а крім того, пояснював його філософію життя за допомогою поняття “свобода волі”. Мовознавець і філософ Чжан Тайянь 章太炎 (1868–1936) виносив на перший план ідею духовної свободи [Deng Lianhe 2010, 317–319].

Багато уваги приділяв поняттю свободи у Чжуан-цзи видатний китайський філософ та історик філософії Фен Юлань 馮友蘭 (1895–1990). У передмові до власного англійського перекладу “внутрішніх глав” трактату він розрізняє “теорію невтручання” (*the theory of letting alone*), яка може бути застосована як до суспільства в цілому, так і до персонального “мистецтва жити” [Chuang-tzu 1989, 9–11], та “абсолютну свободу”, яка досяжна лише для “досконалої людини” [Chuang-tzu 1989, 9–11]. У коментарях до перекладу він говорить також про “свободу духу”, необхідну, щоби “плекати життя”; її досягають шляхом духовного вдосконалення [Chuang-tzu 1989, 61]. Пізніше Фен Юлань приходить до думки, що суспільно-політична філософія Чжуан-цзи, заснована на “невтручанні”, є засобом досягти відносного щастя для кожної людини (“це і нічого більше є максимумом, на який може сподіватися будь-яка політична та соціальна філософія”) [Фэн Ю-лань 1998, 129–130; Chuang-tzu 1989, 130–133]. Абсолютної свободи, а отже абсолютного щастя, можна досягти лише через єднання зі Всесвітом [Фэн Ю-лань 1998, 133–134; Chuang-tzu 1989, 135–136]¹.

¹ Див. також: [Deng Lianhe 2010, 319–320].

Китайські марксистки, навпаки, критикували погляди Чжуан-цзи на свободу. Хоу Вайлу 侯外庐 (1903–1987) закидав даоському філософу ескапізм, відмову від політичної практики, боротьби й тому вважав його розуміння свободи хибним. Го Можо 郭沫若 (1892–1978) вбачав у філософії Чжуан-цзи опортунізм та песимізм, хоча все ж таки знаходив там і ствердження свободи особистості [Deng Lianhe 2010, 321].

Цю дискусію продовжують сучасні китайські дослідники. Одні з них, якот Се Янцзюй 谢阳举 та Сюй Кецянь 徐克谦, твердять, що відмова від власного “я”, яку пропонує Чжуан-цзи, суперечить ідеї свободи, принаймні в західному розумінні [Deng Lianhe 2010, 323]. Натомість Лю Сяогань 刘笑敢 розглядає філософію Чжуан-цзи як концепцію “традиційної китайської свободи”, котра, на думку дослідника, може доповнювати відому концепцію Ісаї Берліна [Deng Lianhe 2010, 316]. Ден Ляньхе 邓联合, з одного боку, вважає, що ідеал Чжуан-цзи був доречний у його “темну добу”, але не годиться для сучасного суспільства, яке вимагає від індивідуума “вільної політичної практики та соціальної участі”; з другого боку, розглядає думку Чжуан-цзи як цінний ресурс для пошуків китайських джерел лібералізму, а також традицію, що дасть змогу “запровадити лібералізм у повсякденне життя”, адже “як мінімум вільні громадяни в сучасному суспільстві потребують спокійного внутрішнього життя та трансцендентних духовних світів” [Deng Lianhe 2010, 322–324]. Такий висновок, схоже, є осмисленням досвіду тоталітарних режимів ХХ ст., які позбавляли людину свободи саме шляхом примусового залучення до соціально-політичної практики.

Зарубіжні дослідники також акцентують у Чжуан-цзи ідею свободи. Е. Р. Г’югс (Hughes) назвав свій переклад вибраних глав із трактату “Чжуан-цзи, поет свободи”. Б. Вотсон (Watson) вважає, що “центральної темі Чжуан-цзи можна виразити одним словом: свобода”. Т. Клірі (Cleary) переклав назву першої глави трактату словом “*Freedom*” [Deng Lianhe 2010, 314]. Х. Г. Венцель приходить до висновку, що у Чжуан-цзи йдеться насамперед про свободу в негативному сенсі слова (свободу від жадоби багатства, від амбіцій, від погорди тощо), проте з його філософії можна висувати й поняття позитивної свободи через поняття компетентності (*awareness*), якщо його застосувати до царини моралі [Wenzel 2003, 122–123]. Японська дослідниця Кісі Йоко твердить: “Свобода² для Чжуан-цзи означає визволення людини з полону самої себе. Людина яка, завдяки здійсненню Шляху-Дао не впіймана між розрізненням і протиставленням у світі явищ, а саме носій вільного духу, що, живучи всередині даної реальності, все ж таки не впіймана цією реальністю, і є насправді вільною людиною” [莊子 1971, 19]. Є. О. Торчинов звертає увагу на близькість розуміння свободи у Чжуан-цзи та в О. Пушкіна у вірші “З Піндемонта”; назагал, як зазначає російський даолог, “у “Чжуан-цзи” послідовно обстоюється принцип дотримання природи як справжньої свободи”, що є однією з двох базових інтерпретацій цього поняття і в європейській думці [Торчинов 2005, 256–257].

Цікаво трактує зазначену тему В. В. Малявін. Він виходить далеко за межі соціально-політичної проблематики з її дихотомією вільного суспільства та вільної особистості-відлюдника. Для Малявіна “Чжуан-цзи” – не текст “про свободу”, а саме втілення свободи. Насамперед це мислення як вільна творча гра [Малявін 1985, 28], мислення, що “прагне до тієї межі думки, за якою

² 自由 *дзію*.

речі вільні стосовно одна одної й одна одну звільняють; за якою все набуває свободи бути всім” [Малявин 1985, 132]. Таке мислення породжує “мовлення, щодо якого є вільними і читач, і письменник”, яке “робить можливим будь-який сенс” [Малявин 1985, 71]. За визначенням Малявіна, “Свобода Чжуан-цзи – це свобода вираження людиною різних точок ставлення до світу” [Малявин 1985, 276]. Таким чином, даос “створює свій текст як простір смислової свободи” [Чжуан-цзы 2002, 17]. У ньому створений «образ світу, вільного від тиранії “першопринципу”» [Чжуан-цзы 2002, 25]. Текст Чжуан-цзи є своєрідною аналогією “Великого Хаосу”, що “залишає всьому сущому свободу бути”, або “єдиній Речі світу”, “цілковито вільної присутності, що дає буття” [Чжуан-цзы 2002, 28, 33].

Як бачимо, наука і філософська думка накопичили багато різних інтерпретацій свободи у філософії Чжуан-цзи. При такому багатстві й розмаїтті постає питання, яке слово у Чжуан-цзи позначає свободу і чи є в нього таке слово. У сучасній китайській мові поняття “свобода” зазвичай виражають слова 自由 *цзию*³ та 自在 *цзицзай*. У Чжуан-цзи їх немає, хоча ієрогліфічний біном 自在 (дослівно “залежати від себе самого”) зустрічається в інших ранніх даоських та близьких до даосизму текстах: “Ле-цзи”, “Туань-цзи”, “Люй-ші чуньцю” тощо⁴. Особливо цікаве використання цього бінома у близькій до “Чжуан-цзи” пам’ятці “Ле-цзи” 列子, гл. III “Чжоуський Му-ван” 周穆王, де йдеться про даоса-мага, який міг “буття й небуття (життя та смерть) [зробити] залежними від себе самого” *цунь ван цзи цзай 存亡自在*)⁵ [列子 – Liezi].

Проте у Чжуан-цзи є ієрогліфічний біном 在宥 *цзай ю*, який Тань Ситун вважав також синонімом свободи: «Хтось сказав: *цзай ю* – це змінене читання *цзи ю*, тобто “свобода”. О, які слухні ці слова!» [Тань Ситун 2012]. Лян Цічао витлумачив цей вираз таким чином: «*Цзай ю* означає дати людям абсолютну свободу. Що це значить? Звичайною мовою це означає “дати спокій”, “не чіпати”. Традиційною літературною мовою це означає “бездіяльність”» (цит. за [Deng Lianhe 2010, 318]). Це сполучення ієрогліфів 在 “бути” та 宥 “дозволяти”. Воно зустрічається в тексті всього двічі – як назва глави 11 та на її початку, який є своєрідним маніфестом концепції “правління шляхом недіяння”: 聞在宥天下, 不聞治天下也。在之也者, 恐天下之淫其性也; 宥之也者, 恐天下之遷其德也⁶ «[Я] чув: “дозволити бути” Піднебесній, не чув: “правити Піднебесною”. “Бути”, бо боюся, що в Піднебесної зіпсують-розбестять її природу; “дозволити”, бо боюся, що в Піднебесної змістять-викривлять її добродетель-Де»⁷. Як ми бачимо, у тексті біном 在宥 розділяється і кожен з ієрогліфів тлумачиться окремо. Тому В. Яблонський

³ Дослівно “походити з себе самого”, звідси значення у класичній китайській мові “діяти на власний розсуд, за власною волею”. Наприкінці XIX ст. спочатку японські, а тоді й китайські перекладачі почали використовувати це слово (японське читання *дзію*) як еквівалент англійського liberty. Про дискусії навколо цього перекладу та семантичні відмінності між 自由 та liberty див.: [Борох 2001, 37–38, 230–231; Вежбицкая 1999, 471–472; Крушинский 1989, 54–62].

⁴ Для пошуку ієрогліфів та їхніх сполучень у класичних китайських текстах ми користувалися сайтом Chinese Text Project (<https://ctext.org/>).

⁵ Пор. російський переклад Л. Д. Позднеевої: [Мудрецы... 1994, 39].

⁶ Тут і далі цитати з “Чжуан-цзи” наведено за: [莊子 – Zhuangzi].

⁷ Пор. інші переклади: [Мудрецы... 1994, 182–183; Чжуан-цзы 2002, 127; Czuang-Tsy 1953, 90].

перекладає його як “*swoboda i wyrozumiałość*” (“свобода і поблажливість”)⁸ [Czuang-Tsy 1953, 90]. У коментарі сказано, що 在 哉й тут «виступає в значенні 哉и 哉ай “свобода”» [Czuang-Tsy 1953, 95]. В. В. Малявін перекладає 在 宥 у назві глави як “*дать волю миру*” (“дати волю світові”), а в тексті – “*позволить быть таким, каков он есть*” (“дозволити бути таким, який він є”) [Чжуан-цзы 2002, 126–127]. Отже, 哉й ю – це свобода з точки зору володаря, свобода як його дар Піднебесній і водночас як найвищий акт влади над нею.

Ще одне слово у Чжуан-цзи, близьке за значенням до поняття “свобода”, – це 自然 哉ижань (дослівно “самотакість”⁹). Як зазначає Е. О. Торчинов, “Класичним китайським аналогом свободи було поняття 哉и жань, семантично надзвичайно близьке до 哉и ю”. Сучасного значення “природа” (як у китайській, так і в японській мові) воно набуло вже наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. в японських та китайських перекладах західної літератури, зокрема і “внаслідок вихідних натуралістичних конотацій даоського розуміння 哉и жань” [Торчинов 2005, 455]. На думку дослідника, “*哉и жань* є певна якість самототожності, буття, що відповідає [власній] природі, буття в якості себе самого і як себе самого. Мати цю якість значить не бути обумовленим нічим, крім своєї власної природи, сутності, характеру. Так, концепція 哉и жань цілком тотожна 哉и ю” [Торчинов 2005, 456]. Зв’язок між поняттями 哉ижань та 哉ию має місце й у працях Янь Фу [Борох 2001, 231; Крушинский 1989, 58].

У Чжуан-цзи біном 自然 哉и жань зустрічається 8 разів. Розгляньмо їх по черзі.

I. 常因自然而不益生也 (5:6)¹⁰ “Постійно дотримується самотакості і не додає до життя”¹¹. Це характеристика ідеальної “людини без пристрастей”, даоського мудреця.

II. 順物自然 (7:3) “Дотримуйся самотакості речей / Дозволь речам дотримуватися самотакості”¹². Цей вираз містить пораду, як правити Піднебесною, тобто є характеристикою ідеального царя-мудреця. Зазначмо, що з цього погляду обидва варіанти перекладу є тотожними, адже дотримуватися “самотакості речей” у правлінні й означає дати змогу кожній з них йти за власною природою. Це твердження є синонімічним поняттю 在宥.

III. 應之以自然 (14:3) “Відповідає самотакості” та IV. 調之以自然之命 (14:3). “Налаштував відповідно до веління самотакості”¹³. Ці два фрагменти є частинами опису досконалої музики. З контексту не зрозуміло, про чию “природу” йдеться – самої мелодії, її творця чи космосу загалом. Проте важливо згадати, що музика в китайській традиції є важливим засобом облаштування космосу і держави, таким чином, невід’ємна від ідеї “облаштування Піднебесної”.

⁸ Пор. з перекладом Дж. Легга: *Letting Be, and Exercising Forbearance* [莊子 – Zhuangzi].

⁹ За А. А. Крушинським та Є. О. Торчиновим [Крушинский 1989, 56; Торчинов 2005, 185, 456].

¹⁰ Цифри в дужках позначають номери глави та абзаца. Номери абзаців наведено згідно з [莊子 – Zhuangzi].

¹¹ Пор.: [Мудрецы... 1994, 156; Чжуан-цзы 2002, 93; Chuang-Tzu 1989, 88; Czuang-Tsy 1953, 63; 莊子 1971, 152].

¹² Перший варіант – у Фен Юланя, В. Яблонського, Кісі Йоко та В. В. Малявіна [Чжуан-цзы 2002, 108; Chuang-Tzu 1989, 108; Czuang-Tsy 1953, 75; 莊子 1971, 197], другий – у Дж. Легга та Л. Д. Позднєвої [Мудрецы... 1994, 169; 莊子 – Zhuangzi].

¹³ Пор.: [Мудрецы... 1994, 213–214; Чжуан-цзы 2002, 157, 372; Czuang-Tsy 1953, 113–114].

V. 當是時也，莫之為而常自然 (16:2) “У той час не було діянь, а постійна самотакість”¹⁴. Ця фраза стосується “золотого віку”. Зауважмо, що В. Яблонський у цьому місці перекладає 自然 як *swobodna samorzutność* (“вільна спонтанність”) [Czuang-Tsy 1953, 123–124].

VI. 知堯、桀之自然而相非 (17:5) “Знай, [що] і Яо, і Цзе – [кожен був] самотаким, але [вони] один одного заперечували”¹⁵. Як відомо, у конфуціанській традиції Яо – ідеальний премудрий володар, а Цзе – зразковий тиран-злочинець. Чжуан-цзи, полемізуючи з нею, наголошує, що кожен з них вільно здійснював те, що притаманно його природі.

VII. 無為而才自然矣 (21:4) “Не діє (у *вей*), [її] властивість самотака”¹⁶. Йдеться про воду, що тече з джерельця; проте сказано це, щоби пояснити, якою є “досконала людина” (至人 *чжі жень*).

VIII. 真者，所以受於天也，自然不可易也 31:5) “Істина ж дана від Неба, самотака й незмінна”¹⁷. Тут *цзи жань* – характеристика вічної істини, протиставленої звичаям та обрядам, які створені людьми й мають історичний характер. З попереднього зрозуміло, що ця небесна істина є не що інше, як психофізична есенція-*цзін* 精 та щирість, отже, вона іманентна людській природі.

Як бачимо, *цзи жань* практично в усіх випадках стосується даоського ідеалу – це характеристика або “досконалої людини”, або правління премудрого володаря, або створеної мудрецем ідеальної мелодії. Лише один раз її застосовано до явища природи (води з джерела), але також для характеристики мудреця-даоса.

І так само один раз її вжито для характеристики персонажів, з погляду Чжуан-цзи далеко не ідеальних (досить згадати про оцінку Яо в першій главі трактату). Також варте уваги, що у двох випадках *цзи жань* поєднується з недіянням. Таким чином, у Чжуан-цзи *цзи жань* – аж ніяк не природа в сучасному розумінні (як рослинний і тваринний світ, що не зазнав впливу людини), це насамперед вільна спонтанна діяльність (радіше *не-діяльність*) людини, що відповідає іманентній їй вічній “небесній істині”. Проте так само своя “істина” притаманна кожному явищу (“речі”) – тварині, рослині, джерельній воді тощо.

Ще один біном, пов’язаний з поняттям свободи, ми знаходимо в назві першої глави “Чжуан-цзи” – 逍遙遊 *сяо яо ю*. Як уже було зазначено, Т. Клірі переклав цю назву просто як “Freedom” – “Свобода” [Deng Lianhe 2010, 314]. У перекладі В. В. Малявіна вона називається “В свободном странствии” (“У вільних мандрах”) [Чжуан-цзы 2002, 54]. Ден Ляньхе поставив у центр своєї розвідки про свободу у Чжуан-цзи саме першу главу [Deng Lianhe 2010]. За Фен Юланем, у цій главі описана абсолютна свобода [Chuang-Tzu 1989, 20]. В. Яблонський, посиляючись на знаменитий коментар Го Сяна 郭象 (III–IV ст.), пише, що провідною думкою цього розділу є “свобода в недіянні” [Czuang-Tsy 1953, 220]. За В. В. Малявіним, у біномі 逍遙 *сяо яо* «перший ієрогліф співвідноситься з поняттями “розтікатися”, “розширяться вдалину”¹⁸,

¹⁴ Пор.: [Мудрецы... 1994, 224; Чжуан-цзы 2002, 169].

¹⁵ Пор.: [Мудрецы... 1994, 229; Чжуан-цзы 2002, 176; Czuang-Tsy 1953, 128].

¹⁶ Пор.: [Мудрецы... 1994, 262; Чжуан-цзы 2002, 208; Czuang-Tsy 1953, 156].

¹⁷ Пор.: [Мудрецы... 1994, 346; Чжуан-цзы 2002, 296; Czuang-Tsy 1953, 34].

¹⁸ Ієрогліф 道 використовується тільки у сполученнях. Проте його ключ 辵 вказує на рух.

другий – з поняттями “віддаленого” (безмежного), а також “кружляння”, “ширювання”». Загалом словосполучення *сяо яо* “віддавна стало прозивним на позначення свободи духу” [Чжуан-цзы 2002, 328]. У сучасній китайській та японській мовах зв’язок цього бінома з поняттям свободи закріпився у фразеологізмі 逍遙自在 *сяояо цзицзай* / *сьойо дзідзай* “цілком вільний”, “той, що насолоджується повною свободою”.

Біном 逍遙 *сяо яо* зустрічається у Чжуан-цзи 6 разів, не рахуючи назви глави:

- I. 逍遙乎寢臥 (1:7), що можна перекласти як “вільно блукати уві сні”¹⁹;
- II. 逍遙乎無為之業 (6:6) – “вільно [робити] діло недіяння”²⁰;
- III. 遊逍遙之虛 (14:5) – “порожнеча вільних мандрів”²¹;
- IV. 逍遙, 無為也 (14:5) – “воля (вільне ширяння) – це недіяння (*увей*)”²²;
- V. 逍遙乎無事之業 (19:14) – “вільно [робити] діло відсутності справ”²³;
- VI. 逍遙於天地 (28:1) – “вільний між Небом і Землею”²⁴.

Усі ці вирази стосуються характеристики “досконалої людини”, мудреця, та її ідеального способу життя. Тут також не можна не помітити тісний зв’язок з категорією *увей*. *Сяо яо* виступає, на наш погляд, як певний атрибут свободи, що виражає її просторово-динамічний аспект.

Нарешті, слід згадати про ще один вираз, пов’язаний з темою свободи, – 天放 *тянь фан*, дослівно “небесне звільнення”. У Чжуан-цзи він зустрічається лише один раз (9:2), де стосується ідеального стану давнини, “золотого віку”. Л. Д. Позднеева перекладає цей вираз як *естественная свобода* (“природна свобода”) [Мудрецы... 1994, 176], В. Яблонський – як *wrodzona swoboda* (“природжена свобода”) [Czuang-Tsy 1953, 83], В. В. Малявін – як *Небесная свобода* (“Небесна свобода”) [Чжуан-цзы 2002, 117]. Він звертає увагу на другий знак, 放 *фан*, який має значення “облишити” та “звільнити”, і вважає *тянь фан* спорідненим з даоським образом вільного польоту духу – *куан фан* 狂放 (“віднайдення себе в безумному відкиданні всього”) ²⁵ [Чжуан-цзы 2002, 365]. Лінь Юньмін 林雲銘 (XVII ст.) коментує це місце таким чином: “Небесне звільнення – це коли ненавмисне тримаються самодостатньої середини і не плачуть у собі нічого приватного” (цит. за: [Чжуан-цзы 2002, 365]). Янь Фу вбачав схожість між описаним Чжуан-цзи ідеалом *тянь фан* та уявленнями Руссо про первісну свободу [Крушинский 1989, 57].

Отже, ми бачимо, що поняття “свобода” виражене у Чжуан-цзи певною групою слів (точніше, ієрогліфічних біномів): 在宥 *цзай ю*, 自然 *цзижань*, 逍遙 *сяо яо*, 天放 *тянь фан*. Усі вони мають суто позитивну конотацію. Два з них (*цзи жань* і *сяо яо*) зустрічаються неодноразово, два інші – по одному разу, але їхня важливість підкреслена самим текстом. Центральне місце серед них належить біному *цзи жань*, який виражає категорію істини, іманентно притаманної певній людині (або іншій “речі”-у). Ця істина постає як природа

¹⁹ Пор.: [Мудрецы... 1994, 128; Чжуан-цзы 2002, 59; Chuang-Tzu 1989, 35; Czuang-Tsy 1953, 33].

²⁰ Пор.: [Мудрецы... 1994, 164; Чжуан-цзы 2002, 102; Chuang-Tzu 1989, 101; Czuang-Tsy 1953, 69].

²¹ Пор.: [Мудрецы... 1994, 217; Чжуан-цзы 2002, 160; Czuang-Tsy 1953, 116].

²² Див. там само.

²³ Пор.: [Мудрецы... 1994, 248; Чжуан-цзы 2002, 195; Czuang-Tsy 1953, 144].

²⁴ Пор.: [Мудрецы... 1994, 317; Чжуан-цзы 2002, 267; Czuang-Tsy 1953, 199].

²⁵ У сучасній мові – “неприборканий”, “нахабний”, “безсоромний”.

(сутність, сукупність природжених якостей) цієї людини або “речі”. Свобода в розумінні Чжуан-цзи – це саморозгортання цієї істини-самотакості у спонтанній “недіяльності”. Воно відбувається як невимушений, необумовлений рух у безмежному просторі (ширення, розтікання, блукання), що супроводжується відчуттям радості, щастя. Це виражає біном *сяо яо*. Стан архетипової давнини, коли все суще перебувало в такій свободі, – це “небесне визволення” *тянь фан*. Проте в сучасному (і для Чжуан-цзи також) світі такий стан неможливий – принаймні для пересічних людей та приручених, тобто приневолених, ними тварин; *цзи жань* доступне лише для диких звірів, птахів чи то риб. Однак даос шляхом духовного самовдосконалення і злиття з Дао може досягти стану свободи. Такий мудрець, “досконала людина”, гідний стати справжнім володарем Всесвіту, бо лише він здатний правити шляхом недіяння, дати всьому сущому бути собою – реалізувати *цзай ю*. Тоді ідеал “небесної свободи” знову стане реальністю.

ЛІТЕРАТУРА

- Борох Л. Н. **Конфуцианство и европейская мысль на рубеже XIX–XX веков**. Москва, 2001.
- Вежбицкая А. **Семантические универсалии и описание языков**. Москва, 1999.
- Кіхно О. Проблематика свободи у філософії Шрі Ауробіндо Гхоша // **Філософська думка**, 2018, № 3.
- Крушинский А. А. **Творчество Янь Фу и проблемы перевода**. Москва, 1989.
- Леся Українка **Вибране**. Київ, 1977.
- Малявин В. В. **Чжуан-цзы**. Москва, 1985.
- Мудрецы Китая: Ян Чжу, Лецзы, Чжуанцзы**. Пер. с кит. Л. Д. Позднеевой. Санкт-Петербург, 1994.
- Роговський О. М. Проблема свободи: між Сходом і Заходом // **Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди “Філософія”**. Харків, 2017. Вип. 48, т. 2.
- Тань Сытун. Учение о гуманности (Жэнь сюэ). Избранные главы. Предисловие, перевод с китайского и комментарий Д. Е. Мартынова // **Вопросы философии**. 2012, № 10. – http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=624&Itemid=52
- Торчинов Е. В. **Пути философии Востока и Запада**. Санкт-Петербург, 2005.
- Фэн Ю-лань. **Краткая история китайской философии**. Пер. Котенко Р. В. Санкт-Петербург, 1998.
- Чжуан-цзы: даосские каноны**. Перевод, вступительная статья, комментарии В. В. Малявина. Москва, 2002.
- Чумаченко Б. М. **Вступ до культурології античності**. Київ, 2009.
- Ярош О., Капранов С., Кіхно О., Завгородній Ю. Проблема свободи у східних філософіях: теоретичні та екзистенційні виміри // **Філософська думка**, 2018, № 3.
- Chuang-Tzu**. A New Selected Translation with an Exposition of the Philosophy of Kuo Hsiang by Fung Yu-lan. Beijing, 1989.
- Czuang-Tsy**. Przełożyli Witold Jabłoński, Janusz Chmielewski, Olgierd Wojtasiewicz. Warszawa, 1953.
- Deng Lianhe. “A Happy Excursion” and Freedom // **Frontiers of Philosophy of China**, 2010, Vol. 5, No. 3.

Wenzel C. H. Ethics and Zhuangzi: Awareness, Freedom, and Autonomy // **Journal of Chinese Philosophy**, 2003, Vol. 30, No. 1.

莊子。岸陽子記。東京、1971。

莊子 – **Zhuangzi**. – <https://ctext.org/zhuangzi>

列子 – **Liezi**. – <https://ctext.org/liezi>

REFERENCES

Borokh L. N. (2001), *Konfutsianstvo i evropeyskaya mysl' na rubezhe XIX–XX vekov*, Vostochnaya literatura, Moscow. (In Russian).

Vezhbitskaya A. (1999), *Semanticheskiye universalii i opisaniye yazykov*, Yazyki russkoy kul'tury, Moscow. (In Russian).

Kikhno O. (2018), “Problematyka svobody u filosofiyi Shri Aurobindo Hkhoa”, *Filosofs'ka dumka*, No. 3, pp. 35–48. (In Ukrainian).

Krushinskiy A. A. (1989), *Tvorchestvo Yan' Fu i problemy perevoda*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Lesya Ukrayinka (1977), *Vybrane*, Dnipro, Kyiv. (In Ukrainian).

Malyavin V. V. (1985), *Chzhuan-tszy*, Nauka, Moscow. (In Russian).

Mudretsy Kitaya: Yan Chzhu, Letszy, Chzhuan-tszy (1994). Per. s kit. L. D. Pozdneveyov, Peterburg – XXI vek, Saint Petersburg. (In Russian).

Rohovs'kyi O. M. (2017), “Problema svobody: mizh Skhodom i Zakhodom”, *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody “Filosofiya”*, Issue 48, Vol. 2, pp. 14–22. (In Ukrainian).

Tan' Sytun (2012), “Ucheniye o gumannosti (Zhen' syue). Izbrannyye glavy”. Predisloviye, perevod s kitayskogo i kommentariy D. E. Martynova, *Voprosy filosofii*, No. 10, pp. 160–170, available at: http://vphil.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=624&Itemid=52 (accessed 10 November 2018). (In Russian).

Torchinov E. V. (2005), *Puti filosofii Vostoka i Zapada*, Azbuka-klassika, Peterburgskoye Vostokovedeniye, Saint Petersburg. (In Russian).

Fen Yu-lan' (1998), *Kratkaya istoriya kitayskoy filosofii*, perevod Kotenko R. V., Evraziya, Saint Petersburg. (In Russian).

Chzhuan-tszy: daoskiye kanony (2002), Perevod, vstupitel'naya stat'ya, komentarii V. V. Malyavina, Astrel', AST, Moscow. (In Russian).

Chumachenko B. M. (2009), *Vstup do kul'turolohiyi antychnosti*, Vyd. dim “Kyyevo-Mohylyans'ka akademiya”, Kyiv. (In Ukrainian).

Yarosh O., Kapranov S., Kikhno O., Zavhorodniy Yu. (2018), “Problema svobody u skhidnykh filosofiyakh: teoretychni ta ekzyzstentsiyni vymiry”, *Filosofs'ka dumka*, No. 3, pp. 6–20. (In Ukrainian).

Chuang-Tzu (1989) A New Selected Translation with an Exposition of the Philosophy of Kuo Hsiang by Fung Yu-lan, Foreign Language Press, Beijing.

Czuang-Tsy (1953) Przełożyli W. Jabłoński, J. Chmielewski, O. Wojtasiewicz, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa. (In Polish).

Deng Lianhe (2010), «“A Happy Excursion” and Freedom», translated by Kuang Zhao, *Frontiers of Philosophy of China*, Vol. 5, No. 3, pp. 313–325.

Wenzel C. H. (2003), “Ethics and Zhuangzi: Awareness, Freedom, and Autonomy”, *Journal of Chinese Philosophy*, Vol. 30, No. 1, pp. 115–126.

Sōshi (1971), Transl. by Kishi Yōko, Tokuma shoten, Tokyo. (In Japanese).

Zhuāngzǐ – Zhuangzi, available at: <https://ctext.org/zhuangzi> (accessed 14 November 2018). (In Ancient Chinese).

Lièzǐ – Liezi, available at: <https://ctext.org/liezi> (accessed 12 November 2018). (In Ancient Chinese).

ПРОБЛЕМА СВОБОДИ У ФІЛОСОФІЇ ЧЖУАН-ЦЗИ

С. В. Капранов

Статтю присвячено дослідженню проблеми свободи у філософії Чжуан-цзи. Розглянуто основні підходи до питання в китайських вчених і мислителів та в західних дослідників. Виділено групу ієрогліфічних біномів, що позначають різні аспекти поняття “свобода”: 在宥 *цзай ю*, 自然 *цзи жань*, 逍遙 *сяо яо*, 天放 *тянь фан*. Проаналізовано випадки їхнього використання в тексті. На основі аналізу показано, що центральне місце серед них належить біному *цзи жань*, який виражає категорію істини, імманентно притаманної тій чи іншій людині (або “речі”-у), що постає як її природа. Свобода в розумінні Чжуан-цзи – це саморозгортання цієї істини-самотакості у спонтанній “недіяльності”. Воно відбувається як *сяо яо* – необумовлений рух у безмежному просторі, що супроводжується відчуттям радості, щастя. Стан архетипової давнини, коли все суще перебувало в такій свободі, – це “небесне визволення” *тянь фан*. А *цзай ю* – це свобода з точки зору володаря, свобода як його дар Піднебесній і водночас як найвищий акт влади над нею.

Ключові слова: китайська філософія, історія філософії, Чжуан-цзи, свобода, даосизм

ПРОБЛЕМА СВОБОДЫ В ФИЛОСОФИИ ЧЖУАН-ЦЗЫ

С. В. Капранов

Статья посвящена исследованию проблемы свободы в философии Чжуан-цзы. Рассмотрены основные подходы к вопросу китайских ученых и мыслителей и западных исследователей. Выделена группа иероглифических биномов, обозначающих различные аспекты понятия “свобода”: 在宥 *цзай ю*, 自然 *цзы жань*, 逍遙 *сяо яо*, 天放 *тянь фан*. Проанализированы случаи их использования в тексте. На основе анализа показано, что центральное место среди них принадлежит биному *цзы жань*, который выражает категорию истины, имманентно присущей тому или иному человеку (или “вещи”-у), что выступает как ее природа. Свобода в понимании Чжуан-цзы – это саморазвертывание этой истины-самотакости в спонтанной “недеятельности”. Оно осуществляется как *сяо яо* – безусловное движение в безграничном пространстве, сопровождающееся ощущением радости, счастья. Состояние архетипической древности, когда все сущее наслаждалось такой свободой, – это “небесное освобождение” *тянь фан*. А *цзай ю* – это свобода с точки зрения властителя, свобода как его дар Поднебесной и одновременно как высший акт власти над ней.

Ключевые слова: китайская философия, история философии, Чжуан-цзы, свобода, даосизм

Стаття надійшла до редакції 25.10.2018

UDC 94(510)“19”:14

THE HISTORICAL STAGES OF THE DEVELOPMENT OF PHENOMENOLOGY IN CHINA

V. Kiktenko

DSc (Philosophy), Senior Fellow

A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

kiktenko@gmail.com

The article discusses the history of the development of the phenomenological movement in China from the 1920s to the present day. It is noted that the ideas of phenomenology gradually penetrated into China during the 1920s–1960s, but by the end of the 1970s, translations and studies of the classics of Western phenomenology in China were not numerous and unsystematic. From the late 1970s to the mid – 1980s, it was occurred the full dissemination of phenomenology in China. Then, from the late 1980s to the mid – 1990s, it was started the process of translation into Chinese of the fundamental phenomenological works of E. Husserl, M. Heidegger, J.-P. Sartre, M. Scheler. Later, from the mid – 1990s to the present, this translation work reached a systemic level, which positively influenced on the development of phenomenology in China. At present, phenomenology in China is mainly at the stage of perception of this direction of Western thought and the formation of own phenomenological researches. Those researches can be distinguished into three main trends: 1) the relevance of phenomenology for Confucianism and Buddhism, 2) phenomenology in historical context, 3) dialogue between phenomenology and analytical philosophy. All this demonstrates the successful integration of Chinese philosophers into world science, they also form their own view of understanding the structure of human consciousness.

Keywords: phenomenology, consciousness, being, time, intentionality, Confucianism, Daoism, Buddhism, China and the West

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ В КИТАЇ

В. О. Кіктенко

Наприкінці XIX століття китайські інтелектуали почали знайомитися із західною філософією, і поступово вже у XX столітті ідеї гегельянства, неокантіанства, ніцшеанства, марксизму, реалізму, прагматизму, логічного позитивізму, соціального дарвінізму та інших напрямів проникли в Піднебесну. Однак феноменологічний рух, важливий напрям “континентальної філософії”, поширився в Китаї порівняно недавно. Окремі аспекти історії розвитку феноменологічного напрямку в Китаї були досліджені в роботах Ні Лянкана та Ісо Керна “Феноменологічні дослідження в Китаї” [Ni Liangkang 1997], Джей Гулдінга “Сюн Вей: китайська філософія і феноменологія герменевтики” [Goulding 2004], Цзінь Сіпіна “Шень Юдін: перший феноменолог Китаю” [Jin

Xiping 2007], Iso Керна “Китай” в “Енциклопедії феноменології” [Kern 2007], Чжан Сянлуна “Феноменологічна думка в Китаї” [张祥龙 2011], Джулії Янсена та Цай Веньцін “Гуссерліанська феноменологія: сучасні китайські перспективи” [Jansena 2018]. У нашій роботі зроблено огляд історії та сучасного стану феноменологічного руху в Китаї.

1. Феноменологія в Китаї: перше знайомство (1920–1960-ті роки)

У Східній Азії ідеї феноменології спочатку проникли до Японії, потім Кореї і тільки після цього в Китай. “Філософський словник” (“哲学辞典”) 1926 року за редакцією Фань Бінціна (樊炳清, 1877–1929) містить статтю, у якій роз’яснюється предмет феноменології (现象学, *xiànxìàngxué*), але в розумінні І. Канта і Г. В. Ф. Гегеля, а не Е. Гуссерля [樊炳清 1926]. Проте це найперша згадка феноменології в Китаї. У 1928 році був опублікований переклад китайською мовою статті “Сучасна філософія” японського філософа-екзистенціаліста, засновника кіотоської школи Нісіда Кітаро (に시다きたろう, 1870–1945). Трохи пізніше, у 1929 році, з’явилася стаття Ян Женьгена (楊人梗, 1903–1973) “Вступ до феноменології” (“现象學概論”), у якій вперше китайському читачеві була представлена філософська система Е. Гуссерля [楊人梗 1929]. І хоча всі ці публікації не привернули до себе великої уваги китайських філософів того часу, проте вони ознаменували собою початок проникнення в Китай феноменологічного руху, який, однак, до 1930-х років не вивчався і не мав своїх послідовників серед китайських вчених. При цьому ім’я Е. Гуссерля в деяких роботах зрідка згадувалося. Зміни відбулися завдяки трьом китайським студентам (Шень Юдіну, Вей Сюну і Сяо Шиі), які в 1930-ті роки здобули філософську освіту в західних університетах, а по поверненні на батьківщину зробили великий внесок у просування цього напрямку західної думки в Китаї.

Шень Юдін (沈有鼎, 1908–1989)¹ у період з 1931-го по 1934 рік навчався в Гейдельберзькому університеті і Фрайбурзькому університеті під керівництвом М. Хайдеггера, був особисто знайомий з Е. Гуссерлем [沈有鼎 1992, 539]. В історії китайської філософії ХХ століття Шень Юдіна традиційно відносять до представників аналітичної філософії, а більша частина його робіт присвячена математичній логіці та інтерпретації традиційних китайських логічних ідей². Справді, Шень Юдін не переймався феноменологічними питаннями про внутрішню структуру свідомості, а коли використовував у своїх дослідженнях гуссерліанську модель епістемології, то рідко згадував ім’я самого Е. Гуссерля. Проте сучасний китайський філософ Цзінь Сіпін³ переконливо доводить, що на теорію логічної граматики Шень Юдіна справили певний вплив логічні дослідження Е. Гуссерля, особливо що стосується мовних виразів. У

¹ Шень Юдін (沈有鼎, 1908–1989), видатний китайський філософ, фахівець у галузі математичної логіки, професор Університету Цінхуа, Південно-Західного об’єднаного університету і Пекінського університету, науковий співробітник Інституту філософії Академії суспільних наук КНР.

² Докладно про аналітичну філософію в Китаї див.: [Кіктенко 2018].

³ Цзінь Сіпін (靳希平, народ. у 1949 році), закінчив філософський факультет Пекінського університету і філософський факультет Тюбінгеського університету (Німеччина) зі ступенем бакалавра і магістра в галузі філософії. На цей час є професором філософії Пекінського університету. Його основні напрями досліджень – давньогрецька філософія, німецька класична філософія та феноменологія.

1930-ті роки професор Шень Юдін викладав в Університеті Цінхуа, де поряд з іншими заняттями проводив семінари з феноменології Е. Гуссерля. Згідно із Цзінь Сіпіном першим феноменологом у Китаї слід вважати саме Шень Юдіна [Jin Xiping 2007, 21–32].

Вей Сюн (偉熊, 1911–1994)⁴ після повернення до Китаю в 1941 році все своє життя присвятив вивченню і викладанню західної, перш за все німецької, філософії, а також порівняльному аналізу китайської і західної філософії та встановленню продуктивного обміну між ними. Як зазначає професор Джей Гулдінг, Вей Сюн першим представив у Китаї західну герменевтичну феноменологію⁵. Надалі переклади Вей Сюна робіт М. Хайдеггера справили величезний вплив на розвиток сучасної китайської філософії. Крім того, саме Вей Сюн об'єднав вивчення філософії М. Гайдеггера з відродженням традиційних ідей даосизму і китайського буддизму, що вже в 1990-ті роки стане важливим напрямком феноменології в Китаї. Що ж стосується Сяо Шиі (蕭師毅, 1911–1986)⁶, то він працював над Гердерівською енциклопедією і в 1940-ві роки відвідував лекції М. Гайдеггера. Важливо відзначити, що улітку 1946 року саме він допоміг М. Гайдеггеру перекласти німецькою мовою окремі фрагменти знаменитого давньокитайського філософського трактату “Дао де цзін” (“道德经”)⁷.

У 1961 році Інститут філософії Академії суспільних наук КНР ініціював видання серії “Матеріали із сучасної зарубіжної буржуазної філософії” (“现代外国资产阶级哲学资料”), до якої, щоправда, мали доступ тільки деякі університетські викладачі та співробітники відділу пропаганди Комуністичної партії Китаю. У першому томі цієї серії був опублікований перший переклад китайською мовою роботи М. Гайдеггера “Що таке метафізика?” (“什么是形而上学?”; переклад Лян Цуньсю⁸). У 1962 році в тій же серії були видані другий і третій том, де надруковано переклад знаменитої роботи М. Гайдеггера “Лист про гуманізм” (“关于人道主义的书信”; переклад Сюн Вея), а також включено статті, у яких досліджувалася філософська система М. Гайдеггера. У 1963 році опублікована “Антологія екзистенціалізму”, у яку включено і перший переклад китайською мовою робіт М. Гайдеггера – окремих глав⁹ “Буття

⁴ Вей Сюн (偉熊, 1911–1994), професор філософії Чунцінського центрального університету (1941), декан філософського факультету Нанкінського центрального університету (1946), професор Літературної академії і декан філософського факультету Університету Тунцзі в Шанхаї (1948), професор і декан філософського факультету Нанкінського університету, професор філософії Пекінського університету, професор і заступник директора Інституту зарубіжної філософії Пекінського університету.

⁵ Докладно див.: [Goulding 2004, 116–130].

⁶ Сяо Шиі (蕭師毅, також відомий під ім'ям Paul Shih-yi Hsiao, 1911–1986), китайський філософ, викладав в Університеті Фучжень у Тайбеї.

⁷ Докладно про інтерес М. Гайдеггера до тексту “Дао де цзін” див.: [Parkes 1987, 93–103].

⁸ Лян Цуньсю (梁存秀, народ. у 1931 р.), відомий також під псевдонімом Лян Чжісюе (梁志学), випускник Вищої школи філософії Пекінського університету (1956 р.), науковий співробітник Інституту філософії Академії суспільних наук КНР, головний редактор “Філософських перекладів” (“哲学译丛”), головний редактор “Філософії природознавства” (“自然科学哲学问题丛刊”), заступник редактора відділу діалектики природи Китайської енциклопедії. В основному займався перекладом і дослідженнями німецької класичної філософії.

⁹ Це глави 4, 6, 9, 14, 26, 27, 38, 40, 41, 53, 65 і 74.

і час” (“存在与时间”) і “Лист про гуманізм” (переклади Сюн Вея). За загальною редакцією Хун Цяня¹⁰ в 1964 році видано “Вибрані твори сучасної західної буржуазної філософії” (“西方现代资产阶级哲学论著选辑”) [洪谦主 1964], до яких увійшли три роботи М. Гайдеггера в перекладі Сюн Вея – “Що таке метафізика?” (“形而上学 是什么”), “Буття і час” (розділи 4 і 6) і “До чого поети?” (“诗人何为?”). У 1966 році опублікована збірка “Міркування про гуманізм і людську природу в сучасній західній філософії” (“现代资产阶级哲学有关人道主义人性论等问题的言论”). У цьому виданні була розміщена стаття “Переклад міркувань Гайдеггера про людяність і гуманізм” (“海德格尔关于人性、人道主义的言论摘译”), підготовлена Ван Цзюсіном¹¹ у якій використовувалися роботи М. Гайдеггера “Буття і час”, “Вчення Платона про істину” і “Лист про гуманізм”. Також у 1960-ті роки з’явилися переклади китайською мовою окремих фрагментів книг Ж.-П. Сартра “Критика діалектичного розуму” (“辩证理性批判”) та “Буття і ніщо” (“存在与虚无”), а також статті західного феноменолога І. Керна “Три шляхи феноменологічної редукції Едмунда Гуссерля”. Після ж початку Культурної революції в 1966 році вивчення будь-якого напрямку немарксистської філософії в КНР стало неможливим протягом понад десяти років. Проте саме в ці складні роки філософ Лі Ючжен¹² вивчав у бібліотеці Пекіна томи “Гуссерліани”, які туди безкоштовно були відправлені редактором серії, засновником архівного центру Е. Гуссерля в Льовені, бельгійським філософом, монахом-францисканцем, католицьким священником отцем Германом Лео Ван Бредою (1911–1974). Незважаючи ні на що, у “словнику” китайської філософії цього періоду збереглися такі поняття М. Гайдеггера, як “Seiende” (“即实存”), “Dasein” (“此在”, “亲在”), “Existenz” (“生存”), “das Man” (“常人 或一般人”), “Mitsein” (“共存”), “Mitwelt” (“共同世界”), “Sorge” (“操心”). У Тайбеї Лі Гуйлян до 100-річчя від дня народження Е. Гуссерля виконав переклад статті філософа, написаної для Британської енциклопедії, а в 1963 році опублікував монографію “Феноменологія Гуссерля” [李貴良 1963] і потім переклад роботи Е. Гуссерля “Філософія як строга наука” (“哲学作为严格的科学”). Засновники нового конфуціанства (新儒家) Тан Цзюнь (唐君毅, 1909–1978) і Моу Цзунсань (牟宗三, 1909–1995) у своїх дослідженнях китайської філософії використовували і компаративний підхід, що, зокрема, виявилось в критичному сприйнятті філософії М. Гайдеггера. Однак у їхніх роботах власне методи феноменології не використовувалися.

У цілому до кінця 1970-х років переклади і дослідження класиків західної феноменології в Китаї були нечисленними та безсистемними.

2. Огляд класичних феноменологічних робіт (кінець 1970-х – середина 1980-х років)

Повноцінне поширення феноменології та її вивчення в КНР почалося тільки після 1978 року, разом з початком проведення Політики реформ і відкритості.

¹⁰ Хун Цян (洪谦, 1909–1992), учень німецько-австрійського філософа-позитивіста М. Шліка, розвивав логічний позитивізм і філософію науки в Китаї.

¹¹ Ван Цзюсін (王玖兴, 1916–2003), відомий фахівець у галузі історії західної філософії, перекладач, науковий співробітник Інституту філософії Академії суспільних наук КНР, член Комуністичної партії Китаю.

¹² На цей час Лі Ючжен (李幼蒸, народ. у 1936 р.) живе і працює у США, є дослідником Центру порівняльних досліджень світових цивілізацій Академії суспільних наук КНР, віце-президентом Міжнародного товариства семіотики (IASS) і радником Міжнародного товариства порівняльних досліджень китайської і західної філософії (ISCWP).

У цей час Вей Сюн відновив свої дослідження філософії екзистенціалізму та феноменологічного руху, що перш за все стосувалося перекладів і вивчення робіт М. Гайдеггера. З 1980-х років Вей Сюн очолював збірник “Вибрані твори філософів-екзистенціалістів” (“存在主义哲学论著选辑”). Окремо необхідно зазначити, що у своїх лекціях і статтях Вей Сюн проводив порівняльний аналіз філософської аргументації К. Маркса і М. Гайдеггера. Під впливом робіт Вей Сюна багато молодих китайських вчених вирушили на навчання до Німеччини і США для вивчення феноменології, передусім філософії М. Гайдеггера. Після їхнього повернення на батьківщину в 1980-х роках феноменологічні дослідження в Китаї суттєво посилюлися. Це передусім Ван Цінцзе 王庆节¹³, Чень Цзянь 陈嘉映, Яо Чжіхуа 姚治华, Чжан Сяньлун 张祥龙, Сунь Чжоусінь 孙周兴, Пен Фучунь 彭富春, Чень Чуньвень 陈春文, Чжан Юлун 张汝伦, Ци Сіпін 靳希平 та ін.

У цей період були опубліковані дослідження з феноменології китайських і західних авторів, найраніше з яких – це стаття професора Чжуншанського університету Лю Кетіна “Феноменологія Гуссерля – реакція проти сучасних природничих наук” (“胡塞尔 现象学是对现代自然科学发展的反动”) в журналі “Філософські дослідження” (“哲学研究”) [罗克汀 1980, 69–77]. Глави про феноменологію та екзистенціалізм були також включені в наукові видання і підручники з історії філософії. Наприклад, “Огляд відомих сучасних західних філософів” (“现代西方著名哲学家书评”), підготовлений за загальною редакцією відомого китайського філософа, президента Китайської асоціації вивчення сучасної зарубіжної філософії Ду Женьчжі (杜任之, 1905–1988), містив глави про Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, М. Шелера та М. Мерло-Понті [杜任之 1980]. Інша велика робота – “Сучасна західна філософія” (“现代西方哲学”), видана в 1981 році за редакцією професора Фуданського університету, заступника президента Китайської асоціації вивчення сучасної зарубіжної філософії Лю Фантуна 刘放桐, – містить глави про феноменологію та екзистенціалізм [刘放桐 1981]. Гуань Цзіін 關子尹 та Чжан Цаньхуей 張燦輝 після успішного захисту на початку 1980-х років докторських дисертацій з філософії М. Гайдеггера і Е. Гуссерля в німецьких університетах почали викладати феноменологію в Китайському університеті (Гонконг). У Куньжу 邬昆如 здобув освіту в Тайванському та Мюнхенському університетах і після цього викладав у різних університетах і навчальних закладів Тайбея. Одна з його важливих робіт – це “Феноменологічні нариси” (“现象学论文集”) [邬昆如 1981].

3. Переклад китайською мовою вибраних класичних феноменологічних робіт (кінець 1980-х – середина 1990-х років)

У середині 1980-х років спостерігається зростання інтересу китайських філософів до феноменології та екзистенціалізму, що виявилось насамперед у перекладі китайською мовою провідних представників цього напрямку західної філософії – Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, М. Шелера і Ж.-П. Сартра.

Так, переклад китайською мовою “Ідеї феноменології” Е. Гуссерля [胡塞尔 1986] був перевиданий тричі і досяг загального тиражу 130 тис. екземплярів.

¹³ Ван Цінцзе (王庆节), китайський філософ, здобув освіту в Тулейнському університеті (США), професор Китайського університету (Гонконг), спеціалізується на сучасній європейській філософії, порівняльній філософії “Схід – Захід” і моральній філософії.

Трохи пізніше були видані переклади інших праць та неопублікованих рукописів Е. Гуссерля: “Криза європейських наук і трансцендентальна феноменологія” [胡塞尔 1988], “Ідеї до чистої феноменології та феноменологічної філософії. Книга перша. Загальний вступ у чисту феноменологію” з післямовою Е. Гуссерля 1930 року [胡塞尔 1992]; “Логічні дослідження. Том 1. Прологомени до чистої логіки” [胡塞尔 1994] та ін. Важливо відзначити, що проведена колосальна перекладацька робота дала свої плоди, і вже в 1990-ті роки в Китаї з’явилися численні монографії та близько сотні статей з феноменології Е. Гуссерля.

М. Гайдеггер, в основному першого періоду творчості, став широковідомий у Китаї завдяки Вей Сюну, який у цей час викладав у Пекінському університеті. У перекладі Чень Цзяїня¹⁴ і Ван Цінцзе¹⁵ під загальним керівництвом Вей Сюна китайською мовою було видано “Буття і час” – спочатку в Пекіні в 1987 році [海德格尔 1987], а потім у Тайбеї в 1990 році [海德格尔 1990a]. Крім того, вийшли переклади “Ніцше” [海德格尔 1990b], “Гайдеггер про Ніцше: сильна воля як мистецтво” (переклад Цинь Вея 秦伟, Юй Хуна 余虹) [海德格尔论尼采... 1990], “Поезія, мова, думка” [诗·语言·思 1990], “Поетика. Зібрання творів” [海德格尔 1992], “Людина, поетично настроєна” (збірка висловлювань М. Гайдеггера) [海德格尔 1995] та ін.

Китайською мовою були перекладені деякі праці німецького філософа-феноменолога і соціолога, одного з основоположників філософської антропології М. Шелера – “Становище людини в космосі” [舍勒 1989], “Відновлення чесноти”, “Християнська ідея любові і справжній мир”, “Порядок любові” [舍勒 1989].

Ж.-П. Сартр є найвідомішим феноменологом у Китаї, що пояснюється, по-перше, його близькістю до марксизму і, по-друге, тим, що від початку Політики реформ і відкритості в 1978 році сартрівська ідея свободи стала близька багатьом молодим китайським інтелектуалам. У цей період китайською мовою були перекладені такі роботи французького філософа: “Буття і ніщо” [萨特 1987], “Екзистенціалізм – це гуманізм” [萨特 1988], “Слова” [萨特 1989].

Крім перекладів праць класиків феноменології, з’явилися переклади критичних досліджень західних учених [斯坦纳 1988; 斯坦纳 1989; 鲁特凯维奇 1989; 绍伊博尔德 1993] та оригінальні дослідження китайських філософів [俞宣孟 1989; 项退结 1989; 余虹 1991; 宋祖良 1993; 叶秀山 1988; 熊伟 1994; 孙周兴 1994; 涂成林 1994; 靳希平 1995; 陈嘉映 1995; 张汝伦 1995]. Також у цей період відбулася інституціоналізація феноменології в Китаї, що передусім було пов’язано з організацією викладання і вивчення цього напрямку західної думки в китайських університетах. Це Південно-Східний університет у Нанкіні, професор Ні Лянкан 倪梁康; Пекінський університет, професор Ду Сяожень 杜小真 і професор Цзінь Сіпін 靳希平; Фуданський університет у Шанхаї,

¹⁴ Чень Цзяїнь (陈嘉映, народ. у 1952 р.), китайський філософ, дослідник філософії М. Гайдеггера та філософії мови, на цей час є завідувачем відділу зарубіжної філософії Пекінського педагогічного університету.

¹⁵ Ван Цінцзе (王庆节), китайський філософ, основними напрямками досліджень якого є сучасна континентальна філософія, філософія М. Гайдеггера, герменевтика, епістемологія, порівняльна філософія “Схід – Захід”, етика, німецька філософія та ін. Друкується в таких великих наукових журналах, як “International Philosophical Quarterly”, “Philosophy East & West”, “Китайський журнал соціальних наук” (“中国社会科学”), “Китайська феноменологія і філософський огляд” (“中国现象学与哲学评论”).

професор Чжан Цінсюн 张庆熊. Важливим етапом у цьому процесі стало створення в 1994 році завдяки зусиллям професора Ні Лянкана і за підтримки європейських та американських феноменологів Китайського товариства феноменології (中国现象学会). Це товариство проводить щорічні конференції, у яких беруть участь вчені з Китаю і західних країн, а також видає щорічник “Феноменологічні та філософські дослідження в Китаї” (“中国现象学评论”) з особливим акцентом на виданні перекладів китайською мовою праць представників західної феноменології. При цьому велика частина досліджень членів Китайського товариства феноменології присвячена філософії М. Гайдеггера. Один з найвідоміших західних дослідників Е. Гуссерля, швейцарський феноменолог Ісо Керн, який редагував кілька томів “Гуссерліани”, почав активно співпрацювати з китайськими вченими. Крім власне розвитку феноменології, у китайських університетах і наукових центрах розпочався продуктивний процес взаємодії феноменології з іншими філософськими напрямками і науковими дисциплінами.

Серед китайських студентів, які навчалися в цей період за кордоном, слід згадати Лю Гоїна¹⁶, який у 1993 році захистив докторську дисертацію з філософії М. Мерло-Понті в Сорбоннському університеті (Париж) і після цього почав викладати в Китайському університеті (Гонконг).

4. Переклад китайською мовою вибраних праць і повного зібрання творів класиків феноменології, оригінальні феноменологічні дослідження (середина 1990-х років – теперішній час)

Заснування у квітні 1996 року Гонконзького товариства феноменології, а також активізація наукових обмінів між берегами Тайванської протоки, безумовно, позитивно вплинули на розвиток феноменології в Китаї, бо в Гонконзі і Тайвані феноменологія на той момент була представлена більш розвинуто. У цей період було продовжено роботу з перекладу китайською мовою робіт Е. Гуссерля: “Вибрані праці Гуссерля” [胡塞尔选集 1997], “Філософія як строга наука” [胡塞尔 1999a], “Логічні дослідження” [胡塞尔 1999b; 胡塞尔 1999c], “Досвід і судження” [胡塞尔 1999d], “Феноменологія внутрішньої свідомості часу” [胡塞尔 2000], “Криза європейських наук і трансцендентальна філософія” [胡塞尔 2001], “Декартові медитації” [胡塞尔 2002c], “Феноменологія життєвого світу” [胡塞尔 2002a], “Загальні питання етики та аксіології” [胡塞尔 2002b]. На цей час Національний фонд суспільних наук Китаю (国家社会科学基金会) здійснює підтримку проекту “Китайський переклад робіт Гуссерля”, яким керує Ні Лянкан. Також з’явилися переклади китайською мовою провідних дослідників феноменології Е. Гуссерля (Т. де Бур, Х. Шпігельберг, Г. Шмітц, В. Веларді, Х. Імамура, Д. Д. Сміт), що значно розширило уявлення китайських філософів і вчених про сучасний розвиток феноменологічного руху у світі.

¹⁶ Лю Гоїн (劉國英), професор, директор магістерської програми філософії на філософському факультеті Китайського університету в Гонконзі, головний редактор і засновник китайськомовного журналу “Феноменологія і гуманітарні науки” (з 2004 року), директор Фонду Едвіна Чена Азіатського центру феноменології (з 2010 року), один із засновників Східно-азіатської дослідницької мережі (Феноменологія в Східно-азіатському колі) (з 2002 року), організатор симпозіуму *Phaenomenologica Asiatica* і майстер-класів з феноменології для азіатських вчених.

Професору Сунь Чжоусіню належить найбільше число перекладів китайською мовою робіт М. Гайдеггера. За його загальною редакцією були підготовлені “Вибрані твори Гайдеггера” [海德格尔选集 1996], куди увійшло 42 твори німецького мислителя, 25 з яких були перекладені самим Сунь Чжоусінем, а також його особисті переклади: “Гельдерлін і сутність поезії” [海德格尔 2000b], “Ніцше” [海德格尔 2002] та ін. [海德格尔 1997; 海德格尔 2000a; 海德格尔与有限性思想 2002; 海德格尔 2004; 海德格尔存在哲学 2004; 形式显示的现象学... 2004; 演讲与论文集 2005]. У 1996 і 1999 роках було видано два переклади “Вступу до метафізики” (Сюн Вея і Ван Цінцзе [海德格尔 1996] та Ян Кайчуна [海德格尔 1999b]). У 1999 році вийшло друге, а у 2006 році третє доопрацьоване видання перекладу китайською мовою роботи М. Гайдеггера “Буття і час” (переклад Чень Цзяїня і Ван Цінцзе) [海德格尔 1999a; 海德格尔 2006]. Окрім того, китайською мовою було перекладено цілу низку важливих монографій західних учених, у яких досліджуються різні аспекти філософії М. Гайдеггера та екзистенціалізму в цілому [科克尔曼斯 1996; 布托 1996; 比梅尔 1996; 萨弗兰斯基 1998; 沃林 2000; 法里亚斯 2000; 爱丁格 2000; 高田珠树 2001; 贝勒尔 2001; 约翰逊 2002 年; 扬 2002; 克莱芒 2002; 梅依 2003; 科林斯 2005; 库尔珀 2004; 罗森 2004; 沃林 2005; 默里斯 2005; 艾伯林 2006; 巴姆巴赫 2007; 马尔霍尔 2007; 海德格尔年鉴2009]. Важливо, що, крім перекладів, у цей період видано низку робіт китайських учених, у яких досліджується філософія М. Гайдеггера [张祥龙 1996; 张灿辉 1996; 滕守尧 1996; 黄裕生 1997; 张祥龙 1998; 刘永富 2000; 彭富春 2000; 张祥龙 2001; 夏汉苹 2001; 刘敬鲁 2001; 胡自信 2002; 李文堂 2002; 周民锋 2002; 王金林 2002; 李智 2003; 柯小刚 2004; 钟华 2004; 张贤根 2004; 张文喜 2004; 刘旭光 2004; 王庆节 2004; 郝文杰 2004; 崔唯航 2005; 范玉刚 2005; 余虹 2005; 王恒 2006; 赵卫国 2006; 韩潮 2007].

У цей час феноменологія в Китаї перебуває в основному на стадії сприйняття цього напрямку західної думки і формування власних феноменологічних досліджень, у яких Джулія Янсен і Цай Веньцзін виділяють три течії [Jansena 2018, 3–4]:

1) *актуальність феноменології для конфуціанства і буддизму*. У порівняльних дослідженнях приділяється увага, наприклад, феноменології і неоконфуціанській школі “вчення про серце” (心學, *xīn xué*). Шляхом об’єднання гуссерліанського поняття “свідомості” і неоконфуціанської етики “розуму” відбувається взаємозбагачення західної і китайської філософії, а кінцевою метою цього процесу визначено створення “феноменологічної школи розуму”. Наприклад, Ні Лянкан намагається виробити етику у світлі як гуссерліанської феноменології, так і конфуціанської доктрини свідомості. Водночас китайський буддизм, що суттєво вплинув на конфуціанство, стає важливим джерелом для дослідження паралелей між феноменологією і буддизмом (особливо це стосується “вчення про свідомість” (唯识, *wéi shì*) у буддійській школі Йогочара). Наприклад, Чжан Цінсюн проводить порівняльне дослідження буддійського світогляду чільного представника нового конфуціанства Сюн Шилі (熊十力, 1885–1968) і феноменології Е. Гуссерля [张庆熊 1995]. Ван Цзіцзе вивчає можливості застосування герменевтики і філософії М. Гайдеггера для сучасної інтерпретації конфуціанства і даосизму [王庆节 2004]. Таким чином, у рамках цієї течії відбувається конструктивна для розвитку сучасної китайської філософії взаємодія традиційних китайських ідей і феноменологічного руху;

2) *феноменологія в історичному контексті*. Дослідження таких гуссерліанських понять, як “інтенціональність”, “час”, “трансцендентність” у співвідношенні з корелюючими поняттями Р. Декарта, Д. Юма, І. Канта, Ф. Brentano та ін. Останнім часом китайські філософи дедалі більше уваги приділяють концепціям послідовників і “єретичних” наступників засновника феноменології (М. Гайдеггер, О. Фінк, М. Мерло-Понті, Ж.-П. Сартр, Ж. Дерріда, Е. Левінас і Ж.-Л. Маріон). При цьому найчастіше здійснюється порівняльний аналіз ідей Е. Гуссерля та М. Гайдеггера: Лю Сяолі, “Філософська програма Геделя і феноменологія Гуссерля” [Liu Xiaoli 2010, 33–45]; Чжан Цінсюн, “Гайдеггер і феноменологія Гуссерля” [张灿辉 1996]; Ван Веньшен, “Гуссерль і Гайдеггер” [汪文聖 1997]; Ні Лянкан, “Гуссерль і Гайдеггер: зустріч і розставання у Фрайбурзі” [倪梁康 2016]; Фан Сянхун, “Час і буття: основні проблеми феноменології Гуссерля і Гайдеггера” [方向红 2014]. Професор Пекінського університету У Цзендін 吴增定 досліджує питання про те, наскільки гуссерліанська феноменологія залишається в рамках традиційної метафізики, як стверджували М. Гайдеггер і Ж. Дерріда [Wu Zengding 2018, 21–34]. Лян Гаїнь доводить, що розуміння Е. Гуссерлем чуттєвого досвіду розходиться з традиційними концепціями, але все ж піддається “двійковій схемі” (чуттєвий досвід потребує ноетичного передчуття) [Leung Ka-wing 2018, 35–49]. Ло Лечжунь досліджує співвідношення буття і часу у Платона, Августина і Гуссерля [Lee Chun Lo 2018, 50–61]. Чжен Піжуй розглядає найбільш спірний аспект теорії інтерсуб’єктивності Гуссерля – *що* мотивує досвід іншого (в розумінні автора, бажання або “наукове прагнення” натуралізує власне тіло оптимальним чином, і це виводить трансцендентальний суб’єкт за межі власної сфери й дає змогу увійти іншому) [Zheng Pirui 2018, 62–73]. Ні Лянкан розмірковує про феноменологічно-онтологічні виміри філософії історії та проблеми історії у філософії Е. Гуссерля і М. Гайдеггера. Як відомо, Е. Гуссерль ніколи системно не викладав свої думки про історію у своїх опублікованих роботах, і тому його часто називають “неісторичним” філософом. Проте Ні Лянкан доводить, що В. Дільтей, Йорк фон Вартенбург, Е. Гуссерль, М. Гайдеггер та Г.-Г. Гадамер вплинули на формування найважливішої традиції в історії філософії ХХ століття, а саме *феноменолого-онтологічної філософії історії* [Ni Liangkang 2018, 7–20]. Цай Веньцзін досліджує концепції “реальності” в Е. Гуссерля і Дж. Макдауелла з метою розуміння “сумісності і напруги” ідеалізму та реалізму здорового глузду [Cai Wenjing 2018, 88–99]. Лю Гоїн переклав китайською мовою низку праць Гуссерля, Гайдеггера, Сартра, Мерло-Понті, Левінаса, Рікьора і до того ж опублікував близько ста робіт, написаних китайською, англійською та французькою мовами, з феноменології, сучасної французької філософії, постмодернізму і міжкультурного взаєморозуміння. Особливо слід відзначити його монографії “Логічні дослідження Гуссерля в новому столітті: західна і китайська перспективи” [Lau Kwok-Ying 2007], “Ідентичність та інакшість: феноменологія та культурні традиції” [Lau Kwok-Ying 2010], “Феноменологія та людський досвід” [Lau Kwok-Ying 2012], “Прикордонний перетин: феноменологія, міжкультурність і міждисциплінарність” [Lau Kwok-Ying 2014]. У цей період великий внесок був зроблений Ван Цзіцзе, який є співредактором тридцяти-томного видання праць М. Гайдеггера китайською мовою. Крім того, ним були також опубліковані критичні дослідження: “Гайдеггер і початок філософії” [王庆节 2015], “Гайдеггер” [王庆节 2017];

3) *Діалог між феноменологією та аналітичною філософією*. Незважаючи на загальноприйняту точку зору про “розділ” між “континентальною” та аналітичною філософією, китайські вчені вважають природною їхню взаємодію. Обґрунтовується це тим, що обидва напрямки мають кілька загальних основних проблем: можливість пізнання, поняття “інтенціональність” і “самість”, теорія тілесності, чужа свідомість. При цьому одні китайські вчені прагнуть зробити феноменологію більш зрозумілою і більш актуальною для аналітичної філософії, інші – інтерпретують феноменологічні тексти за допомогою аналітичних аргументів. Наприклад, Лі Чжунвей поміщає гуссерліанське поняття “інтенціональність” у ширший контекст, який включає в себе дискусії з традиції аналітичної філософії [李忠伟 2013; Li Zhongwei 2018].

Феноменологічний рух існує вже понад сто років, проте китайські вчені до сьогодні ще не досягли світового рівня розвитку в цьому напрямку філософських досліджень. Однак, як бачимо, протягом останніх десятиріч була зроблена титанічна робота з перекладу китайською мовою фундаментальних феноменологічних праць та досить успішно розвивається власна феноменологічна школа в наукових та освітніх центрах Китаю. Все це демонструє успішну подальшу інтеграцію до світової науки китайських філософів, які до того ж формують власний погляд на розуміння структури свідомості людини.

ЛІТЕРАТУРА

Кіктенко В. О. Огляд історії аналітичної філософії в Китаї (XX – початок XXI століття) // **Східний світ**, 2018, № 2.

Goulding J. Xiong Wei: Chinese Philosophy and Hermeneutic Phenomenology // **Gate of Philosophy 哲學門, Beijing University's Journal of Philosophy special 90th anniversary of the Department of Philosophy**, 2004, Vol. 5.

Hsiao, Paul Shih-yi. Heidegger and Our Translation of the Tao Te Ching // Parkes G. (Ed.). **Heidegger and Asian Thought**. Honolulu, 1990.

Jansena J., Cai Wenjing. Husserlian Phenomenology: Current Chinese Perspectives // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

Jin Xiping. Youding Shen: The First Phenomenologist in China // Lau Kwok-Ying, Drummond J. J. (Eds.). **Husserl's Logical Investigations in the New Century: Western and Chinese Perspectives**. Dordrecht, 2007.

Kern I. China // Lester Embree, et al (Eds.). **Encyclopedia of Phenomenology**. Dordrecht, 2007.

Lau Kwok-Ying, Drummond J. J. (Eds.). **Husserl's Logical Investigations in the New Century: Western and Chinese Perspectives**. Dordrecht, 2007.

Lau Kwok-Ying, Cheung Chan-Fai, Kwan Tze-Wan. **Identity and Alterity: Phenomenology and Cultural Traditions**. Würzburg, 2010.

Lau Kwok-ying, Yu Chung-chi. **Phenomenology and Human Experience**. Traugott, 2012.

Lau Kwok-ying, Yu Chung-Chi. **Border-crossing: phenomenology, interculturality and interdisciplinarity**. Würzburg, 2014.

Lee Chun Lo. Time, the Image of Absolute Logos: A Comparative Analysis of the Ideas of Augustine and Husserl // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

Leung Ka-wing. Husserl's Notion of Sensation and Merleau-Ponty's Critique // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

Liu Xiaoli. Gödel's philosophical program and Husserl's phenomenology // **Synthese**, 2010, Vol. 175, No 1.

Li Zhongwei. From the Naturalistic to the Transcendental Conception of Intentionality // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

Ni Liangkang, Iso Kern. Phänomenologische Forschungen in China // **Phänomenologische Forschungen Neue Folge**, 1997, Vol. 2, No 2.

Parkes G. Heidegger and Asian Thought. Honolulu, 1987.

Wu Zengding. The Problem of Origin in Husserl's Phenomenology // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

Zheng Pirui. What Awakens the Alien experience: starting from the incorporation of the lived body // **Comparative and Continental Philosophy**, 2018, Vol. 10, No 1.

艾伯林·汉斯。自由、平等、必死性。上海, 2006.

爱丁格·阿丽斯贝塔。阿伦特与海德格尔。沈阳, 2000.

巴姆巴赫。海德格尔的根。上海, 2007.

贝勒尔·恩斯特。尼采、海德格尔与德里达。北京, 2001.

比梅尔。海德格尔。北京, 1996.

布托·阿兰。海德格尔。北京, 1996.

陈嘉映。海德格尔哲学概论。北京, 1995.

崔唯航, 张羽佳。本真存在的路标-马丁·海德格尔。保定, 2005.

杜任之, 编。现代西方著名哲学家述评。北京, 1980.

法里亚斯·维克托。海德格尔与纳粹主义。北京, 2000.

樊炳清, 编。哲学辞典。上海, 1926.

范玉刚。睿思与歧误: 一种对海德格尔技术之思的审美解读。北京, 2005.

方向红。时间与存在: 胡塞尔与海德格尔现象学的基本问题。北京, 2014.

高田珠树。海德格尔: 存在的历史。石家庄, 2001.

海德格尔。存在与时间。北京, 1987.

海德格尔。存在与时间。台北, 1990a.

海德格尔。论尼。石家庄, 1990b.

海德格尔。海德格尔诗学文集。武汉, 1992.

海德格尔。人, 诗意地安居。上海, 1995.

海德格尔。形而上学导论。北京, 1996.

海德格尔。林中路。上海, 1997.

海德格尔。存在与时间。北京, 1999a.

海德格尔。形而上学导论。北京, 1999b.

海德格尔。路标。北京, 2000a.

海德格尔。荷尔德林诗的阐释, 北京, 2000b.

海德格尔。尼采, 上、下册。北京, 2002.

海德格尔。在通向语言的途中。北京, 2004.

海德格尔。存在与时间。北京, 2006.

海德格尔选集, 上、下册, 上海, 1996.

海德格尔与有限性思想。北京, 2002.

海德格尔存在哲学。海口, 2004.

海德格尔论尼采: 作为艺术的强力意志。石家庄, 1990.

《海德格尔年鉴》第一卷: 海德格尔与其思想的开端。北京, 2009.

韩潮。海德格尔与伦理学问题。上海, 2007.

郝文杰。石涛画学与海德格尔艺术哲学研究: 本体论与创作论之比析。天津, 2004.

洪谦主编。西方现代资产阶级哲学论著选辑。北京, 1964.

胡塞尔。现象学的观念。上海, 1986.

-
- 胡塞尔。欧洲科学危机和超验现象学。上海, 1988.
- 胡塞尔。纯粹现象学通论-第一卷。北京, 1992.
- 胡塞尔。逻辑研究-第一卷-纯粹逻辑学导论。台北, 1994.
- 胡塞尔选集。上海, 1997.
- 胡塞尔。哲学作为严格的科学。北京, 1999a.
- 胡塞尔。逻辑研究-第二卷, 第一部分-现象学与认识论研究。台北, 1999b.
- 胡塞尔。逻辑研究-第二卷, 第二部分-现象学与认识论研究。台北, 1999c.
- 胡塞尔。经验与判断。北京, 1999d.
- 胡塞尔。内在时间意识现象学。北京, 2000.
- 胡塞尔。欧洲科学的危机与超越论的现象学。北京, 2001.
- 胡塞尔。生活世界现象学。上海, 2002a.
- 胡塞尔。伦理学与价值论的基本问题。北京, 2002b.
- 胡塞尔。笛卡尔式的沉思。北京, 2002c.
- 胡自信。黑格尔与海德格尔。北京, 2002.
- 黄裕生。时间与永恒: 论海德格尔哲学中的时间问题。北京, 1997.
- 靳希平。海德格尔早期思想研究。上海, 1995.
- 科克尔曼斯·约瑟夫。海德格尔的〈存在与时间〉对作为基本存在论的此在的分析 / 陈小文等译, 商务印书馆。北京, 1996.
- 克莱芒·卡特琳。马丁与汉娜: 海德格尔和他的妻子及情人。北京, 2002.
- 科林斯·杰夫。海德格尔与纳粹。北京, 2005.
- 柯小刚。海德格尔与黑格尔时间思想比较研究。上海, 2004.
- 库尔珀著·大卫。纯粹现代性批判: 黑格尔、海德格尔及其以后。北京, 2004.
- 梅依著·莱因哈德。海德格尔与东亚思想。北京, 2003.
- 李貴良。胡塞爾現象學。台北, 1963.
- 李文堂。真理之光: 费希特与海德格尔论 **SEIN**。南京, 2002.
- 李智。论海德格尔的现代性批判: 另一种后现代主义。北京, 2003.
- 刘放桐。现代西方哲学。北京, 1981.
- 刘敬鲁。海德格尔人学思想研究。北京, 2001.
- 刘旭光。海德格尔与美学。上海, 2004.
- 刘永富。胡塞尔现象学、海德格尔本是学引论-从所知学的角度重新解读胡塞尔与海德格尔。西安, 2000.
- 李忠伟。回到现象学的意向性理论。北京, 2013.
- 罗克汀。胡塞尔现象学是对现代自然科学发展的反动 // 哲学研究, 1980, No 3.
- 罗森。诗与哲学之争: 从柏拉图到尼采、海德格尔。北京, 2004.
- 鲁特凯维奇。从弗洛伊德到海德格尔存在精神分析评述。北京, 1989.
- 马尔霍尔。海德格尔与《存在与时间》。桂林, 2007.
- 默里斯·马克·弗罗芒。海德格尔诗学。上海, 2005.
- 倪梁康。胡塞尔与海德格尔。北京, 2016.
- 彭富春。无之无化-论海德格尔思想道路的核心问题。上海, 2000.
- 萨弗兰斯基·吕。海德格尔传-来自德国的大师。北京, 1998.
- 萨特。存在与虚无。北京, 1987.
- 萨特。存在主义是一种人道主义。上海, 1988.
- 萨特。词语。上海, 1989.
- 绍伊博尔德·冈特。海德格尔分析新时代的科技。北京, 1993.
- 舍勒。爱的秩序。香港, 1994.
- 沈有鼎。沈有鼎文集。北京, 1992.
- 诗·语言·思。北京, 1990.

-
- 斯坦纳·乔治。存在主义祖师爷：海德格尔。长沙，1988。
斯坦纳·乔治。海德格尔。北京，1989。
宋祖良。拯救地球和人类未来—海德格尔的后期思想。北京，1993。
孙周兴。说不可说之神秘：海德格尔后期思想研究。上海，1994。
涂成林。现象学的使命：从胡塞尔、海德格尔到萨特。广州，1994。
滕守尧。海德格。台北，1996。
王恒。时间性、自身与他者：从胡塞尔、海德格尔到列维纳斯。南京，2006。
王金林。世界历史意义的本质道说—从海德格尔的解读看马克思哲学的当代性。上海，2002。
王庆节。解释学、海德格尔与儒道今释。北京，2004。
王庆节。海德格尔与哲学的开端。北京，2015。
王庆节。海德格尔。北京，2017。
汪文聖。胡塞爾與海德格。台北，1997。
沃林·理查德。存在的政治：海德格尔的政治思想。北京，2000。
沃林·理查德。德格尔的弟子：阿伦特、勒维特、约纳斯和马尔库塞。南京，2005。
邬昆如。现象学论文集。台北，1981。
夏汉苹。海德格尔传。武汉，2001。
项退结。海德格。台北，1989。
形式显示的现象学—海德格尔早期弗莱堡文选。上海，2004。
熊伟，编。现象学与海德格。台北，1994年。
楊人梗。現象學概論 // 民铎，1929，Vol. 10, No 1。
扬·朱利安。海德格尔哲学纳粹主义。沈阳，2002。
演讲与论文集。北京，2005。
叶秀山。思·史·诗—现象学和存在哲学研究。北京，1988。
余虹。思与诗的对话：海德格尔诗学引论。北京，1991。
余虹。艺术与归家：尼采·海德格尔·福柯。北京，2005。
俞宣孟。现代西方的超越思考：海德格尔的哲学。上海，1989。
约翰逊·帕特里夏·奥坦伯德。海德格尔。北京，2002。
张灿辉。海德格尔与胡塞尔现象学。台北，1996。
张庆熊。熊十力的新唯识论与胡塞尔的现象学。上海，1995。
张汝伦。海德格尔与现代哲学。上海，1995。
张文喜。颠覆形而上学：马克思和海德格尔之论。北京，2004。
张贤根。存在·真理·语言：海德格尔美学思想研究。武汉，2004。
张祥龙。海德格尔思想与中国天道—终极视域的开启与交融。北京，1996。
张祥龙。海德格尔传。石家庄，1998。
张祥龙。从现象学到孔夫子。北京，2001。
张祥龙。现象学思潮在中国。北京，2011。
赵卫国。海德格尔的时间与时·间性问题研究。北京，2006。
钟华。从逍遥游到林中路：海德格尔与庄子诗学思想比较。北京，2004。
周民锋。走向大智慧：与海德格尔对话。成都，2002。

REFERENCES

- Aibolin·Hansi. (2006), *Ziyou, pingdeng, bisi xing*, Huadong shifan daxue chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
Aidingge·Alisibeita. (2000), *Alunte yu Haidegeer*, Chunfeng wenyi chubanshe, Shenyang. (in Chinese).
Bamubahe. (2007), *Haidegeer de gen*, Shanghai shudian chubanshe, Shanghai. (in Chinese).

-
- Beileer•Ensité. (2001), *Nicai, Haidegeer yu Delida*, Shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Bimeier. (1996), *Haidegeer*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Butuo, Alan. (1996), *Haidegeer*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Chen Jiaying. (1995), *Haidegeer zhexue gailun*, Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Cui Weihang, Zhang Yujia. (2005), *Ben zhen cunzai de lubiao – Mading•Haidegeer*, Hebei daxue chubanshe, Baoding. (in Chinese).
- Du Renzhi, bian. (1980), *Xiandai xīfāng zhùmíng zhéxué jiā shùpíng*, Sanlian shudian, Beijing.
- Fan Bingqing, bian. (1926), *Zhexue cidian*, Shangwu yin shuguan, Shanghai. (in Chinese).
- Fan Yugang. (2005), *Rui Si yu qiwu: Yi zhong dui Haidegeer jishu zhi si de shenmei jiedu*, Zhongyang bianyi chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Fang Xianghong. (2014), *Shijian yu cunzai: Husaier yu Haidegeer xianxiang xue de jiben wenti*, Shangwu yin shuguan, Beijing.
- Faliyasi•Weiketuo. (2000), *Haidegeer yu nacui zhuyi*, Shishi chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Gangte Shaoyiboerde. (1993), *Haidegeer fenxi xin shidai de keji*, Beijing zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Gaotianzhushu. (2001), *Haidegeer: Cunzai de lishi*. Hebei jiaoyu chubanshe, Shijiazhuang. (in Chinese).
- Goulding J. (2004), “Xiong Wei: Chinese Philosophy and Hermeneutic Phenomenology”, *Gate of Philosophy, Beijing University's Journal of Philosophy special 90th anniversary of the Department of Philosophy*, Vol. 5, pp. 116–130.
- Haidegeer. (1987), *Cunzai yu shijian*, Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (1990), *Cunzai yu shijian*, Jiuda wenhua gongsi, guiguan tushu gongsi, Taipei. (in Chinese).
- Haidegeer. (1990), *Haidegeer lun nicai*, Hebei renmin chubanshe, Shijiazhuang. (in Chinese).
- Haidegeer. (1992), *Haidegeer shi xue wenji*, Huazhong shifan daxue chubanshe, Wuhan. (in Chinese).
- Haidegeer. (1995), *Ren, shiyi di anju*, Shanghai yuandong chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Haidegeer. (1996), *Xing'ershixue daolun*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (1997), *Lin zhonglu*, Shanghai yiwén chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Haidegeer. (1999), *Xing'ershixue daolun*, Zhongguo shehui chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (2000), *Heerdelin shi de chanshi*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (2000), *Lubiao*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (2002), *Nicai, shang, xia ce*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer. (2004), *Zai tong xiang yuyan de tuzhong*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Haidegeer yu youxian xing sixiang* (2002), Huaxia chubanshe, Beijing. (in Chinese).

-
- Haidegeer xuanji*. (1996), shang, xia ce, Shanghai sanlian shudian, Shanghai. (in Chinese).
- Haidegeer cunzai zhexue* (2004), Jiuzhou chuban she, Haikou. (in Chinese).
- Haidegeer lun Nicai: Zuowei yishu de qiangli yizhi*. (1990), Hebei renmin chubanshe, Shijiazhuang. (in Chinese).
- “*Haidegeer nianjian*” *di yi juan: Haidegeer yuqi sixiang de kaiduan*, (2009), Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Han Chao. (2007), *Haidegeer yu lunli xue wenti*, Tongji daxue chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Hao Wenjie. (2004), *Shi Tao huaxue yu Haidegeer yishu zhexue yanjiu: Benti lun yu chuanguo lun zhi bi xi*, Tianjin renmin meishu chubanshe, Tianjin. (in Chinese).
- Hong Qianzhu bian. (1964), *Xifang xiandai zichan jieji zhexue lunzhu xuanji*, Beijing. (in Chinese).
- Hsiao, Paul Shih-yi. (1990), “Heidegger and Our Translation of the Tao Te Ching,” in Parkes G. (Ed.), *Heidegger and Asian Thought*, University of Hawaii Press, Honolulu.
- Hu Zixin. (2002), *Heidegger yu Haidegeer*, Zhonghua shuju, Beijing. (in Chinese).
- Huang Yusheng. (1997), *Shijian yu yongheng: Lun Haidegeer zhexue zhong de shijian wenti*, Shehui kexue wenxian chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (1986), *Xianxiang xue de guannian*, Shanghai yiwen chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Husaier. (1988), *Ouzhou kexue weiji he chao yan xianxiang xue*, Shanghai yiwen chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Husaier. (1992), *Chuncui xianxiang xue tonglun – di yi juan*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (1994), *Luoji yanjiu – di yi juan-chuncui luoji xue daolun*, Shibao wenhua chubanshe, Taibei. (in Chinese).
- Husaier xuanji* (1997), Shanghai sanlian shudian, Shanghai. (in Chinese)
- Husaier. (1999), *Zhexue zuowei yange de kexue*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (1999), *Luoji yanjiu – di er juan, di yibufen-xianxiang xue yu renshilun yanjiu*, Shibao wenhua chubanshe, Taibei. (in Chinese).
- Husaier. (1999), *Luoji yanjiu – di er juan, di er bufen-xianxiang xue yu renshilun yanjiu*, Shibao wenhua chubanshe, Taibei. (in Chinese).
- Husaier. (1999), *Jingyan yu panduan*, Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (2000), *Neizai shijian yishi xianxiang xue*, Huaxia chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (2001), *Ouzhou kexue de weiji yu chaoyue lun de xianxiang xue*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (2002), *Shenghuo shijie xianxiang xue*, Shanghai yiwen chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Husaier. (2002), *Lunli xue yu jiazhi lun de jiben wenti*, Zhongguo chengshi chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Husaier. (2002), *Di ka’er shi de chensi*, Zhongguo chengshi chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Jansena J., Cai Wenjing. (2018), “Husserlian Phenomenology: Current Chinese Perspectives”, *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 2–6.

-
- Jin Xiping. (1995), *Haidegeer zaoqi sixiang yanjiu*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Jin Xiping. (2007), “Youding Shen: The First Phenomenologist in China”, in Lau Kwok-Ying, Drummond J. J. (Eds.), *Husserl’s Logical Investigations in the New Century: Western and Chinese Perspectives*, Springer, Dordrecht, pp. 21–32.
- Ke Xiaogang. (2004), *Haidegeer yu Heidegger shijian sixiang bijiao yanjiu*, Tongji daxue chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Kelinsi•Jiefu. (2005), *Haidegeer yu Nacui*, Beijing daxue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Kelaimang•Katelin. (2002), *Mading yu Hanna: Haidegeer he ta de qizi ji qingren*, Dongfang chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Kern I. (2007), “China”, in Lester Embree et al. (Eds.), *Encyclopedia of Phenomenology*. Springer, Dordrecht, pp. 99–101.
- Kiktenko V. O. (2018), “Ohlyad istoriyi analitychnoyi filosofiyi v Kytayi (XX – pochatok XXI stolittya)”, *Skhidnyy svit*, No 2, ss. 17–29. (in Ukrainian).
- Kuerpozhe•Dawei. (2004), *Chuncui xiandai xing pipan: Heidegger, Haidegeer ji qi yihou*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Lau Kwok-Ying, Drummond J. J. (Eds.). (2007), *Husserl’s Logical Investigations in the New Century: Western and Chinese Perspectives*, Springer, Dordrecht.
- Lau Kwok-Ying, Cheung Chan-Fai, Kwan Tze-Wan. (2010), *Identity and Alterity: Phenomenology and Cultural Traditions*, Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Lau Kwok-ying, Yu Chung-chi. (2012), *Phenomenology and Human Experience*, Traugott, 2012.
- Lau Kwok-ying, Yu Chung-Chi (2014), *Border-crossing: phenomenology, interculturality and interdisciplinarity*, Königshausen & Neumann, Würzburg.
- Lee Chun Lo. (2018), “Time, the Image of Absolute Logos: A Comparative Analysis of the Ideas of Augustine and Husserl”, *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 50–61.
- Leung Ka-wing. (2018), “Husserl’s Notion of Sensation and Merleau-Ponty’s Critique”, *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 35–49.
- Li Guiliang. (1963), *Husaier xianxiang xue*, Shifan daxue bian yin, Taibei. (in Chinese).
- Li Wentang. (2002), *Zhenli zhi guang: Feixite yu Haidegeer lun SEIN*, Jiangsu renmin chubanshe, Nanjing. (in Chinese).
- Li Zhi. (2003), *Lun Haidegeer de xiandai xing pipan: Ling yi zhong hou xiandai zhuyi*, Shoudu shifan daxue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Li Zhongwei. (2013), *Hui dao xianxiang xue de yixiang xing lilun*, Zhongguo zhengfa daxue chubanshe, Beijing.
- Li Zhongwei. (2018), “From the Naturalistic to the Transcendental Conception of Intentionality”, *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 74–87.
- Liu Fangtong. (1981), *Xiandai xifang zhaxue*, Renmin chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Liu Jinglu. (2001), *Haidegeer renxue sixiang yanjiu*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Liu Xiaoli. (2010), “Gödel’s philosophical program and Husserl’s phenomenology”, *Synthese*, Vol. 175, No 1, pp. 33–45.
- Liu Xuguang. (2004), *Haidegeer yu meixue*, Shanghai sanlian shudian, Shanghai. (in Chinese).

-
- Liu Yongfu. (2000), *Husaier xianxiang xue, Haidegeer ben shi xue yin lun – cong suo zhi xue de jiaodu chongxin jiedu Husaier yu Haidegeer*, Xibei daxue chubanshe, Xi'an. (in Chinese).
- Luo Keting. (1980), “Husaier xianxiang xue shi dui xiandai ziran kexue fazhan de fandong”, *Zhexue yanjiu*, No 3, pp. 69–77. (in Chinese).
- Luosen. (2004), *Shi yu zhexue zhi zheng: Cong bolatu dao Nicai, Haidegeer*. Huaxia chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Lutekaiweiqizhe. (1989), *Cong fu luo yi de dao haide ge er cunzai jingshen fenxi pingshu*, Dongfang chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Ma'erhuoer. (2007), *Haidegeer yu “Cunzai yu shijian”*, Guangxi shifan daxue chubanshe, Guilin. (in Chinese).
- Meiyizhe•Laiyinhade. (2003), *Haidegeer yu dongya sixiang*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Molisi•Make•Fuluomang. (2005), *Haidegeer shi xue*, Shanghai yiwenshi chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Ni Liangkang, Iso Kern (1997), “Phänomenologische Forschungen in China”, *Phänomenologische Forschungen Neue Folge*, Vol. 2, No 2, pp. 308–312.
- Ni Liangkang. (2016), *Husaier yu Haidegeer*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Parkes G. (1987), *Heidegger and Asian Thought*, University of Hawaii, Honolulu.
- Peng Fuchun. (2000), *Wu zhi wu hua – lun Haidegeer sixiang daolu de hexin wenti*, Shanghai sanlian shudian, Shanghai.
- Safulansiji•Lü. (1998), *Haidegeer chuan-laizi deguo de dashi*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Sate. (1987), *Cunzai yu xuwu*, Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Sate. (1988), *Cunzai zhuyi shi yi zhong rendao zhuyi*, Shanghai yiwenshi chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Sate. (1989), *Ciyu*, Shanghai yiwenshi chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Shelei. (1994), *Ai de zhixu*, Sanlian shudian gongsigongsi, Xianggang. (in Chinese).
- Shen Youding. (1992), *Shen Youding wenji*, Renmin chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Shi•yuyan•si (1990), *Wenhua yishu chubanshe*, Beijing. (in Chinese).
- Sitanna•Qiaozhi. (1988), *Cunzai zhuyi zu shiye: Haidegeer*, Hunan renmin chubanshe, Zhangsha.
- Sitanna•Qiaozhi. (1989), *Haidegeer*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing.
- Song Zuliang. (1993), *Zhengjiu diqiu he renlei weilai – Haidegeer de houqi sixiang*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Sun Zhouxing. (1994), *Shuo bu ke shuo zhi shenmi: Haidegeer houqi sixiang yanjiu*, Sanlian shudian Shanghai fendian, Shanghai. (in Chinese).
- Teng Shouyao. (1996), *Haidege*, Shengzhi chubanshe, Taipei. (in Chinese).
- Tu Chenglin. (1994), *Xianxiang xue de shiming: Cong Husaier, Haidegeer dao Sate*, Guangdong renmin chubanshe, Guangzhou. (in Chinese).
- Wang Heng. (2006), *Shijian xing, zishen yu ta zhe: Cong Husaier, Haidegeer dao Lieweinasi*. Jiangsu renmin chubanshe, Nanjing. (in Chinese).
- Wang Jinlin. (2002), *Shijie lishi yiyi de benzhi dao shuo – cong Haidegeer de jiedu kan makesi zhexue di dang dai xing*, Shanghai jiaoyu chubanshe, Shanghai. (in Chinese).

-
- Wang Qingjie. (2004), *Jieshixue, Haidegeer yu ru dao jin shi*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Wang Qingjie. (2015), *Haidegeer yu zhexue de kaiduan*, Shenghuo dushu xinzhishilian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Wang Qingjie. (2017), *Haidegeer*, Shenghuo dushu xinzhishilian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Wang Wensheng. (1997), *Husaier yu Haidege*, Yuan liu, Taipei. (in Chinese).
- Wolin•Lichade. (2000), *Cunzai de zhengzhi: Haidegeer de zhengzhi sixiang*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Wolin•Lichade. (2005), *Degeer de dizi: Alunte, Leiweite, Yuenasi he Ma'erkusai*, Jiangsu jiaoyu chubanshe, Nanjing. (in Chinese).
- Wu kunru. (1981), *Xianxiang xue lunwen ji*, Liming, Taipei.
- Wu Zengding. (2018), "The Problem of Origin in Husserl's Phenomenology", *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 21–34.
- Xia Hanping. (2001), *Haidegeer chuan*, Changjiang wenyi chubanshe, Wuhan. (in Chinese).
- Xiang Tuijie. (1989), *Haidege*, Dongda tushu gufen youxian gongsi, Taipei. (in Chinese).
- Xiong Wei, bian. (1994), *Xianxiang xue yu Haidege*, Yuanliu chubanshiye gufen youxian gongsi, Taipei. (in Chinese).
- Xingshi xianshi de xianxiang xue—haide ge er zaoqi fu lai bao wenxuan* (2004), Shanghai tongji daxue chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Yang Rengeng. (1929), "Xianxiang xue gailun", *Min duo*, Vol. 10, No 1 (page numbers unknown). (in Chinese).
- Yangzhe•Zhuli'an. (2002), *Haidegeer zhexue nacui zhuyi*, Liaoning jiaoyu chubanshe, Shenyang. (in Chinese).
- Yanjiang yu lunwen ji*. (2005), Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).
- Ye Xiushan. (1988), *Si•shi•shi – xianxiang xue he cunzai zhexue yanjiu*, Renmin chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Yu Chung-chi, Lau Kwok-ying. (2012), *Phenomenology and Human Experience*, Bautz, Traugott.
- Yu Hong. (1991), *Si yu shi de duihua: Haidegeer shi xue yin lun*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Yu Hong. (2005), *Yishu yu guijia: Nicai•Haidegeer•Fuke*, Zhongguo renmin daxue chubanshe, Beijing. (in Chinese).
- Yu Xuanmeng. (1989), *Xiandai xifang de chaoyue sikao: Haidegeer de zhexue*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Yuehanxun•Patelixa•Aotanbode. (2002), *Haidegeer*, Zhonghua shuju, Beijing. (in Chinese).
- Yuesefu•Kekeermansi. (1996), *Haidegeer de <Cunzai yu shijian> dui zuowei jiben cunzai lun de ci zai de fenxi*, Chenxiaowen deng yi, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).
- Zhang Canhui. (1996), *Haidegeer yu Husaier xianxiang xue*, Dongda tushu gufen youxian gongsi, Taipei. (in Chinese).
- Zhang Qingxiong. (1995), *Xiong Shili de xin wei shi lun yu Husaier de xianxiang xue*, Shanghai renmin chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Zhang Rulun. (1995), *Haidegeer yu xiandai zhexue*, Fudan daxue chubanshe, Shanghai. (in Chinese).
- Zhang Wenxi. (2004), *Dianfu xing'ershangxue: Makesi he Haidegeer zhi lun*, Zhongguo shehui kexue chubanshe, Beijing. (in Chinese).

Zhang Xiangen. (2004), *Cunzai•zhenli•yuyan: Haidegeer meixue sixiang yanjiu*, Wuhan daxue chuban she, Wuhan. (in Chinese).

Zhang Xianglong. (1996), *Haidegeer sixiang yu zhongguo tiandao–zhongji shi yu de kaiqi yu jiaorong*, Sanlian shudian, Beijing. (in Chinese).

Zhang Xianglong. (1998), *Haidegeer chuan*, Hebei renmin chubanshe, Shijiazhuang. (in Chinese).

Zhang Xianglong. (2001), *Cong xianxiang xue dao Kongfuzi*, Shangwu yin shuguan, Beijing. (in Chinese).

Zhang Xianglong. (2011), *Xianxiang xue sichao zai zhongguo*, Shoudu shifan daxue chuban she, Beijing. (in Chinese).

Zhao Weiguo. (2006), *Haidegeer de shijian yu shi•jian xing wenti yanjiu*, Zhongguo shehui kexue chuban she, Beijing. (in Chinese).

Zheng Pirui. (2018), “What Awakens the Alien experience: starting from the incorporation of the lived body”, *Comparative and Continental Philosophy*, Vol. 10, No 1, pp. 62–73.

Zhong Hua. (2004), *Cong xiaoyao you dao lin zhonglu: Haidegeer yu Zhuangzi shi xue sixiang bijiao*, Hualing chubanshe, Beijing. (in Chinese).

Zhou Minfeng. (2002), *Zouxiang da zhihui: Yu Haidegeer duihua*, Sichuan renmin chubanshe, Chengdu. (in Chinese).

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ФЕНОМЕНОЛОГІЇ В КИТАЇ

В. О. Кіктенко

У статті розглядається історія розвитку феноменологічного руху в Китаї з 1920-х років й до сьогодення. Відзначено, що ідеї феноменології поступово проникли в Китай протягом 1920–1960-х років, проте до кінця 1970-х років переклади і дослідження класиків західної феноменології в Китаї були нечисленними і безсистемними. З кінця 1970-х й до середини 1980-х років відбулося повноцінне поширення феноменології в Китаї. Далі з кінця 1980-х й до середини 1990-х років був розпочатий переклад китайською мовою фундаментальних феноменологічних праць Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Ж.-П. Сартра, М. Шелера. Згодом, із середини 1990-х років й по теперішній час, ця перекладацька робота вийшла на системний рівень, що позитивно вплинуло на розвиток феноменології в Китаї. На сьогодні феноменологія в Китаї перебуває в основному на стадії сприйняття цього напрямку західної думки і формування власних феноменологічних досліджень, у яких виділяють три течії 1) актуальність феноменології для конфуціанства і буддизму, 2) феноменологія в історичному контексті, 3) діалог між феноменологією та аналітичною філософією. Все це демонструє успішну інтеграцію до світової науки китайських філософів, які до того ж формують власний погляд на розуміння структури свідомості людини.

Ключові слова: феноменологія, свідомість, буття, час, інтенціональність, конфуціанство, даосизм, буддизм, Китай та Захід

ИСТОРИЧЕСКИЕ ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ФЕНОМЕНОЛОГИИ В КИТАЕ

В. А. Киктенко

В статье рассматривается история развития феноменологического движения в Китае с 1920-х годов и до наших дней. Отмечено, что идеи феноменологии постепенно проникли в Китай в течение 1920–1960-х годов, однако к концу 1970-х годов переводы и исследования классиков западной феноменологии в Китае были немногочисленными и бессистемными. С конца 1970-х и до середины 1980-х годов произошло полноценное распространение феноменологии в Китае. Затем с конца 1980-х и до середины 1990-х годов был начат перевод на китайский язык фундаментальных феноменологических работ Э. Гуссерля, М. Хайдеггера, Ж.-П. Сартра, М. Шелера.

В дальнейшем, с середины 1990-х годов и по настоящее время, эта переводческая работа вышла на системный уровень, что положительно повлияло на развитие феноменологии в Китае. В настоящее время феноменология в Китае находится в основном на стадии восприятия этого направления западной мысли и формирования собственных феноменологических исследований, в которых выделяют три течения: 1) актуальность феноменологии для конфуцианства и буддизма, 2) феноменология в историческом контексте, 3) диалог между феноменологией и аналитической философией. Все это демонстрирует успешную интеграцию в мировую науку китайских философов, которые к тому же формируют собственный взгляд на понимание структуры сознания человека.

Ключевые слова: феноменология, сознание, бытие, время, интенциональность, конфуцианство, даосизм, буддизм, Китай и Запад

Стаття надійшла до редакції 13.09.2018

UDC 94:[050:908]:327(510)“1938/1939”

CHINESE STUDIES ON THE PAGES OF THE JOURNAL “THE FAR EAST” 1938–1939

R. Lakh

Master's degree

The Ivan Franko National University of Lviv,
the Chair of Modern and Contemporary History of Foreign Countries
1 Universytetska Str., Lviv, 79000, Ukraine
e-mail: roman11lah@gmail.com

The proposed study is highlighted the history of the public policy periodical “Far East”, which came out three times a month in Harbin. The main editors were Yuriy Roy and Roman Fedoriv-Korda in 1938 and Petro Marchishin in 1939. The magazine positioned itself as radical with a well-defined national idea. There were 27 issues in total. The main task was the national consolidation of Ukrainians in the Far East. In virtually every issue of the newspaper there were pages devoted to the history, culture, and philosophy of China. Special emphasis was placed on international politics in the Far East. Separate pages were devoted to the history of the Japanese-Chinese war. The most notable articles of the Ukrainian Orientalist of Vasily Aksentyevich Odinets were the following: “The oldest population of Manchuria”, “Manchu people. Emperor Nurhaci (from the history of Manchuria)”, “Manchu dynasty in China”, “Formation of a state of Manchuria (Manchukuo)”, “Balhae, Khitan people, Jurchen people”, “Manchurian emperor Nurhaci”, “Emperor of Kangxi era”.

Keywords: History of China, Chinese studies, Japanese-Chinese relations, Vasyl Odinets, Harbin

КИТАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПИСУ “ДАЛЕКИЙ СХІД” 1938–1939 рр.

P. A. Lakh

Подальший розвиток сходознавчої науки в Україні неможливий без цілеспрямованого та систематичного вивчення діяльності українських сходознавців, які проживали за межами своєї Батьківщини. Окрему сторінку становлять українські представники, що перебували на території Китаю, адже їхня спадщина до сьогоднішнього дня є “білою плямою” історичної науки. Олександр Малицький у своїй оглядовій роботі “Українські й тематично українські періодичні видання в Китаї” зазначив, що на території Китайської держави виходило близько 22 різних часописів, серед яких був і “Далекий Схід” [Малицький 1987, 92–95].

“Далекий Схід” – це громадсько-політичний часопис радикального характеру, який виходив щодаки протягом 1938–1939 років у м. Харбіні. За даними

В'ячеслава Черномаза, всього вийшло 27 номерів¹. Відповідальними редакторами були Юрій Рой, Роман Федорів-Корда, Петро Марчишин, а видавцем – Михайло Мацюця [Черномаз 2011, 135]. Серед рубрик, які виходили в газеті, були: “Українське життя в Харбіні в минулому” Ф. Тоцького, “Маньчжурська Українська Окружна Рада” А. Довганюка-Довганя, “Переможену і втрачену” Д. Барченка, “Голос перестороги” І. Шлендика, дописи українських діячів з Чехо-Словаччини (З. Мірна, С. Русова), вірші (Зеленоклинівець, В. Кушнаренко), різноманітні хроніки [Доценко, Черномаз 2007]. Для дослідників українського китаєзнавства найціннішими будуть дві рубрики в часописі, а саме “На фронті проти Комінтерну” та студії Василя Оксентійовича Одинця, присвячені історії Китаю.

Василь Одинець народився наприкінці XIX – на початку XX століття в Іркутську (точну дату встановити поки що неможливо через відсутність джерельної бази), а в 1922 році з батьками переїхав до Харбіна. Вищу освіту здобув в Інституті орієнтальних та комерційних наук у Харбіні за фахом “китайська мова та література” [Світ 1976, 2–3]. Згодом залишився викладачем у цьому ж навчальному закладі. Окрім цього, брав активну участь в українському національно-культурному житті на території Китаю. Був активним членом Товариства українських орієталістів у Харбіні, де читав лекції і публікував свої роботи, присвячені історії, літературі та культурі Китаю. На початку 1940-х років переїхав у м. Сіньцзін², тогочасну столицю Великої Маньчжурської імперії, де працював у Міністерстві закордонних справ [Світ 1953, 2–3]. Після того як радянські війська зайняли територію Маньчжурії, був репресований і перебував на засланні в Караганді. У часи хрущовської “відлиги” підпав під реабілітацію і пов’язав своє подальше життя з економічною діяльністю, залишивши сходознавство як “буржуазну науку”. Помер у 1972 році [Світ 1972, 155, 295–297].

Китаєзнавча спадщина на сторінках газети “Далекий Схід” потребує спеціального дослідження, адже в жодній науковій роботі не було проаналізовано цей часопис, не кажучи вже про його сходознавчу тематику. Лише стаття Р. Доценка та В. Черномаза для Української енциклопедії подала загальну інформацію про “Далекий Схід” [Доценко, Черномаз 2007]. Головною метою для нас буде не просто бібліографічний опис змісту кожного номера, де згадується “синологія”, а всебічне критичне дослідження, побудоване на позитивістських правилах використання, верифікації та інтерпретації фактів. Тематично робота поділена на два блоки: 1) “Далекий Схід” за 1938 рік; 2) “Далекий Схід” за 1939 рік. Цим і обумовлена структура цієї роботи.

I. “Далекий Схід” за 1938 рік

У першому номері було надруковано цікаву статтю під назвою “Українське питання на Далекому Сході”, де стверджується, що “комунізм – це міжнародний бандитизм” і головним своїм завданням українці Далекого Сходу вважають боротьбу з ним. Газета була виразником української національної ідеї, а саме тому в цій статті позитивно зображуються Троїстий пакт³ і дії

¹ Авторів цієї статті вдалося віднайти лише з 1-го по 20-й номер за 1938 рік та з 3-го по 5-й номер за 1939 рік.

² Сіньцзін (新京 *Нова столиця*) – у 1932–1945 рр. столиця держави Маньчжоу-го. Сьогодні м. Чанчунь 長春.

³ Також відомий як Берлінський пакт 1940 року або Пакт трьох держав. Договір був укладений 27 вересня 1940 року в Берліні. Цим договором було створено вій-

Японії на Далекому Сході. Ці факти не викликають подиву, адже в радянській Україні давно вже були відомі всі “блага й переваги” комунізму. Саме тому українські представники на сторінках часопису висловлюють велику вдячність адміністрації Маньчжоу-го за надану можливість проживати на її території [Українське питання на Далекому Сході 1938, 8–11]. Також у цьому випуску Василь Одинець своєю статтею “Утворення держави Маньчжоу-Го” відкриває рубрику китаєзнавчих студій. У цій статті він зазначив, що від створення Маньчжоу-го⁴ минуло шість років, та наголосив на позитивних змінах, що відбулися за цей час, однією з яких є самостійницький рух, що зародився на противагу подіям після 1911 року⁵. Автор звернув увагу на особливі права та привілеї Японії в Маньчжурії: “Маньчжурія – це життєвий фронт Японської імперії”, згадав про події 18 вересня 1931 року та меморандум Танака Гіічі⁶, а також про симпатії маньчжурського населення напередодні конфлікту [Young 1998, 3–21; Hotta 2007, 22–30]. Цікава ще одна цитата зі статті В. Одиця: “Маньчжоу-го – перетворений в життя ідеал незалежності маньчжурської нації”. Окрім того, було зроблено акцент на принципах ван дао⁷ як важливого елемента для молодого держави [Одинець 1938k, 14–15].

Другий номер представлений статтею “Комінтерн в Азії”, у якій зазначалося, що китайська преса протягом 1929–1931 років була антияпонського спрямування. Автор статті Д. М. засудив позицію Ліги Націй щодо неви-

ськовий союз, відомий як “Країни Осі”. Назва договору відображає початкову кількість договірних сторін, якими виступили націонал-соціалістична Німеччина, фашистська Італія та Японська імперія. Договір передбачав, що протягом 10 років країни-учасниці будуть надавати одна одній підтримку в досягненні геополітичних цілей.

⁴ З 1931 року розпочалося воєнне вторгнення Японії до Маньчжурії, яке завершилося окупацією та проголошенням у 1932 році незалежної (фактично – маріонеткової) Маньчжурської держави (кит. *Маньчжоу-го* 滿洲國, япон. *Манию-коку* 満州国). У 1934 р. вона була проголошена конституційною монархією на чолі з останнім імператором династії Цін – Пу І (溥儀, 1906–1967) і перейменована на Велику Маньчжурську імперію (大滿洲帝國, кит. *Да Маньчжоу діро*, 大満州帝国 япон. *Дай Манию тейкоку*).

⁵ Сінхайська революція (辛亥革命 *Сінхай гемін*) – революційні події 1911–1913 років у Китаї, які розпочалися в рік “металевої свині” (辛亥 *сін-хай*) Учанським повстанням. Завершилися поваленням тогочасної правлячої династії Цін (清國, 1636–1912).

⁶ Меморандум Танаки (田中上奏文 *танака джьособун*; 田中メモランダム *танака меморандаму*) – таємне звернення, інкриміноване 26-му прем’єр-міністрові Японії Танака Гіічі (田中義一, 1863–1929), до імператора Шьова (昭和天皇, 1926–1989) з детальним планом завоювання територій Республіки Китай, а надалі – цілого Азійського континенту. Створений 1927 року за результатами обговорення Східної Ради. У 1929 році був оприлюднений китайською та американською пресою, тривалий час вважався важливим документом у доведенні агресивних планів Японської імперії щодо Китаю. На сьогодні більшість дослідників вважають цей документ фальсифікацією, імовірно створеною кимось в оточенні маршала Чжан Сюеляна (張學良, 1901–2001).

⁷ Ван дао (王道 *шлях правителя*) – одне з важливих понять китайської суспільно-політичної філософії, що означає конфуціанський ідеал правління. Протилежним йому є право сили (強權 *цян-цюань*), яке відповідає шляху тирана (霸道 *ба дао*).

знання державного утворення Маньчжоу-го⁸ та інцидент на мості Лугоу⁹ [Комінтерн в Азії 1938, 23–24]. У статті “На фронті проти Комінтерну” згадувалися події в м. Сюйчжоу¹⁰, зокрема присутнє таке негативне визначення, як “гоміньданівщина”¹¹. Описано події 19 травня, коли японські війська взяли в кільце дивізію Лі Цзунжєня (李宗仁, 1890–1969) [На фронті проти Комінтерну 1938, 24–25]. У статті В. Оди́нця “Маньчжурська імперія” подано інформацію про події проголошення Маньчжоу-го та перший рік “відновленої” держави під девізом правління Да-Тун¹². Також у газету “Далекий Схід” було вміщено передрук фото Лунхайської залізниці з видання “Харбинское время”, де з метою пропаганди описана радісна зустріч китайського населення та японських військових. У статті відображені події визнання Японською імперією 15 вересня 1932 року Маньчжурської держави та проголошення Пу І (溥儀, 1906–1967) своїм девізом правління Канде (康德 *Спокій та чесність*). Автор також загадав про проголошення Великої Маньчжурської імперії та маніфест Пу І від 2 травня 1935 року¹³ [Одинець 1938d, 25–26; Hotta 2007, 110–115].

Василь Оди́нець у статті “Найстаріше населення Маньчжурії”, вміщеній у третьому номері часопису, подав докладну історію формування етнічного складу Китайської Республіки. Зокрема, автор розповів про поділ всього населення Маньчжурії: “Все тубільне населення Маньчжурської імперії різко поділяється на три етнографічні групи: маньчжуро-тунгуську, монголо-бартгуську та хансько-хінську”¹⁴. В. Оди́нець зазначив, що маньчжуро-тунгуська

⁸ Автор має на увазі прийняття Асамблеєю Ліги Націй 24 лютого 1933 року доповіді комісії Літтона, яка визнавала “особливі права та інтереси” Японії в Маньчжурії, проте захоплення території Маньчжурії оголошувалося незаконним, тобто підтверджувався суверенітет Китаю над цією захопленою територією. Також члени Ліги Націй зобов’язувалися не визнавати де-юре та де-факто Маньчжоу-го. Японській імперії рекомендувалося вивести війська з окупованої території. У зв’язку з цими подіями японські делегати покинули зал засідань Асамблеї, а вже 27 березня 1933 року японське керівництво оголосило про вихід Японії з Ліги Націй.

⁹ Міст Марко Поло (盧溝橋 *Лугоу цяо*) – середньовічний міст через річку Юнді́нхе на південно-західній околиці міської зони сучасного Пекі́на. З обстрілу цього моста японськими військовими 7 липня 1937 року розпочалася Друга японо-китайська війна.

¹⁰ Битва за Сюйчжоу (徐州會戰 *Сюйчжєоу Хуейчжєуань*) – важлива сторінка в історії японо-китайської війни, тривала з 24 березня по 1 травня 1938 року і завершилася перемогою Японії, однак більшості китайських сил вдалося вийти з оточення і продовжити опір.

¹¹ Китайська національна партія (中國國民黨 *Чжунго Гоміньдан*) – перша політична партія в Республіці Китай, яка була створена 1912 році Сунь Ятсеном (孫逸仙, 1866–1925) і яку з 1925 року очолив Чан Кайші (蔣介石, 1887–1975). Викликає подив, що всі політичні сили автор статті називає “гоміньданівщиною”, адже з 1927-го по 1950 рік тривала громадянська війна в Китаї (國共內戰 *гогун нейчжань*; буквально “внутрішня війна між Гоміньданом та Компартією”). Скоріше за все, автор не вважав за потрібне пояснити читачу події Сіанського інциденту 12 грудня 1936 року, які спричинили утворення Другого об’єднаного фронту, тобто альянсу між Гоміньданом та КПК проти Японської імперії.

¹² *Велике єднання* 大同. Можна також перекласти як *Велика рівність*.

¹³ “Маніфест настанови народу з нагоди повернення імператора”. Всього таких маніфестів було шість.

¹⁴ Хінський – китайський. У 1920–30-ті роки назва “Хіна” для Китаю використовувалася також у радянській Україні.

група включає в себе гольдів¹⁵, які мешкали в районі річок Усурі та Сунгарі, бірарів¹⁶ – у районі р. Амуру, манегрів¹⁷ – у районі гір Ільхурі-Алін¹⁸, ороченів¹⁹ – у передгір'ї Великого Хінгану, даурів²⁰ і солонів²¹, тунгусів²², якутів – у північній Барзі та корейців, які розселилися в Жехе, Мукденській, Гірінській та частково Ціцикарській провінціях. До другої групи науковець відніс усі монголо-бурятські племена, які населяли Баргу та степову провінцію Жехе, себто монголів, бурятів, баргутів, чипчинів, олетів, харачинів, дурбетів, баргубурятів, ново-бурятів. До третьої групи, за В. Одинцем, увійшли суто ханьці (漢人 *ханьжень*).

Далі автор згадав вплив деяких кочових народів (гунів²³, монголів²⁴, киданів²⁵, чжурчженів²⁶) на історію Піднебесної. Він доводить, що історія цього краю – “це перманентна боротьба за владу між різного роду племенами”. В. Одинець описав такий народ, як сушень²⁷: “За 2225 р. до н. е., як подають китайські джерела, сушені з'явилися до двору китайського Імператора Шуня²⁸ і піднесли йому в дар лук та стріли”. Науковець акцентує увагу читача на дер-

¹⁵ Нанайці (赫哲族 *Хечже цзу*) – етнонім, утворений від самоназви “нані”, що можна перекласти як “люди землі” або “місцеві люди”. Застаріла назва “гольди”, яка використовувалася в російській літературі до 1930-х років.

¹⁶ Тунгуське плем'я, яке проживало в XVII столітті біля р. Селімдже, а згодом перемістилося на південь, заселивши обидва береги р. Амуру. Кочовий народ, який займався оленярством, а потім конярством. На кінець XIX століття повністю зник, що засвідчили перепис населення краю 1897 року й етнографічні пошуки Серафима Патканова.

¹⁷ Манегри (манягри, мангіри) – народ сибірської гілки тунгуського плем'я, який проживав на правому березі Зеї, від Пери до Депа по річці Амуру, від поселення Перемикіна до Кумари. У Китаї розглядаються разом з бірарами як складова ороченів. Сьогодні проживають у Внутрішній Монголії і в провінції Хейлунцзян.

¹⁸ Малий Хінган (小興安嶺 *Сяо сін ань лін*) – гірський хребет на Далекому Сході у провінції Хейлунцзян, Амурській області та Єврейській АО Росії.

¹⁹ Орочони, орочени (鄂倫春族 *Елуньчунь цзу*) – народ, який проживає на території Внутрішньої Монголії та провінції Хейлунцзян. Самоназва “орочен”, яка перекладається як “оленяр”. Народ відомий в історії Китаю ще з часів династії Цін.

²⁰ 達斡爾族 *Давоер цзу* – народ, який проживає на території Північного Китаю. Входить до 56 офіційно визнаних меншин країни.

²¹ 索倫 *Солунь* – підгрупа евенків, які проживають на території Внутрішньої Монголії та провінції Хейлунцзян.

²² Евенки (鄂溫克 *Евеньке цзу*; самоназва “евенкил”) – корінний народ Східного Сибіру. Проживають також у Монголії та на північному сході Китаю. В. Одинець використовував застарілу тепер назву “тунгуси”.

²³ 匈奴 *Сюнну*.

²⁴ 蒙古族 *Менгу цзу*.

²⁵ Кидані 契丹 – кочові монгольські племена, що населяли територію від Маньчжурії до Середньої Азії в IV–XIII ст. Створили власну державу Ляо (遼朝 *Ляо Чао*, 907–1125), яка була знищена чжурчженями.

²⁶ Чжурчжені (女真 *нюйчжень*) – племена, які населяли територію Маньчжурії, Центрального та Північно-Східного Китаю, Північної Кореї, Приморського краю в X–XV столітті. Офіційною мовою була чжурчженська тунгусо-маньчжурської мовної групи. Створили власну державу Цзінь (金朝 *Цзінь Чао*, 1115–1234).

²⁷ 肅慎 – перші племена, що розселилися в районі річки Хуанхе, а пізніше на території провінцій Цзілінь і Хейлунцзян. Згодом асимілювалися з народом ілоу (挹婁).

²⁸ Шунь (舜) – легендарний китайський імператор, який жив у XXIII ст. до н. е. Останній з “П'яти давніх імператорів”.

жаві Бохай²⁹ зі столицею в Нінгуту³⁰, правителі якої значно розширили свої кордони на схід до Японського моря та на захід до Монголії. Не міг не згадати В. Одинець про встановлення дипломатичних відносин між імператором Танської доби Дайцзуном (唐代宗, 727–779) та бохайським правителем³¹, якому надали титул “Бохай-ван”³². Згодом він розповів і про падіння держави Бохай під натиском киданів у 926 році³³ [Одинець 1938f, 39–40]. У статті “На фронті проти Комінтерну” зображено взяття японськими військовими м. Кайфина³⁴, а згодом і Чженчжоу, який був важливим стратегічним об’єктом на шляху до Пекіна [На фронті проти Комінтерну 1938a, 41–42]. Ф. Тоцький у своїй праці “Українське життя в Харбіні в минулому (спогади)” подав інформацію про офіційне відкриття Українського клубу 20 січня 1908 року³⁵ [Тоцький 1938, 62–63].

У четвертому номері часопису під рубрикою “На фронті проти Комінтерну” висвітлено затоплення китайськими військовими дамб р. Хуанхе³⁶ та використання тактики “спаленої землі”, втечу 20-тисячного населення в інші регіони Китаю. У цій же статті вміщено передрук фотографії з видання “Харбинское время”, на якій зображено зустріч генерала Тераучі Хісаічі (寺内壽, 1879–1946) та генерала Хата Шюнроку (畑俊六, 1879–1962) на Сюйчжоуському аеродромі [На фронті проти Комінтерну 1938b, 53–54]. У статті “Наші позиції” Роман Корда звернув увагу на кількісний склад Зеленого Клину, подавши чисельність основних національностей, та наголосив на особливій загрозі, що становили, на його думку, більшовики [Корда 1938a, 55]. У цьому ж номері Василь Одинець продовжив свої студії статтею “Бохай, Кидані, Чжурчжені (З історії Маньчжурії)”. У своїй невеликій, але інформативній роботі науковець акцентував увагу на міграційних процесах Далекого Сходу серед кочових племен, утворенні держави Бохай та появі на політичній арені киданів, які відділилися від племен шивей³⁷ та за короткий час знищили державу Бохай, утворивши власну імперію з династією Ляо (907–1125). Далі автор подав усебічну характеристику чжерчженів як нової загрози на континенті [Giles 1912, 1–14]³⁸. Згадав також і про відомого правителя чжурчженів Ваньнянь

²⁹ Бохай (渤海), або Перхе (кор. 발해) (698–926), – перше державне утворення тунгусо-маньчжурів на території Маньчжурії, Приморського краю, північної частини Корейського півострова, яке було засноване біженцями з корейської держави Когурьо. Відоме також під назвою Чінгук (震國).

³⁰ Тепер адміністративна одиниця Нінань 寧安.

³¹ Найімовірніше, це Вень-ван 文王, адже роки його правління – 737–794.

³² 渤海王.

³³ Василь Одинець зазначив 924 рік.

³⁴ Кайфин, столиця Хенаню, був захоплений японськими військовими 6 червня 1938 року. Фактично японцям була відкрита дорога для захоплення Чженчжоу.

³⁵ Загалом ця рубрика була в декількох номерах, що дає змогу простежити важливі процеси в історії українського населення в Харбіні.

³⁶ Повінь на Хуанхе 1938 року (花園口決隄事件 хуаюань коу цзюеді шіцзянь) – затоплення дамб, яке вчинив національний уряд Китаю в часи японо-китайської війни заради зупинення просування вглиб японських військ. За підрахунками, загинуло щонайменше 800 тисяч осіб.

³⁷ 室韋 – загальний термін для монголо-тунгуських племен до XII століття.

³⁸ У своїй статті ми не випадково використовуємо працю Герберта Джайлсона, адже при порівнянні змісту можна впевнено сказати, що нею користувався при написанні своїх робіт В. Одинець.

Агуда (完顏阿骨打, 1068–1123) та його перемоги над киданями в 1113 році. Ще в 1115 році він заснував нову династію Цзінь (1115–1234), однак, як зазначає В. Одинець, сама династія проіснувала лише до 1260 року [Одинець 1938, 56].

У п'ятому номері “Далекого Сходу” у статті “Маньчжури. Імператор Нурхаці (3 історії Маньчжурії)” Василь Одинець розповів про історію становлення в Китаї нової династії Юань (1271–1368) на чолі з Хубілаєм³⁹, а також згадав про внутрішню ворожнечу між чжурчженями, які не могли об'єднати свої сили при новій династії Мін⁴⁰ (1368–1644). В. Одинець також пояснив етимологію слова “маньчжури” (滿族 *манчжу*, голова роду). Автор наголосив на постійній ворожнечі між правлячою династією та чжурчженями, які змогли об'єднатися лише навколо свого видатного правителя Нурхаці (努爾哈赤, 1559–1626). На думку науковця, саме Нурхаці є тим правителем, який дотримувався принципів ван дао та якого можна назвати ідеальним правителем. Завдяки Нурхаці було об'єднано значні території Китаю, здійснено важливі реформи, створено власну маньчжурську абетку в 1599 році⁴¹. У 1616 році Нурхаці прийняв титул “імператор Тайцзу (太祖 Великий родоначальник) ери Тяньмін” (天命 *Воля небес*, або *Небесний мандат*). У 1618 році новий імператор оголосив війну династії Мін. Однак повністю знищити Мін Нурхаці не вдалося, тому його справу продовжив його син Абахай (阿巴泰, 1626–1643), який, закінчивши підготовку, вирушив у похід, проте в 1643 році він раптово помер. Його син Фулінь (福臨, 1638–1661) у 1644 році все-таки посів імператорський трон, скинувши династію Мін, обравши своїм девізом Шуньчжі (順治 *Сприятливе правління*) [Одинець 1938b, 69–70; Giles 1912, 14–28].

У цьому ж номері стаття “На фронті проти Комінтерну” висвітлила інформацію про широкомасштабну акцію гуманітарної допомоги китайському населенню з боку японських військ. У замітці згадувалися просування японських військових у глиб Китаю та неправдиві відомості, почерпнуті з китайської преси, щодо бомбардування Кантона⁴² [На фронті проти Комінтерну 1938c, 70–71].

Шостий номер часопису Василь Одинець відкрив своєю статтею “Маньчжурська династія в Хінах”. У цій роботі автор згадав товариство “Білого лотоса”⁴³, а також описав кризові явища в пізній династії Мін, які призвели до селянського повстання в 1628 році в м. Шеньси⁴⁴. Як зазначив науковець, внутрішні суперечки між повсталими тривали до 1635 року, доки не залишилися два лідери – Чжан Сяньчжун (張獻忠, 1606–1647) та Лі Цзичен (李自成, 1605–1645). Далі В. Одинець розповів про взяття Лі Цзиченом Пекіна в

³⁹ Хубілай (忽必烈, 1215–1294) – монгольський правитель, засновник держави Юань (元朝, 1271–1368), до складу якої входив Китай.

⁴⁰ Велика імперія Мін (大明帝國 *Да Мін Діго*).

⁴¹ Саме тоді на основі монгольської абетки була створена маньчжурська система письма.

⁴² Гуанчжоу 廣州.

⁴³ Білий лотос (白蓮教 *Байлянь цзяо*) – загальна назва, яка використовується для міфічних буддистських чи даоських таємних організацій, сект, які існували в різні історичні епохи. Найвідомішим є товариство “Білого лотоса” буддистсько-даоського спрямування, засноване при династії Сун (1127–1279). Організація активно боролася проти монгольського панування в Китаї – Повстання червоних пов'язок (紅巾起義 *Хунцзінь цзі*, 1351–1366).

⁴⁴ Науковець подав 1622 рік як початок селянського повстання.

1644 році та самогубство імператора Чжу Юцзяня (朱由檢, 1611–1644), яке той вчинив разом зі своїм найближчим оточенням. Не міг не згадати науковець і події, пов'язані з У Саньгуєм (吳三桂, 1612–1678), його перехід на сторону нової династії Цін та вигнання Лі Цзичена. Василь Одинець негативно оцінює коронацію Фуліня на китайський престол і перенесення маньчжурської столиці з Мукдена до Пекіна, а також наголошує на небажанні Нурхаці й Абахая стати китайськими імператорами – вони, скоріше прагнули перетворити Китай на свого васала. Правління Фуліня (福臨, 1638–1661) позначилося боротьбою за внутрішню стабілізацію проти повсталого У Саньгуя. Позитивні зміни науковець виділяє серед реформ, які були присвячені боротьбі з корупцією та практиці складання іспитів⁴⁵ на державні посади. Державними мовами стали маньчжурська та китайська, а при імператорові засідала Верховна Рада з чотирьох осіб та працювали шість міністерств [Одинець 1938с, 86–87]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” повідомляється про концентрацію військ Гоміньдану біля воріт Ханькоу та збройні сутички військових, які призвели до знищення пристані “Standard Oil Company” в Шанхаї [На фронті проти Комінтерну 1938d, 87–88].

У сьомому номері “Далекого Сходу” Василь Одинець у своїй статті “Імператор Ери Кан-Сі” розповів про імператора, який обрав своїм девізом правління Кансі (康熙 *Мирне сяйво*), себто Сюань (玄燁, 1654–1722). У цій роботі науковець, використовуючи джерела⁴⁶, подав опис зовнішності імператора, а далі розповів про закон від 1669 року, який скасував усі попередні заборгованості населення, та згадав реформування податкової системи. Імператор наказав повернути селянам усі незаконно захоплені землі, а в 1692 році видав маніфест, який надавав право вільного віросповідання. Як зауважив дослідник, у цей період надзвичайно потужно розвивалися наука та мистецтво. Сам Сюань склав у 1671 році заповіт із 16 заповідей, які були витримані згідно з конфуціанськими нормами. Їх Василь Одинець помістив у свою статтю. Також науковець окреслив міжнародну політику китайського імператора, яка зумовила підписання Нерчинського договору (尼布楚條約 *Нібучу тяюе*) 1689 року з Російською імперією і широкомасштабні воєнні походи, що привели до збільшення кордонів імперії [Giles 1912, 40–52]. Автор зазначає: “Залишив він свою Імперію, як сам про це пише, мирною і щасливою, громадяни пишалися своїм добробутом, чужинці поважали її за велич і силу. Вдячний народ канонізував його під іменем Шень-Цзу Жень-Хуан-ді⁴⁷, що значить: Святого предка й гуманного імператора”. В останніх абзацах В. Одинець наголошує на тому, що відновлена Маньчжурська держава виховувала молодь на принципах, які ще заклав імператор Нурхаці [Одинець 1938а, 100–102]. “На фронті проти Комінтерну” описано інформацію про наступ японських військових 27 липня 1938 року на м. Сюйчан [На фронті проти Комінтерну 1938е, 102–103].

У восьмому номері “Далекого Сходу” Василь Одинець опублікував свою статтю “По Маньчжу-Ді-Го”, де намагався дати опис усім визначним місцям

⁴⁵ 科舉 *Кецзюй* (підвищення шляхом іспитів). Ця практика була поширена ще за часів династії Суй (581–618).

⁴⁶ На жаль, автор не подає список літератури, яку він використав при написанні своїх статей. Скоріше за все, це було пов'язано з культурно-просвітницькою орієнтацією часопису, адже в збірнику “Далекий Схід” 1936 року більшість його статей мають посилання.

⁴⁷ 聖祖仁皇帝.

Маньчжурії, які мають стосунок до українців. Автор поділяє всі міста Маньчжурії на три групи: 1) адміністративні центри; 2) торговельні пункти та тимчасові стоянки монгольських князів; 3) торговельні будинки. Науковець зазначив, що такі міста, як Харбін, Дайрен⁴⁸, Аньдун⁴⁹, Порт-Артур⁵⁰, Гірін⁵¹, Хайлар⁵² та інші, є доволі відомими серед українців, проте інші відомі міста несправедливо залишаються поза їхньою увагою. Одним із таких міст стало м. Ачен⁵³, яке було збудоване в 1729 році на руїнах стародавнього м. Байхена і було багатим на буддиські, даоські, конфуціанські храмові споруди⁵⁴. Автор згадує П. І. Пашенка, який ще в 1926 році відкрив на станції Ашіхе масло- і сироробний завод, продукція якого збувалася навіть у Шанхаї, а пан Пучко став відомим на всю Маньчжурію своїми пасіками. Наступним містом, яке розглянув Василь Одинець, було Фуьуй⁵⁵, засноване ще в 900 році, з населенням близько 150 тисяч осіб. Третім місцем подорожі стало м. Шуанчен⁵⁶, яке було заселене суто маньчжурами і також було важливим духовним центром. Місто Ніньянь⁵⁷, колишня столиця імператора Агуди, є цінним з огляду на промисловість і торгівлю, а також тим, що саме там можна почути стару маньчжурську мову. Повітове м. Неньцзян⁵⁸ на лівому березі р. Нонні було докладно описане українським маньчжурознавцем А. П. Балабаном⁵⁹. Науковець закликав українців переселятися на інші території Маньчжоу-го, адже, окрім Харбіна, є ще дуже цікаві міста [Одинець 1938g, 117–119]. У статті “На фронті проти Комінтерну” повідомлялося, що протягом 1–3 серпня 1938 року японські війська штурмували м. Шеньсі [На фронті проти Комінтерну 1938f, 118–119].

У дев'ятому номері “Далекого Сходу” вміщена дуже цікава стаття М. Цучії⁶⁰ “Причини Ніппоно-Хінського конфлікту”⁶¹, яка була приурочена до річниці японо-китайської війни. Цю статтю замовив Романом Корда для японського представника, щоб висвітлити події з боку Японської імперії. Найкраще зміст статті виражено у таких словах: “Головною причиною того конфлікту являється тільки одне: нерозуміння самурайського духу Ніппон”. Зокрема, М. Цучія згадував російського посла К. К. Юреньова, який описав внутрішній безлад Японії в 1930-ті роки. Сам автор вважав, що головними винуватцями у розпалюванні японо-китайської війни стали Великобританія та СРСР – саме вони розпалили ворожнечу між Японією та Китаєм, адже ці держави потурали діями Чан Кайші (蔣介石, 1887–1975) щодо витіснення японських

⁴⁸ Далянь (大連; япон. Дайрен).

⁴⁹ 安東省 Аньдун шен.

⁵⁰ 旅順口區 Люйшунькоу.

⁵¹ 吉林省, Цзілінь шен.

⁵² 海拉爾區 Хайлар цюй.

⁵³ 阿城區 Ачен цюй.

⁵⁴ В. Одинець вжив слово “кумирня” – з точки зору християнина буддистська або будь-яка язичницька молитовня з ідолами.

⁵⁵ 扶餘.

⁵⁶ 雙城區 Шуанчен цюй.

⁵⁷ 寧安. У середні віки там було розташоване м. Нінгута.

⁵⁸ 嫩江縣 Неньцзян сянь. В. Одинець також згадує маньчжурську назву Мергень.

⁵⁹ Авторів статті поки що не вдалося віднайти жодної інформації про цю особу.

⁶⁰ Також немає ніяких відомостей про біографію М. Цучії, окрім того, що він працював у Міністерстві закордонних справ Маньчжоу-го та тісно співпрацював з українськими представниками.

⁶¹ *Nippon* 日本 – самоназва Японії.

впливів у Маньчжурії. М. Цучія постійно наголошує на великих податках при уряді Чан Кайші і важкому становищі простих селян. Стаття закінчується такими словами: «...читачі-українці повинні зрозуміти Ніппон й глибоко пізнати його самурайський дух, який характеризує наша приказка: “Внутрішній стан є важливішим, ніж зовнішній вигляд”». Ми не можемо звинувачувати автора статті чи редакторів “Далекого Сходу”, адже тоді це було нормою, а точніше, вимогами часу, які диктувалися міжнародними реаліями і бажанням українських представників такими методами підняти власний бойовий дух [Цучія 1938a, 130].

У статті “Маньчжурський хлібороб” В. Д. Кушнарєнка зображено життя китайського народу до проголошення Маньчжоу-го як постійний безлад, занепад. А після проголошення нової держави, як стверджує автор, посилаючись на бесіди з місцевим населенням, і їхні спогади, відбувається піднесення сільського господарства та промисловості. Він також згадав про діяльність волонтерської організації Кіо ва Кай⁶² [Кушнарєнка 1938, 133–134; Young 1998, 287–290]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” зображено японо-радянський воєнний конфлікт на озері Хасан⁶³ з 29 липня по 11 серпня 1938 року та припинення конфлікту після зустрічі послів двох держав – Мамору Шегеміцу (重光葵, 1887–1957) та Максима Литвинова (1876–1951) [На фронті проти Комінтерну 1938g, 134–135].

М. Цучія своєю роботою “Демагогія чи дійсність”, опублікованою в десятому номері часопису, продовжив серію своїх публікацій, у якій намагався дати “об’єктивну” оцінку китайській пресі. Зокрема, важливим моментом став інцидент на мості Лугоу 7 липня 1937 року. Китайська газета “Лі-бао” в Шанхаї від 9 червня 1937 року писала, що японо-китайський конфлікт є дуже важливим для усієї території Китаю, тому основним завданням республіки є перемога над противником. Газета “Ші-бао” теж закликала до рішучих дій. Автор знову наводить “переконливі” аргументи міжнародної змови проти Японії і визначає дії Китаю, як провокативні. М. Цучія процитував газету “New York Daily News”, у якій уряд США відмовився від пропозиції Великобританії щодо втручання в конфлікт на Далекому Сході. “Англія та СРСР працюють на користь Гоміньдану”, – зазначив автор, саме тому він називає ці дії демагогією. Наприкінці статті є такий заклик: “Панове українці, йдіть твердим кроком до своєї мети, не оглядаючись на ніщо, й не звертайте уваги на ніякі провокації й демагогію! Тільки таким шляхом зможете дійти до своєї правди і слави” [Цучія 1938b, 147].

В. Одинець у цьому номері часопису вмістив свою статтю під назвою “Рільництво в Маньчжу-Ді-Го”, де назвав Маньчжурію майбутньою “житницею Азії”. У цій статті, яка дуже відрізняється від попередніх, науковець виступив

⁶² 協和會. Входила до 滿洲國協和會 *Маньчжоу-го се хе хой* або *Манию-коку кіо ва кай*. В англійських джерелах зустрічається назва *Concordia Association*. Товариство згоди – політична організація в Маньчжоу-го, яка була заснована в 1932 році для втілення в життя концепції 民族協和 *Міньцзу сехе* (згоди народів). Основними її завданнями були: допомога в розбудові нової держави, досягнення гармонії між різними народами, покращення добробуту громадян. Часто в російській літературі згадувалася як волонтерська організація. Згодом стала основним ідеологічним інструментом у руках японської адміністрації.

⁶³ Битва на озері Хасан – серія військових зіткнень у 1938 році Японської імперії та СРСР через спірність території біля о. Хасан та річки Туманної. У Японії ці події називали “Чжангуфєнський інцидент” (張鼓峰事件 *Чьокохо джікен*).

як тонкий знавець сільськогосподарських культур, окреслив види і характеристики рослин, систему їхнього обробітку та пророкує цій території велике майбутнє в галузі господарства [Одинець 1938i, 149–150].

В одинадцятому номері “Далекого Сходу” вийшла стаття Василя Одинця “Промисловість у Маньчжу-Ді-Го (Загальний огляд)”, де він окреслив розвиток кам’яновугільної промисловості та її основні центри, поклади корисних копалин у Маньчжурії. Однак навіть у такій статті не обійшлося без згадки про “позитивні зміни” в розвитку після створення Маньчжоу-го та суцільний безлад у господарстві до 1932 року [Одинець 1938h, 165–166]. Рубрика “На фронті проти Комінтерну” писала про просування японських дивізій до м. Уханя, яке стало останнім укріпленням Гоміньдану [На фронті проти Комінтерну 1938h, 166–167]. У дванадцятому номері часопису В. Одинець продовжив свою статтю “Промисловість в Маньчжу-Ді-Го”, де вже окреслив розвиток залізрудної та золотодобувної промисловостей, центри добування руд, а також дав загальну характеристику видобутку всіх інших кольорових металів на території Маньчжурії [Одинець 1938h, 180–181]. Стаття “На фронті проти Комінтерну” описувала останні дні м. Ханькоу⁶⁴, яке невдовзі мала зайняти японська армія [На фронті проти Комінтерну 1938i, 182–183].

Тринадцятий номер часопису містив статтю “Торгівля в Маньчжу-Ді-Го” В. Одинця, яку автор розпочав традиційним маньчжурським побажанням: “Як всі річки течуть в море, так хай всі багатства зберуться у Вас”. У цій роботі науковець окреслив загальну історію торгівлі Китаю, як приклад згадав Тяньцзіньський торговельний договір 1858 року (天津條約 *Тяньцзінь тьяюе*) між Великобританією і Китайською імперією, за яким Інкоу став міжнародним торговельним портом. Також автор згадав про Пекінський договір (北京條約 *Бейцзін тьяюе*) 1860 року між Російською та Китайською імперіями. Розповів про створення КВЖД в 1898 році як значний імпульс розвитку торгівлі. Створення залізниць, відкриття комерційних товариств – все це, на думку автора, відбулося вже після проголошення Маньчжоу-го. Найціннішою в цій статті є статистика імпорту та експорту товарів на територію Маньчжурії. Автор вважає, що Дайрен був найбільшим торговельним містом Маньчжурії [Одинець 1938j, 196–198]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” згадувалося подальше стратегічне просування японських військ у бік Ханькоу [На фронті проти Комінтерну 1938j, 199].

Одразу ж на перших сторінках чотирнадцятого номера “Далекого Сходу” редактори вітали японських військових із захопленням нових територій. М. Цучія опублікував у цьому номері статтю “Настрої в Ханькоу”, де описував деморалізоване китайське населення та перехід китайських військових на сторону Японської імперії [Цучія 1938, 214–215]. П’ятнадцятий номер часопису цікавий статтею в рубриці “На фронті проти Комінтерну”, де описано масову втечу місцевого населення з Кантона та масоване бомбардування японцями населених пунктів [На фронті проти Комінтерну 1938k, 231–232]. Шістнадцятий номер “Далекого Сходу” представлений статтею “На фронті проти Комінтерну”, де зазначалося: “Над Кантоном, Учанем, Ханькоу мерех-

⁶⁴ Битва при Ухані (武漢會戰 *Ухань хуейчжань*), або оборона Уханя (武漢保衛戰 *Ухань баовейчжань*). У Японії ця подія відома під назвою “Вторгнення в Ухань” (武漢攻略戰 *Букан корякусен*). Бойові дії тривали з 8 червня по 27 жовтня 1938 року і закінчилися перемогою Японії. Це одна з наймасштабніших воєнних операцій за всю історію японо-китайської війни.

тять ніппонські прапори. Українська Національна Колонія в Маньчжу-Ді-Го від щирого серця вітає мужню Ніппонську Армію й націю Японії з цим світового значення успіхом”. Цікава й інша цитата з цієї статті: “Мужній Ніппонській Армії – Слава”. З цих двох наведених цитат можна скласти собі картину про рівень заідеологізованості зазначеної рубрики [На фронті проти Комінтерну 1938l, 245–246].

Сімнадцятий номер часопису одразу ж на першій сторінці вмістив маленьку статтю, яка була присвячена імператору Мейджі (明治天皇 *Мейджі тенно*) [Імператор Мейджі 1938, 255]. У цьому номері Василь Одинець опублікував свою статтю «На першій виставі Маньчжурського театру “Да-Тун” в Сіньцзіні (від власного кореспондента)», де розповів про створення нового маньчжурського театру, який поставив п’єси “На кордоні” та “Урядовець Ван”. Загалом у цій статті В. Одинець подав інформацію про авторів п’єс, акторський склад та сам сюжет [Одинець 1938e, 259–261]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” зазначено: “Страта гоміньданівщиною Уханя й перехід цього серця Хін до рук Ніппонської армії – основна подія, яка притягла увагу цілого світу” [На фронті проти Комінтерну 1938m, 262–263]. Далі в цій рубриці йдеться про “крах” армії Чан Кайші і повну перемогу в майбутньому Японської імперії.

У дев’ятнадцятому номері “Далекого Сходу” цікавою є стаття Романа Корди “Наша міжнародна програма”, де автор відзначив брак спеціалістів зі східних мов, які змогли б поширити відомості про Україну серед азійських народів [Корда 1938, 290–291]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” йшлося про значне затишшя, а також велику кількість диверсантів у лавах військових та “очищення території” японськими військовими [На фронті проти Комінтерну 1938n, 312].

II. “Далекий Схід” за 1939 рік

У третьому номері “Далекого Сходу” за 1939 рік вміщено статтю “Маньчжу-Ді-Го в цифрах”, яка висвітлила інформацію про площу новоствореної держави та подала кількість населення в кожному з великих міст Китаю [Маньчжу-Ді-Го в цифрах 1939, 34]. У рубриці “На фронті проти Комінтерну” відображені події бомбардування японцями китайських населених пунктів та надання матеріально-технічної допомоги з боку СРСР [На фронті проти Комінтерну 1939, 35]. У четвертому та п’ятих номерах за 1939 рік допис під рубрикою “На фронті проти Комінтерну” окреслив тодішні події в японознавчому векторі [На фронті проти Комінтерну 1939a, 51; 1939b, 66].

Висновки

Проведене дослідження показує, що часопис “Далекий Схід” є важливим джерелом для вивчення історії українського китаєзнавства, незважаючи на певну його політичну заангажованість. У працях В. Одиця зображені основні віхи історії Китаю, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Критично ознайомлюючись із розділом “На фронті проти Комінтерну”, можна буквально поденно студіювати історію японо-китайської війни. Однак ім’я Василя Одиця невідоме навіть вузькопрофільним науковцям, вже не кажучи про широкі коло дослідників, а його китаєзнавча спадщина досі не вивчена. Культурно-просвітницька орієнтація газети формувала зміст та структуру статей, тому не дивно, що наукові роботи не містять бібліографії, проте методом

порівняння можна визначити літературу, яка використовувалася при написанні праць. Значною перешкодою в дослідженні є те, що доступ до деяких номерів часопису відсутній. Отже, українське сходознавство на території Китаю ще *terra incognita*, тому можна лише сподіватися, що в майбутньому вдасться пролити світло на ці важливі сторінки історії.

ЛІТЕРАТУРА

Доценко Р. і Чорномаз В. Далекий Схід // **Енциклопедія сучасної України**, 2007. Т. 7. – URL: [http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23391/](http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23391) (дата звернення: 25.10.2018).

Імператор Мейджі // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

Комінтерн в Азії // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

Корда Р. Наша міжнародна програма // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

Корда Р. Наші позиції // **Далекий Схід**. Харбін, 1938a.

Кушнарєнко В. Маньчжурський хлібороб // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

Маньчжу-Ді-Го в цифрах // **Далекий Схід**. Харбін, 1939.

Малицький О. Українські й тематично українські періодичні видання в Китаї // **Journal of Ukrainian Studies**. № 23. Канада, 1987.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938a.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938b.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938c.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938d.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938e.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938f.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938g.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938h.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938i.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938j.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938k.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938l.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938m.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1938n.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1939.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1939a.

На фронті проти Комінтерну // **Далекий Схід**. Харбін, 1939b.

Одинець В. Бохай, Кидані, Чжурчжені (З історії Маньчжурії) // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.

Одинець В. Імператор Ери Кан-Сі // **Далекий Схід**. Харбін, 1938a.

Одинець В. Маньчжури. Імператор Нурхаці (З історії Маньчжурії) // **Далекий Схід**. Харбін, 1938b.

Одинець В. Маньчжурська династія в Хінах // **Далекий Схід**. Харбін, 1938c.

Одинець В. Маньчжурська імперія // **Далекий Схід**. Харбін, 1938d.

Одинець В. На першій виставі Маньчжурського театру “Да Тун” в Сіньцзіні (від власного кореспондента) // **Далекий Схід**. Харбін, 1938e.

Одинець В. Найстаріше населення Маньчжурії // **Далекий Схід**. Харбін, 1938f.

Одинець В. По Маньчжу-Ді-Го // **Далекий Схід**. Харбін, 1938g.

- Одинець В. Промисловість в Маньчжу-Ді-Го // **Далекий Схід**. Харбін, 1938h.
- Одинець В. Рільництво в Маньчжу-Ді-Го // **Далекий Схід**. Харбін, 1938i.
- Одинець В. Торгівля в Маньчжу-Ді-Го // **Далекий Схід**. Харбін, 1938j.
- Одинець В. Утворення держави Маньчжоу-Го // **Далекий Схід**. Харбін, 1938k.
- Світ І. Доля українських орієнталістів // **Свобода**. 14 лютого. Ч. 29. Джерсі-Сіті, 1976.
- Світ І. Україна в азійських мовах // **Свобода**. 14 серпня. Ч. 172. Джерсі-Сіті, 1953.
- Світ І. **Українсько-японські взаємини 1903–1945: Історичний огляд і спостереження**. Нью-Йорк, 1972.
- Тоцький Ф. Українське життя в Харбіні в минулому (спогади) // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.
- Українське питання на Далекому Сході // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.
- Цучія М. Настрої в Ханькоу // **Далекий Схід**. Харбін, 1938.
- Цучія М. Причини Ніппоно-Хінського конфлікту // **Далекий Схід**. Харбін, 1938a.
- Цучія М. Демагогія чи дійсність // **Далекий Схід**. Харбін, 1938b.
- Чорномаз В. **Зелений Клин** (Український Далекий Схід). Владивосток, 2011.
- Beasley W. **Japanese imperialism 1894–1945**. University Press, Oxford, 1991.
- Giles H. **China and the Manchus**. University Press, Cambridge, 1912.
- Hotta E. **Pan-Asianism and Japan's War 1931–1945 (The Palgrave Macmillan Series in Transnational History)**. Palgrave Macmillan, New York, 2007.
- Young L. **Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime imperialism**. University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California, 1998.

REFERENCES

- Dotsenko R. and Chernomaz V. (2007), “Dalekyy Skhid”, *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny*, T. 7, available at: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=23391/ (accessed October 25, 2018). (In Ukrainian).
- Imperator Meydzhi (1938), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 255. (In Ukrainian).
- Komintern v Aziyi (1938), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 23–24. (In Ukrainian).
- Korda R. (1938), *Nasha mizhnarodna prohrama*, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 290–291. (In Ukrainian).
- Korda R. (1938a), *Nashi pozytsiyi*, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 55. (In Ukrainian).
- Kushnarenko V. (1938), *Man'chzhurs'kyy khliborob*, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 133–134. (In Ukrainian).
- Man'chzh-Di-Ho v tsyfrakh (1939), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 34. (In Ukrainian).
- Malyts'kyy O. (1987), *Ukrayins'ko y tematychno ukrayins'ki periodychni vydannya v Kytayi*, *Journal of Ukrainian Studies*, № 23, Canada, pp. 92–95. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 12–13. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938a), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 41–42. (In Ukrainian).

-
- Na fronti proty Kominternu (1938b), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 53–54. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938c), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 70–71. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938d), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 87–88. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938e), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 102–103. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938f), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 118–119. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938g), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 134–135. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938h), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 166–167. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938i), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 182–183. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938j), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 199. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938k), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 231–232. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938l), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 245–246. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938m), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 262–263. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1938n), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 312. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1939), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 34. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1939a), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 51. (In Ukrainian).
- Na fronti proty Kominternu (1939b), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 66. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938), Bokhay, Kydani, Chzhurchzheni (Z istoriyi Man'chzhuriyi), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, 1938, pp. 56. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938a), Imperator Ery Kan-Si, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 100–102. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938b), Man'chzhury. Imperator Nurkhatsi (Z istoriyi Man'chzhuriyi), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 69–70. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938c), Man'chzhurs'ka dynastiya v Khinakh, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 86–87. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938d), Man'chzhurs'ka imperiya, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 25–26. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938e), Na pershiy vystavi Man'chzhurs'koho teatru “Da Tun” v Sin'tszini (vid vlasnoho korespondenta), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 259–261. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938f), Naystarishe naselennya Man'chzhuriyi, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 39–40. (In Ukrainian).
- Odynets' V. (1938g), Po Man'chzhu-Di-Ho, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 117–119. (In Ukrainian).

Odynets' V. (1938h), Promyslovist' v Man'chzhu-Di-Ho, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 165–166, pp. 165–166; pp. 180–181. (In Ukrainian).

Odynets' V. (1938i), Ril'nytstvo v Man'chzhu-Di-Ho, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 149–50. (In Ukrainian).

Odynets' V. (1938j), Torhivlya v Man'chzhu-Di-Ho, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 196–198. (In Ukrainian).

Odynets' V. (1938k), Utvorennia derzhavy Man'chzhou-Ho, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 14–15. (In Ukrainian).

Svit I. (1976), Dolya ukrayins'kykh oriyentalistiv, *Svoboda*, 14 lyutoho, Ch. 29, Dzheresi-Siti, pp. 2–3. (In Ukrainian).

Svit I. (1953), Ukrayina v aziys'kykh movakh, *Svoboda*, 14 serpnia, Ch. 172, Dzheresi-Siti, pp. 2–3. (In Ukrainian).

Svit I. (1972), *Ukrayins'ko-yapons'ki vzayemyny 1903–1945: Istorychnyy ohlyad i spo-sterezhennia*, N'yu-York. (In Ukrainian).

Tots'kyi F. (1938), Ukrayins'ke zhyttia v Kharbini v mynulomu (spohady), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 62–63. (In Ukrainian).

Ukrayins'ke pytannia na Dalekomu Skhodi (1938), *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 8–11. (In Ukrainian).

Tsuchiya M. (1938), Nastroyi v Khan'kou, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, pp. 214–215. (In Ukrainian).

Tsuchiya M. (1938a), Prychyny Nippono-Khins'koho konfliktu, *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 130. (In Ukrainian).

Tsuchiya M. (1938b), Demahohiya chy diysnist', *Dalekyy Skhid*, Kharbin, p. 147. (In Ukrainian).

Chornomaz V. (2011), *Zelenyy Klyn (Ukrayins'kyi Dalekyy Skhid)*, Vlady-vostok. (In Ukrainian).

Beasley W. (1991), *Japanese imperialism 1894–1945*, University Press, Oxford.

Giles H. (1912), *China and the Manchus*, University Press, Cambridge.

Hotta E. (2007), *Pan-Asianism and Japan's War 1931–1945*, Palgrave Macmillan, New York.

Young L. (1998), *Japan's Total Empire: Manchuria and the Culture of Wartime imperialism*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles, California.

КИТАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ НА СТОРІНКАХ ЧАСОПISУ

“ДАЛЕКИЙ СХІД” 1938–1939 pp.

P. A. Lax

У пропонованому дослідженні висвітлено історію громадсько-політичного часопису “Далекий Схід”, який виходив щодаки в Харбiнi. Головними редакторами були Юрiй Рой та Роман Федорiв-Корда у 1938 році та Петро Марчишин у 1939 році. Журнал позицiонував себе як радикальний, iз чiтко вираженою нацiональною iдеєю. Всього вийшло 27 номерiв. Головним завданням часопису була нацiональна консолiдацiя українцiв на Далекому Сходi. Практично в кожному номерi газети були сторiнки з iсторiї, культури та фiлософiї Китаю. Особливий акцент зроблений на мiжнароднiй полiтицi на Далекому Сходi. Окремi сторiнки присвяченi iсторiї японо-китайської вiйни. Найбiльшу цiннiсть становлять розвiдки українського сходознавця Василя Одиця: “Найстарiше населення Маньчжурiї”, “Маньчжурi. Iмператор Нурхацi (з iсторiї Маньчжурiї)”, “Маньчжурська династiя в Хiнах”, “Утворення держави Маньчжур-Го”, “Бохай, Киданi, Чжурчженi”, “Маньчжурський iмператор Нурхацi”, “Iмператорери Кан-Сi”.

Ключовi слова: iсторiя Китаю, китаєзнавство, японо-китайськi вiдносини, Василь Одиця, Харбiн

КИТАЕВЕДЧЕСКИЕ СТУДИИ НА СТРАНИЦАХ ЖУРНАЛА “ДАЛЬНИЙ ВОСТОК” 1938–1939 гг.

Р. А. Лах

В предлагаемом исследовании отражена история общественно-политического журнала “Дальний Восток”, который выходил каждую декаду в Харбине. Главными редакторами были Юрий Рой и Роман Федорив-Корда в 1938 году и Петр Марчишин в 1939 году. Журнал позиционировал себя как радикальный, с четко выраженной национальной идеей. Всего вышло 27 номеров. Главной задачей газеты была национальная консолидация украинцев на Дальнем Востоке. Практически в каждом номере были страницы из истории, культуры и философии Китая. Особый акцент сделан на международной политике на Дальнем Востоке. Отдельные страницы посвящены истории японо-китайской войны. Наибольшую ценность представляют исследования украинского востоковеда Василия Оди́нца: “Древнее население Маньчжурии”, “Маньчжуры. Император Нурха́ци (Из истории Маньчжурии)”, “Маньчжурская династия в Китае”, “Образование государства Маньчжоу-Го”, “Бохай, Кидани, Чжурчжэни”, “Маньчжурский император Нурха́ци”, “Император эры Кан-Си”.

Ключевые слова: история Китая, китаеведение, японо-китайские отношения, Василий Оди́нец, Харбин

Стаття надійшла до редакції 13.10.2018

UDC 94(510)

THE EMERGENCE AND DEVELOPMENT OF THE STATE EXAMS SYSTEM OF ANCIENT CHINA

V. Urusov
PhD (History)

The article examines the process of the emergence and development of the state examinations system of ancient China and gives an interpretation of the historical terms of this system. The importance of the state examinations system for the development of Chinese society from the point of view of modern Chinese researchers is indicated.

Keywords: state exams, xiucai, juren, jinshi, konfucianism

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ІСПИТІВ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

В. В. Урусов

Бюрократичний апарат, центром якого був імператор, включав імператорські адміністративні органи, представників влади на місцях та приватні служби. Передумовою ефективної і безперервної роботи бюрократичного апарату є забезпечення кадровими ресурсами. У вихованні, відборі та залученні талановитих людей на службу Стародавній Китай пройшов шлях від системи спадкових міністрів і чиновників періоду Чжоу (世卿世祿), дарування титулів за військові заслуги (军功爵) періоду Чуньцю і Чжаньго, відбору (察举) і призначення (征辟) чиновників періоду династії Хань до системи дев'яти розрядів чиновників за часів династій Вей і Цзінь і, нарешті, до системи державних іспитів, яка діяла з династії Суй і до кінця династії Цін [刘海峰李兵著 2004]. Система державних іспитів не тільки була основою системи служби цивільних чиновників Китаю, а й безпосередньо впливала на сфери культури та освіти суспільства, виконувала керівну функцію в соціальній мобільності освічених верств, відігравала двояку нормативну роль у сприянні і стримуванні розвитку традиційної китайської культури.

1. Виникнення системи державних іспитів

Система державних іспитів, якою особисто керував імператор, як система навчання кандидатів шляхом іспитів для відбору на посади чиновників була впроваджена в період династії Суй, остаточно утвердилася при династії Тан, набула завершеної форми за часів династії Сун і продовжувала існувати при династіях Юань, Мін і Цін. Походження системи державних іспитів можна простежити з періоду, що передував династії Суй.

У період династії Чжоу чиновників брали на службу головним чином за спадковою системою, правитель і аристократія з його рідні діставали посади, титули та земельні володіння за значимістю роду. Титули чиновників і земельні володіння передавалися у спадок з покоління в покоління, тому спадкова система також називалася “世卿世祿” (успадкування посади і володіння). У цій системі все вирішувала належність до аристократії по крові. Тільки на посаді нижче рівня “大夫” (дафу) висувалися кандидати з місцевих, таких рекомендованих називали “秀士” (видатний талант). Найкращих з них направляли на навчання до державних шкіл, а так званий відбір обмежувався чиновниками нижчого рівня.

Більш широкий відбір чиновників почався в період Чуньцю і Чжаньго. У процесі швидких перетворень суспільства в прошарку служивих людей, що розташований між аристократією і простим народом, виник поділ. Частина аристократії була зведена до рівня чиновників, а частина простолюдинів піднялася до цього рівня, вони стали кандидатами на посаду чиновника. Чимало князівств, прагнучи до гегемонії, послідовно проводили реформи. Зруйнувавши спадкову систему, вони стали відбирати чиновників відповідно до принципу “вибрати добродесних і призначити здібних”.

По-перше, була реалізована система “客卿” (найманих чиновників). Щоб знайти здібних людей, правителі князівств здебільшого, “поважаючи таланти”, керувалися принципами “вибрати добродесних і призначити здібних”, “винагороджувати за заслугами”. Багато з вищих військових і цивільних чинів вийшли з класу чиновників. Вислів “хто отримав потрібну людину – досягає успіху, хто втратив потрібну людину – гине” – це узагальнений історичний досвід політичної практики правителів різних царств. Впровадження системи “кецін” (найму чиновників) сприяло просуванню здібних людей. Чиновники, які “з легкістю переходили з царства в царство”, відіграли важливу роль на політичній сцені.

По-друге, стало модно утримувати чиновників. Була поширена практика утримання гідних для залучення на службу чиновниками. Цзя Ї в трактаті “过秦论” (Міркування про причини падіння Цін) перерахував чотирьох благородних мужів періоду Чжаньго: Мен Чанцзюня з царства Ці, Пін Юаньцзюня з царства Чжао, Чунь Шенцзюня з царства Чу, Сінь Лінцзюня з царства Вей – всі вони на той час були відомі тим, що утримували тисячі вчених мужів. Хоча становище вчених мужів у період Чжаньго було однаковим, нерідко серед них зустрічалися шахраї, але з їхнього середовища вийшло чимало видатних людей, які стали чиновниками.

За часів династії Хань система відбору чиновників набула форм “察举” і “征辟”. Так зване “察举” означає, що сановник вищого рангу центральної і місцевої влади після перевірки рекомендує для імператорського двору одного з найкращих кандидатів для призначення на посаду, – це називалося “荐举” (рекомендувати). Було безліч назв, що встановив двір для рекомендованих на посади, наприклад: “贤良方正” (добродесний з правильною поведінкою), “能言极谏” (наважується критикувати і пропонувати), “孝廉” (відданий батькам і чесний), “秀才” (“сюцай” – видатний талант) та інші. Рекомендовані повинні були пройти іспит. Вперше іспит “策问” (цевень) був проведений за часів ханського імператора Веньді. Екзаменаційні питання стосувалися важливих проблем державного управління, екзаменатор писав питання на бамбукових дощечках для письма, рекомендовані давали відповіді в письмовому вигляді –

“对策”. Відповіді Дун Чжуншу і Гусунь Хуна заслужили похвалу імператора Уді, а відповіді Дун Чжуншу, що викладені в тексті “Три відповіді про небо і людину”, були прийняті імператором, у наступні 2000 років ці відповіді вважалися конфуціанством попередником ортодоксального вчення. Гусунь Хун був першим у відповідях, через кілька років його призначили першим міністром. Так зване “征辟” означає, що імператорський двір або три вищих сановники призначають на посаду чиновника вченого станового звання. Запрошення імператором відомої в суспільстві людини на посаду при дворі називалося “征”, запрошення чиновника рангом нижче трьома високими сановниками на посаду у свій апарат називалося “辟”.

Династія Хань шляхом цього системного відбору здібних людей отримувала вправних і досвідчених чиновників для центральної і місцевої адміністрації, забезпечуючи кадри чиновників для своєї могутності. Така система в основному ґрунтувалася на перевірці кандидатів. Різноманітність предметів сприяла розкриттю особливих талантів, ця система, доповнена іспитом, особливо екзаменаційною формою письмових відповідей на питання “策问”, надалі використовувалася на державних іспитах. Тому іспити “策问” династії Хань можна розглядати як початок стародавньої екзаменаційної системи, яка безпосередньо вплинула на зародження системи державних іспитів періоду династій Суй і Тан. Недоліки системи “察举” також цілком очевидні. Оскільки “察举” була введена як система сповіщення, у період Західної Хань вже були випадки неправильного відбору та звільнення чиновників з посади, у період династії Східна Хань через зловживання владою чиновниками в центрі і на місцях, корупцію родичів поширився вплив особистих зв’язків, тому часто відібрані кандидати не відповідали посадам. У період правління імператорів Хуанді і Лінді в популярній дитячій пісеньці сатирично про це говорилося так: “Вибрали сюця, та не знає книг, відібрали відданого батькам, так не живе з батьком, скромний і чесний, а каламутний як глина, великий політик, генерал, та боягузливий як жаба”.

У період династій Вей, Цзінь, Північних і Південних династій була введена система 9 розрядів для відбору чиновників. В останні роки династії Східна Хань при владі був Цао Цао, який всіляко заохочував “висування здібних”, залучав тих, хто “в управлінні державою використовував військово-мистецтво” і “володів незвичайними талантами”. На практиці, по-перше, він зруйнував пережитки знатності роду, цінував і висував надзвичайно талановитих людей, не звертаючи увагу на низьке походження. По-друге, не надавав значення гучним іменам, а цінував тільки фактичні здібності. По-третє, “міг залучати незвичайних людей”, навіть якщо вони виступали проти нього, але якщо володіли здібностями, то брав їх на службу. Тому здібні і мудрі навипередки прагнули до нього на службу, іноді “відважні генерали роїлися як хмари, радники йшли подібно дощу”. Цао Пі після сходження на трон під ім’ям Веньді прийняв рекомендації сановника відомства іспитів управління Шаншу Чень Цюня щодо створення “закону про дев’ять рангів”, що стало інституціоналізацією принципу відбору чиновників за здібностями. За вибором імператорського двору “доброчесний і розумний” чиновник призначався в конкретному окрузі на посаду “中正”, відповідаючи за підбір кандидатів з освічених людей. Залежно від ступеня моральних якостей, здібностей і знань їх поділяли на 9 рангів: “上上”, “上中”, “上下”, “中上”, “中中”, “中下”, “下上”, “下中”, “下下”. З кожних 100 тисяч осіб відбирався один кандидат, що було підставою відомству “吏部” (відомство чиновників) для прийому на службу.

На початку дії системи дев'яти рангів вони ще присвоювалися за здібностями кандидатів, а не за знатністю роду. Згідно із записами в “宋书 • 恩幸传序” (“Історія династії Сун. Фавотири імператора”), на той час людей оцінювали за системою 9 рангів, “судили про здібності людей, а не про знатність роду”. Коли країною став правити Сима Ї, на посаду “大中正” здебільшого призначалися представники знатних родів, вони виходили з укорінені концепції заслуг роду, оцінюючи кандидатів, не звертали уваги на здібності і реальні знання, дивилися тільки на їхнє походження. Це серйозно стримувало отримання посад вихідцями із середніх і нижніх верств, у результаті чого виникла ненормальна ситуація, коли “у вищих рангах не було бідних сімей, у нижніх рангах не було знатних родів”.

2. Створення і розвиток системи державних іспитів

Династія Суй скасувала систему дев'яти рангів, змінила спосіб відбору чиновників через палацовий іспит. У другий рік правління імператора Янді династії Суй під девізом “大业” (606 р.) був заснований іспит (“时务策” – екзаменаційний твір на теми поточної політики) на ступінь “进士” (“цзіньши” – вчений) для перевірки кандидатів на службу. Це й було початком системи державних іспитів. Династія Тан успадкувала і розвинула створену династією Суй систему державних іспитів, яка вступила в період свого розквіту.

В епоху Тан державні іспити поділялися на два види – “常科” (звичайні іспити) і “制科” (іспити за указом імператора). Звичайні іспити проводилися щорічно, встановлювалися понад 50 наукових ступенів за результатами іспитів – “秀才” (“сюцай” – видатний таланти), “明经” (знавець канонів), “进士” (вчений), “明法” (знавець законів), “明算” (знавець розрахунків), “明书” (знавець книг). Також були і спеціальні звання “元礼”, “童子”, “道举” та інші, які додавалися за бажанням імператора. Імператриця У Цзетянь особисто проводила іспити та ще додала іспит з військових дисциплін. Іспит “制科” у потрібний момент призначався імператором, проводився за його указом. Іспити “制科” зазвичай приймалися особисто імператором. Але кандидати часто вважали їх несправедливими і не надавали їм великого значення. Серед усіх ступенів, що здобували на звичайних та імператорських іспитах, найбільше значення надавали двом – “明经” (знавець канонів) і “进士” (вчений).

Іспит на ступінь “明经” потребував викладу суті канонів. Іспит полягав у тому, що потрібно було відновити контекст за короткою цитатою з канону, тобто екзаменатор вибирав у книзі певну сторінку, прикривав текст зліва і справа, залишаючи тільки рядок посередині, а ще вирізав з паперу смужки, прикривав цифри і велів кандидату читати. Потім перевірявся “прихований сенс”, тобто кандидат повинен був записати за цим уривком текст канону. Іспит на ступінь “进士” полягав у написанні твору з питань сучасної політики. Брався один великий канон, той, хто знав весь канон, вважався найкращим. За часів танського імператора Сюаньцзуна до змісту іспитів на ступінь “进士” була включена поезія. Через більшу складність іспиту на ступінь “进士” у порівнянні з “明经” і різне співвідношення іспит зі ста кандидатів “进士” складали один-два, з десяти кандидатів “明经” – теж один-два. Водночас люди порівнювали складання іспиту на ступінь “进士” із “входженням у браму дракона”. Як тоді говорили, “перший на іспиті проходить між драконом і тигром, через десять років потрапляє до озера фенікса”, а ще – «у тридцять років старий для ступеня “明经”, у п'ятдесят молодий для ступеня “进士”».

На початку династії Тан іспит на ступінь “进士” проходив під керівництвом відомства чиновників “吏部”, пізніше проведення іспиту передали відомству ритуалів “礼部”, його зазвичай називали “провінційним іспитом”. До іспиту відібрані кандидати подавали заяву в “礼部”, додаючи послужний список, – це називалося “投状” (подати прохання). Того, хто посів перше місце на іспиті “进士”, стали називати “状元” (перший із прохачів). В епоху династії Тан учні обласних і повітових приватних та державних шкіл, вищих державних училищ називалися “生徒”. Щороку вони складали шкільні іспити і могли безпосередньо брати участь у провінційному іспиті. Кандидати, які не відвідували шкіл, повинні були спочатку подати заявку на реєстрацію в окрузі і повіті, що називалося “乡贡” (внесок провінції), після первинного іспиту вони могли взяти участь у провінційному. Після прийому іспитів нові “进士” разом складали іспити, незалежно від віку, називали один одного “同年” (одного року) та біля підніжжя Великої пагоди диких гусей храму Циеньси в Чан’ані писали свої імена, також спільно вирушали віддати данину поваги екзаменатору, після чого збиралися на березі річки Цюйцзян для бенкету, що називалося “бенкет Цюйцзян”. На цьому бенкеті також обирали двох молодих і красивих нових “цзіньши”, яких відправляли у відомий парк нарвати там квітів, що називалося “探花使” (шукачі квітів). З вищеописаного прикладу можемо бачити, яку прихильність виявляли в суспільстві до нових “цзіньши”.

В епоху Тан “цзіньши”, витримавши іспит, тільки здобував право стати чиновником, але він ще повинен був пройти відбірковий іспит у відомстві іспитів “лібу”, після цього йому надавали офіційну посаду. Цей іспит включав у себе “身” – “тіло” (солідність зовнішнього вигляду), “言” – “мова” (виразність мови), “书” – “письмо” (гарний почерк), “判” – “судження” (чи тверезо розмірковує), все це називалося “四才” (чотири здібності). Крім того, мали бути перевірені “三实” (три практики), які включали “德行” (моральну поведінку), “才用” (фактичні здібності), “劳效” (результативність роботи). Така система відбору чиновників за знаннями і за моральними якостями відіграла певну роль у поліпшенні загальної якості бюрократії.

Династія Сун успадкувала систему іспитів династії Тан, але внесла зміни в зміст і форму державних іспитів. По-перше, замість іспитів раз на рік періоду Тан іспити стали проводити раз на три роки, також була збільшена квота на прийом. У період династії Тан щорічно в середньому приймали іспити на ступінь “цзиньши” і “мінцзін” у 70 кандидатів, при династії Сун – від 300 до 400. По-друге, були засновані місцеві іспити першого рівня, тобто перед провінційним іспитом спочатку слід було пройти іспит в адміністрації округу за місцем народження. По-третє, були встановлені палацові іспити, скасовані іспити у відомстві періоду династії Тан, тим самим була заснована система державних іспитів трьох рівнів: окружні, провінційні і палацові іспити. По-четверте, ступінь “цзіньши” був розділений на 5 категорій – від “一甲” (першої категорії) до “五甲” (п’ятої категорії). На наступний рік після сходження на престол сунського імператора Тайцзуна вже тільки “цзіньши”, які зайняли на іспиті перші три місця, могли розраховувати на посаду. Надалі було встановлено, що посади отримували тільки “цзіньши” п’ятої категорії, інші чотири категорії залишалися без посад. По-п’яте, на державних іспитах єдиним ступенем, що присуджувався, залишався тільки ступінь “цзіньши”, інші залишилися лише номінально. По-шосте, зміст іспитів було зосереджено на змісті канонів, при цьому зверталася увага на застосування знань канонів на практиці.

Розвиток системи державних іспитів було повністю завершено до часів династій Мін і Цін. Іспити були розділені на “院试” (місцеві), “乡试” (провінційні), “会试” (столичні) і “殿试” (палацові), вони приймалися окремо для ступенів “сюцай”, “цзюйжень”, “цзіньши” та оцінювалися за вищим розрядом. Основним змістом іспитів було написання твору “八股文” (“багувень” – твір з восьми частин).

За часів династій Мін і Цін усі, хто складав іспити різного рівня в певній провінції, вступали в училища при адміністраціях округу, області, повіту, їх називали “生员”, у просторіччі “秀才”. Ті, хто не отримав статусу “шенюань”, незалежно від віку називалися “童生” (учень). “Туншен”, щоб скласти іспит на ступінь “сюцай”, повинен був пройти повітові, окружні і провінційні іспити, які разом називалися “童生试”, скорочено “童试”, також їх називали “小考”. Повітові іспити проводив начальник повіту, вони проходили щорічно у другий місяць року. Кандидат, крім того, що мав подати заяву до відділу обрядів, вписавши в неї своє прізвище, ім’я, походження, історію трьох поколінь, ще повинен був встановити взаємну поруку з 5 іншими кандидатами на іспит, яка називалася “五童保”. Також необхідно було просити поруку одного з “廩生” (стипендіатів) із сюцаїв цього повіту, щоб гарантувати, що кандидат не видає себе за іншого, не замовчує скаргу, не має низького походження. На повітовому іспиті писали твір “багувень”, екзаменаційні оди та ін. Той, хто витримав іспит, називався “出案”. Окружні іспити приймав начальник округу, іспит зазвичай проводили в 4-му місяці року, після прийому іспиту здобували статус “院试”.

Місцеві іспити проводилися для ступеня “秀才”, їх приймав “学政” (розпорядник навчальних справ провінції). Оскільки його повна назва була “提督学院”, то іспити дістали назву “院试”. Місцеві іспити проводилися у двох варіантах, один – “正试” (безпосередній), другий – “复试” (повторний). Змістом іспиту було написання твору “багувень”, літературного есе та ін. Квота прийому визначалася податковими надходженнями і кількістю населення повіту. Зазвичай для великого повіту – 50 кандидатів, для середнього повіту – 30, для малого повіту – 20 кандидатів. Кандидати місцевих іспитів здобували статус “秀才”, їх направляли на навчання в обласні або повітові державні училища, що в просторіччі називалося “入学” (вступити на навчання), а в більш вишуканій формі “入泮” – “потрапити до ставу” (перед будівлею училища був напівкруглий ставок, який називався “泮水”, звідси і назва). У період навчання сюцай повинні були брати участь в інспекторських іспитах, які проводив “学政”. У перший рік навчання був річний іспит “岁考”, за рік до місцевого перед провінційним іспитом був ще “科考” – попередній іспит перед провінційним. Результати після річного іспиту оцінювалися за 6 розрядами, результати вище 3 розряду винагороджувалися, 4 розряд і нижче штрафувалися. Перші 10 осіб у 1, 2 і 3 розрядах допускалися до провінційних іспитів.

Провінційні іспити на ступінь “举人” проводилися раз на 3 роки, у роки “цзі”, “у”, “мао”, “ю” (за 60-річним циклічним календарем) – як основний іспит. З нагоди урочистостей призначався додатковий іспит на знак благодіяння. Оскільки іспити призначалися восени на 8-й місяць, то їх також називали “秋闈” (осінні). Для участі в провінційному іспиті був необхідний ступінь “сюцай” або кандидат мав бути сином знатного роду. Були і ті, хто за гроші купив статус “шенюань” і отримував допуск на іспити. Провінційні іспити проводилися в екзаменаційному дворі адміністративного центру провінції,

високі стіни навколо двору були обсажені колючим терням, звідси назва “棘 闈” (колючий двір). Усередині екзаменаційного двору встановлювалися по порядку номерів приміщення, кожне висотою 6 чи, глибиною 4 чи й шириною 3 чи, щоб там могла поміститися 1 людина. Іспити проходили в три етапи, кожен тривав три дні. Кандидат приносив із собою пензель, туш, лампу, свічку, їжу, питво та одяг. Перед входом у приміщення кандидатів ретельно обшукували, щоб не могли пронести з собою нічого зайвого, після входу в приміщення виходити з нього не дозволялося. Іспити включали твір “багувень”, есе з літератури і на інші теми.

Наприклад, на другий рік правління імператора Шуньчжи (1645) був встановлений такий зміст трьох етапів іспитів: «Перший етап: три питання з “四 书”, чотири питання з “五 经”, кожному по одному канону... другий етап: судження – один вислів, звинувачення – п’ять висловів, високі укази, рескрипти, меморандуми, внутрішні теми – один вислів, третій етап: поточна політика – п’ять висловів. Однаково для провінційних і столичних іспитів». Писалися і твори “багувень”, а також есе політичного характеру та офіційні документи.

Ті, хто склав провінційний іспит, ставали володарями ступеня “举 人”, перший з них на іспиті називався “解 元”. У період династій Мін і Цін для різних провінцій були різні квоти для іспитів, що залежало від податкових надходжень і чисельності населення провінції. Наприклад, у 25-й рік правління цінського імператора Цзяціна (1820) в окрузі Шуньтянфу склали іспити 185 “举 人”, а в Гуйчжоу тільки 46. Після іспитів публікувалися офіційні списки тих, хто витримав іспити, які дістали назву “正 榜”. Всі, хто потрапив до “чженбан”, офіційно ставали володарями ступеня “цзюйжень”. Крім того, також певна кількість кандидатів здобували звання “副 榜 举 人” (запасний цзюйжень). На кожного з 5 “цзюйжень” визначався 1 “запасний”, хоча вони не були офіційними “цзюйжень”, але в наступні іспити вони могли, мінаючи річний іспит, прямо брати участь у провінційному.

Після складання іспиту на ступінь “цзюйжень” статус його володаря вже явно відрізнявся від ступеня “сюцай”. У період династій Мін і Цін “сюцай, як і раніше, не мав статусу чиновника і зазвичай міг тільки викладати в приватній сільській школі, тому його називали “穷 秀才” (бідний вчений). Зі статусом “цзюйжень” було інакше. Він міг або брати участь у столичних іспитах на ступінь “цзіньши”, або бути дрібним чиновником у місцевому “ямень” (канцелярії) чи вчителем у державному училищі. Навіть якщо він не складав столичних іспитів, з огляду на свій статус “乡 绅” (впливова людина) все ж користувався привілеями.

Столичні іспити давали кандидату ступінь “цзіньши”. Проводилися раз на 3 роки, екзаменаційний двір був у Пекіні, кандидати повинні були мати ступінь “цзюйжень”. Столичні іспити проходили навесні, у третій місяць наступного року після провінційних іспитів під керівництвом відомства ритуалів, тому називалися “春 闈” (весняні), “礼 闈” або “礼 部 试” (іспити відомства ритуалів). Екзаменатора столичних іспитів називали “总 裁” (генеральний інспектор), у нього було три заступники, усі призначалися із сановників 1, 2 рангу, які повинні були володіти ступенем “цзіньши”. Ще в штаті було 18 екзаменаторів, яких називали “十八 房”. Крім того, було ще 2 чиновники-інспектори, яких називали “知 贡 举”. Столичний іспит також проходив у 3 етапи, кожен по 3 дні, головним змістом іспиту, як і раніше, був твір “багувень”. Спочатку квота з прийому не встановлювалася, за часів династії Цін

максимально приймалося 406 “цзіньши”, мінімально – 96, потім квоти призначалися по провінціях. Тих, хто склав іспит, називали “贡士”, а першого серед них – “会元”.

Незабаром після завершення столичних іспитів у храмі Баохедянь проводилися палацові іспити, щоб визначити першість серед нових “цзіньши”. Згідно з правилами палацові іспити повинні були проходити під особистим керівництвом імператора, але насправді стояв тільки імператорський трон. Іспит складався з відповіді на питання поточної політики, “тільки прямий виклад, обсягом понад 1000 ієрогліфів”. Що стосується стилю, то хоча це не був “багувень”, але в період династій Мін і Цін вже були сформовані жорсткі рамки дотримання стилю давніх од, суворо судили про каліграфію, не надаючи значення змісту. Після того як вісім вищих сановників прочитували твори, вибиралися 10 найкращих кандидатів, їхній список подавався імператору, щоб він встановив найкращих. Три перших місця разом називалися “三甲”, перший серед них називався “状元”, другий – “榜眼”, а третій – “探花”. На друге і третє місця було кілька імен, перший серед других називався “传胪”.

Після визначення перших 10 імен імператор призначав аудієнцію, яка називалася “小传胪”. Наступні 10 місць визначалися важливими сановниками після прочитання творів, а потім імператор приймав усіх нових “цзіньши” в залі Тайхедянь (Зала вищої гармонії), що називалося “大传胪”. Список нових “цзіньши” писався на жовтій шовковій тканині і вивішувався на вулиці Чананьцзе, це так званий “金榜题名” (золотий список). Потім відомство ритуалів організовувало бенкет, який називався “恩荣宴” або “琼林宴”. Після кожного іспиту відомство ритуалів вирізувало список “цзіньши” на кам’яній стелі у вищому державному училищі “тайсьюе”, що називалася “进士题名碑” (стела цзіньши). Після палацового іспиту був ще один іспит при дворі для розподілу офіційних посад.

Як відзначають сучасні китайські історики [刘海峰, 李兵著 2004; 王炳照, 徐勇 2002], система державних іспитів з відкритою суспільству перевіркою чиновників, відносно стабільними об’єктивними стандартами демонструвала певну справедливість та законність. Держава шляхом проведення іспитів могла більш широко відбирати здібних людей з усіх верств суспільства і забезпечувати кадрові ресурси для системи цивільних чиновників Стародавнього Китаю. Система державних іспитів мала далекосяжну керівну функцію в житті освічених людей. Вчитися, скласти іспити, стати чиновником – стає визначенням їхнього життєвого шляху, все це допомагає в цілому підвищити гуманітарні якості кандидатів на посади чиновників. Система державних іспитів поєднала разом іспити та освіту, тим самим сприяючи розвитку шкільної освіти. Встановлені державою іспити відіграли керівну і регульовальну роль у школах, суспільстві, сім’ях і навіть у культурі та освіті, таким чином, ідеї конфуціанства стали всебічно проникати в різні верстви суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

中国科举制度史, 刘海峰, 李兵著, 东方出版中心, 2004. (Історія системи державних іспитів у Китаї. Лю Хайфен, Лі Бін, видавничий центр “Дунфан”, 2004).

中国科举制度研究, 王炳照, 徐勇主编, 河北人民出版社, 2002. (Дослідження системи державних іспитів у Китаї. Ван Бінчжао, Сюй Юн, видавництво “Женьмін чубаньше” провінції Хебей, 2002).

古汉语词典 (缩印本) / “古汉语词典” 编写组编. 北京: 商务印书馆, 2007. (Словник стародавньої китайської мови (скорочене видання) / Редакційна група “Словника стародавньої китайської мови”. Пекін: видавництво “Шан’у їньшугуан”, 2007).

REFERENCES

Zhōngguó kējǔ zhìdù shǐ, Liú Hǎifēng, Lǐ Bīngzhe, Dōngfāng chūbǎn zhōngxīn, 2004.

Zhōngguó kējǔ zhìdù yánjiū, Wáng Bǐngzhào, Xú Yǒng zhǔbiān, Héběi rénmin chūbǎn shè, 2002.

Gǔ hànyǔ cídiǎn (suōyìn běn) / “Gǔ hànyǔ cídiǎn” biānxiězǔ biān. Běijīng: Shāngwù yìnshūguǎn, 2007.

ВИНИКНЕННЯ І РОЗВИТОК СИСТЕМИ ДЕРЖАВНИХ ІСПИТІВ СТАРОДАВНЬОГО КИТАЮ

В. Б. Урусов

У статті розглянуто процес виникнення і розвитку системи державних іспитів Стародавнього Китаю і дано трактування історичних термінів цієї системи. Вказано на значення системи державних іспитів для розвитку китайського суспільства з точки зору сучасних китайських дослідників.

Ключові слова: державні іспити, сюцай, цзюйжень, цзіньши, конфуціанство

ВОЗНИКНОВЕНИЕ И РАЗВИТИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ЭКЗАМЕНОВ ДРЕВНЕГО КИТАЯ

В. Б. Урусов

В статье рассмотрен процесс возникновения и развития системы государственных экзаменов Древнего Китая и дана трактовка исторических терминов этой системы. Указано на значение системы государственных экзаменов для развития китайского общества с точки зрения современных китайских исследователей.

Ключевые слова: государственные экзамены, сюцай, цзюйжень, цзиньши, конфуцианство

Стаття надійшла до редакції 01.11.2018

UDC 930.85

HISTORY OF DEVELOPMENT OF CHINESE TEA TRADITION, WAYS OF ITS DISTRIBUTION AND ADAPTATION IN OTHER COUNTRIES

Yu. Khristolyubova

post-graduate student 2 year

DKE of the Department of China, IOS RAS

(scientific leader Chernikova L.P., sr IOS RAS)

chizara30@gmail.com

The article presents and analyzes the history of the development of the Chinese tea tradition, from ancient times to modern times. In China, over the millennia, tea drinking has gone through several stages of reform. First of all, the philosophy of tea leaf consumption changed many times, which led to the transformation of production and brewing of tea. Tea was originally used as a medicinal herb, as a component of soup, after China switched to drinking pure tea infusion and the production of loose leaf tea. At almost every stage of development, special rituals of preparing a dish or drink from tea leaves were formed, in which special utensils were used. When tea eras changed, these brewing methods in China either died off and were forgotten, or transformed into new ones, or continued to exist in the narrow framework of small ethnic groups, falling out of the general cultural paradigm. But analogues of ancient Chinese rituals and ceremonies are preserved in the cultures of other countries, although in a somewhat transformed form. Based on historical data on the distribution of tea to other regions, the article shows the relationship between the stages of the development of tea culture in China and its adaptation among other nations. Tea tradition, falling into a new cultural environment, underwent a number of changes, which led to the formation of unique ethnic variants of brewing tea leaves based on the Chinese method of this period. As a result, the world has formed a variety of different ways to consume tea leaves, which over time began to serve as a presentation of the cultural characteristics of the nation. To illustrate this trend, the article examines only a few such adoptions that have remained at the level of national heritage: in Myanmar, Tibet, Russia, Britain, Japan, and in China itself. In the maps attached to the article, with an indication of the area of distribution of tea drinking at different times, it is also possible to find a connection between the borrowed method of tea consumption in China and the established national tradition.

Keywords: tea drinking, China, synthesis of cultures, tea culture, Russian tea, British tea

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КИТАЙСКОЙ ЧАЙНОЙ ТРАДИЦИИ, ПУТИ ЕЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И АДАПТАЦИЯ В ДРУГИХ СТРАНАХ

Ю. С. Христюлюбова

Чай является одним из самых распространенных напитков в мире. На сегодняшний день освоены многие территории для выращивания чайного куста

© 2018 Yu. Khristolyubova; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine and the Ukrainian Association of Sinologists on behalf of *The Chinese Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

и производства чая: в Китае, Японии, Турции, Кении, на Шри-Ланке и Тайване, в Грузии, Азербайджане и России. Современный способ потребления напитка можно условно разделить на два варианта: глобальное упрощенное заваривание чая, которое можно встретить в любом кафе мира, и разнообразие национальных традиций чаепития, которые сложились исторически и стали маркерами этнической идентичности. Практически у любого народа, сделавшего чай частью своего рациона, существует особая национальная чайная церемония с использованием специальной утвари.

Например, самые известные национальные чайные традиции:

- японское взбивание чайного порошка в чаше;
- тибетская варка чайных листьев в молоке яка с добавлением масла и соли;
- обычаи варки чайных бульонов стран Центрально-Азиатского региона;
- индийская масала с добавлением чайного листа;
- русское самоварное чаепитие;
- британская традиция чаепитий “файф-о-клок”;
- бирманское блюдо из чайных листьев леппет-со;
- китайское заваривание чайного листа многократными проливами.

В чем же причина столь разного употребления чая и как сложились такие традиции? Для ответа на этот вопрос в данном исследовании последовательно представлена и проанализирована история развития и распространения чаепития по миру.

Если о родине чайного куста ученые еще ведут споры, то о месте формирования чайной культуры вопросов не возникает. Колыбелью чайных традиций однозначно является Китай. Исследовав существующие национальные чайные обычаи и соотнеся время их появления с историей развития чаепития в Китае, можно заметить определенную корреляцию. При анализе фактов напрашивается вывод, что особенности чаепитий различных наций являются отголосками забытых китайских чаепитий.

Восприятие чая, а следовательно, и способ его потребления прошли долгий путь от лекарственной травы до философского ритуала, от церемонии к упрощенному чаепитию. В Китае различают четыре периода развития китайской чайной традиции: чай как трава, чай как суп, период чистого и рассыпного чая [Чжу 2014, 165–170]. В каждой из этих эпох чайный лист изготавливали и заваривали разными способами, что нашло отражение в культуре других стран.

Первый период: чай как трава (приблизительно до III в. до н. э.). В Китае насчитывают не менее 4 000 лет использования чайного листа, от легендарного императора Шэнь-нуна, считающегося первооткрывателем целебных свойств чая. В “Трактате Шэнь-нуна о корнях и травах” говорится, что Шэнь-нун испробовал 72 ядовитых лекарства и только чай смог нейтрализовать их действие. В древнем словаре “Гуан я”, составленном Чжан И в III в., сообщается, что чай отрезвляет и помогает не спать. Лу Юй в “Чайном каноне” VIII в. ссылается на древний текст “Трактата Шэнь-нуна о еде”, где упоминается, что чай позволяет оставаться бодрым и в приподнятом настроении [Шведов 2014, 52]. Даже по таким обрывочным заметкам становится понятно, что чайный лист рассматривался как лекарственное общеукрепляющее средство для бодрости и поднятия духа. В современной Мьянме до наших дней

сохранилось блюдо из чайных листьев – леппет-со, или лэпхэт-тхо, как отголо-сок традиции употребления чайных листьев в пищу [Субботин 1892, 170–171]. Такие же обычаи точно встречаются во Вьетнаме и у некоторых народностей Китая в провинции Юньнань. Благодаря упоминанию чая в древних классичес-ских трактатах по медицине, ставших основой китайского подхода к пони-манию здоровья, его до сих пор рассматривают как лекарственное средство не только для души, но и для тела.

С исторической точки зрения считается, что первым выращивать и произ-водить чай начало древнее племя Пу, обитающее на юге Юньнани около 3000 лет назад. Их потомки позже расселились по южному региону, распро-страняя традиции чаеводства [Jiang 2010, 6; Шведов 2014, 54]. Поэтому услов-но местом древнего региона потребления чая можно считать южные земли Восточной Азии.

Карта № 1. Ареал активного потребления чая до III в. до н. э.

Второй период: чай как суп (приблизительно с III в. до н. э. по VIII в. н. э.). С расширением территории Срединного государства растет и потребление чая. Мы точно не знаем, как именно это произошло, но посте-пенно чай становится ежедневным напитком при дворе. К императорскому столу чай попадал в виде дани, поэтому еще не получил широкого распро-странения, а упоминание в письменных источниках достаточно смутное и спорное [Шведов 2014, 55–62].

Чайный лист стал частью напитка, который потребляли в данной местно-сти. Где-то его добавляли в молоко, где-то в овощной или мясной бульон, где-то он был сладким, а где-то соленым. В III в. н. э. полководец и философ эпохи троецарствия Чжугэ Лян (взрослое имя Кунмин) стимулировал разви-тие чайного производства в регионе Юньнани и, по легенде, советовал пить

чай с имбирем. Поэтому старые чайные деревья в провинции Юньнань называют “деревьями Кунмина” [Чжу 2014, 167].

Отголоском этого периода можно назвать, к примеру, тибетский чай, который представляет собой “суп” из молока и масла яка с добавлением соли и чайных листьев. Благодаря своим питательным свойствам, особенно полезным для народов с преимущественно мясной пищей, чай по “Древнему чайно-лошадиному пути” распространился из Китая по всей Средней Азии, а вместе с ним и китайская традиция варки “чайного супа” из местных продуктов с добавлением чайного листа [Чэнь 2009, 268–274].

Карта № 2. Ареал активного потребления чая
приблизительно с III в. до н. э. по VIII в. н. э.

Третий период: период чистого чая (с 778-го по 1368 г.). Первое подробное и систематизированное описание чая, с упоминанием мест произрастания, способа изготовления и рекомендациями по завариванию, появилось только в VIII веке. В 778 г. Лу Юй, актер и поэт, написал трактат “Чайный канон”, принесший ему славу и закрепивший его в статусе “чайного святого” до сегодняшнего дня.

Недавно в российской историографии появился перевод “Оды о чае” поэта Ду Юя [Шведов 2014, 91–92; Виноградская 2015], написанной в III в. н. э. В стихотворении идет речь о сборе чая крестьянами в горах, его приготовлении до появления пенки и выборе посуды для питья. Описание очень напоминает те советы, которые дает Лу Юй в своем трактате VIII в.

На основе старых рукописей, позже утраченных, а также накопленных знаний о чае, Лу Юй в своем трактате описывает историю чая, географию

произрастания, сорта, способы сбора, обработки свежего листа и приготовления чая из блинов, выбор посуды и философию чаепития. В Китае он считается автором рецепта варки чая. Но, как свидетельствует “Ода о чае”, правильной будет сказать, что Лу Юй обобщил существующий опыт и представил свое видение чайного искусства, которое нашло широкий отклик в сердцах многих современников.

В трактате указано, что чайный лист собирали, пропаривали, прессовали в блины и сушили в виде блинов. Перед приготовлением – обжаривали блин над огнем, крошили, мололи в порошок и варили в котле, добавляя различные ингредиенты. Главная реформаторская роль Лу Юя заключалась в том, что он призывал насладиться чистым вкусом чая, не добавляя ничего более. Именно с появления “Чайного канона” начинается период чистого чая.

Это новшество дало небывалый толчок развитию китайской чайной культуры. Одним из факторов, повлиявших на ее развитие, стала смена философской парадигмы. Чаепитие приходит на смену винным возлияниям и употреблению некоторых психотропных веществ. Чай олицетворяет скромность человека, его утонченный вкус и трезвое отношение к жизни. Особое внимание уже уделяют не лекарственным свойствам настоя, а его способности влиять на психоэмоциональное состояние человека, воодушевлять и бодрить разум. Появляются формальный и неформальный способы заваривания. В первом случае он представляет собой ритуал, церемонию, утонченное искусство красивого раскрытия вкуса чая. Как и многие искусства в Китае, оно многогранно: присутствующие любят красивую утварь и гармоничными движениями мастера; наслаждаются выбранной для чаепития каллиграфией и правильно подобранными, олицетворяющими сезон, посудой, букетом, чаем, общим убранством комнаты; вкушают изысканный аромат настоя. А удовольствие от вкуса чая рассматривается как один из компонентов чаепития. Второй, неформальный, способ подразумевал более упрощенное заваривание, использование непритязательной утвари, акцент делался на наслаждении внутренним состоянием от чаепития.

Чайные церемонии становятся “творческой игрой” при дворе и в среде чиновников-интеллектуалов. Чай выращивают, производят и пьют буддийские монахи, что становится частью чань-буддизма. С танских времен вместе с религией и придворными ритуалами чаепитие распространяется в соседние страны, главным образом в Корею и Японию.

Во время империи Сун эта тенденция продолжилась. Появился новый способ заваривания чая – взбивание чайного порошка с кипятком в керамических чашах. Описанию красоты новой чайной традиции посвящен трактат “Суждения о чае в период Да Гуань”, написанный в период 1107–1115 гг. императором Китая Хуэй-цзуном [Liu 2005, 39–43]. Появляются чайные соревнования “Ча Доу”, на которых о качестве чая судят по высоте, стойкости и красоте полученной пены. Эта китайская чайная традиция, позже утраченная в самом Китае, прижилась и получила развитие в Японии. Поэтому сейчас во всем мире взбивание чайного порошка считается классическим японским искусством, а в самой Японии его называют философским термином “тя до”, то есть “путь чая”.

Карта № 3. Ареал активного потребления чая с VIII по XIV в.

Четвертый период: период рассыпного чая (с 1368 г.). До сих пор ведутся споры, как правильно трактовать изменение обычаев потребления чая во времена правления династии Юань. Это можно отрицательно охарактеризовать упадком, или положительно – упрощением. В любом случае именно смена моды при дворе императора монгола привела к дальнейшему преобразованию чаепития. Последний, современный период чайной истории связывают с приходом к власти империи Мин. Для того чтобы чай заваривался быстрее и проще, а также с целью удешевления производства и увеличения чайной торговли, указом первого китайского императора чай начинают обрабатывать по-новому [Чжу 2014, 170]. Теперь преимущественно свежие подвяленные листья сразу прожаривают и оставляют в рассыпном виде. Соответственно, для того чтобы приготовить чай, достаточно залить чайный лист кипятком, не тратя времени на церемонию.

Казалось бы, что новый этап должен был привести к отмиранию искусства чая, но по факту он стал лишь стимулом для развития в Китае новых церемоний и керамического ремесла. Именно в этот период появляются чайники (XVI в.), а чуть позже крупные чаши трансформируются в гайвань (перевод с китайского: чаша с крышкой) для непосредственного заваривания и питья чая [Ван 2007].

Чай не только распространяется по всей Поднебесной, захватывая все слои населения, но и становится активным товаром китайского экспорта. Благодаря новому подходу в производстве чая, а именно получению листа, уже готового для быстрого заваривания, изготовители чая экспериментируют с его обработкой: ферментацией и обжаркой. В течение нескольких веков, уже при империи Цин, формируются новые виды чая, широко известные в наши дни: зеленый, белый, желтый, красный, улун, черный чай [Чжу 2014, 170].

Со времени возникновения торгового интереса западных держав к китайским товарам, чай начинает проникать в европейские страны. Сначала он получает популярность как лекарственное средство, но вскоре становится напитком для души. Почти в каждой стране, где чай вошел в широкий обиход, формируется свой уникальный способ заваривания – национальная чайная традиция. Как заимствование можно отметить лишь ключевой способ заваривания чая, распространенный в Китае с XIV в.: листья помещаются в чайник и заливаются кипятком. Например, таким способом заваривают в Англии – знаменитый “файф-о-клок ти” и в России – русское самоварное чаепитие. Стоит отметить, что, кроме самого способа заваривания, европейцы не заимствовали ни ритуал, ни философию. Но после становления бытовой и культурной привычки чаепития постепенно происходит расхождение во вкусе чая, потребляемого в Китае, в России и в Европе.

После Второй опиумной войны и подписания договоров между Китаем и европейскими странами об открытии портов для иностранной торговли и широкой деятельности иностранцев на территории Цинской империи¹, начинается новый этап освоения чайной традиции западными странами. Если ранее чайные фирмы могли лишь выбирать чай в закрытых торговых анклавах из представленных продавцами-китайцами образцов, то с 1860 г. чайные фирмы начинают влиять на производство чая. С 1861 г. в Ханькоу, порту Центрального Китая, образуется международное сообщество чаоторговцев [Хохлов 2012], самыми активными представителями которого являлись британцы и россияне. Британцы закупали чай на китайских условиях. Чайный лист собирался у крестьянских хозяйств и дообрабатывался на фабриках китайских чайных дилеров, которые и предлагали свою продукцию британским покупателям. Иностранцы отбирали востребованные на рынке своей страны образцы и заказывали крупные партии чая. Своим выбором они косвенно влияли на производство определенных сортов чая в следующий чайный сезон [Rowe 1984].

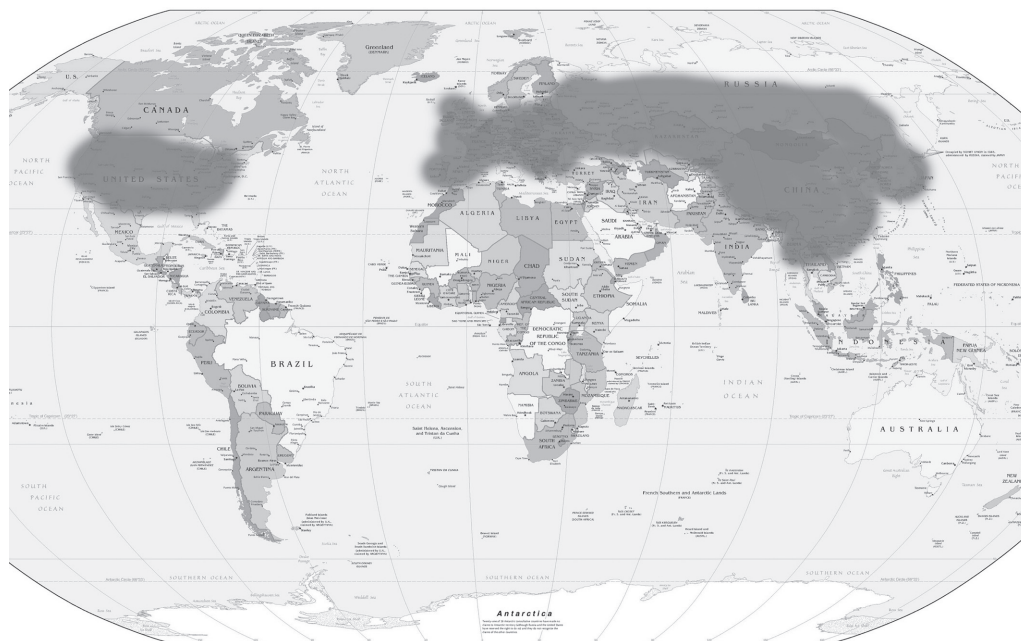
Российские предприниматели развивали чайный бизнес в Ханькоу по-своему. С 1863 г. российские чайные фирмы начинают арендовать китайские фабрики для производства кирпичного чая [Попов 1870, 21]. Сами закупают чай у китайских крестьян, следят за производством и отправляют его через Кяхту в Российскую империю. Уже через десятилетие они смогли почти полностью перехватить у китайцев поставки кирпичного чая в Россию через сухопутную границу [Попов 1871, 309].

Через некоторое время активного воздействия иностранцев на производство чая в Китае его вкус стал сильно расходиться с китайскими представлениями о напитке. Это хорошо заметно по некоторым заметкам путешественников, которые обнаруживали такое различие. В 1880 г. вышла книга Пясецкого П. Я. “Путешествие по Китаю”, описывающая его впечатления от пребывания в Поднебесной пятью годами ранее. В ней Павел Яковлевич, московский интеллигент, врач и художник, так описывает китайский чай: “Чай, приготовленный по-китайски, т. е. как они его употребляют, имеет такие слабые намеки на какой-либо вкус и запах, что можно сказать, что он не имеет никакого вкуса и никакого аромата; по крайней мере, ни я, никто из тех, кого я об этом спрашивал, не находили их в даже самых дорогих сортах чая, какими нас угощали в разных городах мандарины, как редких и до известной степени почетных

¹ Речь идет о Тяньцзиньских трактатах 1858 г. между Китаем и европейскими странами, а также Пекинском трактате 1860 г.

гостей» [Пясецкий 1880, 312]. Русские путешественники признавались, что чувствовали только вкус соломы, циновки и горячей воды. Нельзя же наслаждаться столь странным вкусом? Соответственно, приходили к выводу, что китайцы пьют чай исключительно с оздоровительными целями. О продукте, производимом нашими купцами, Пясецкий сообщал следующее: «А хотите узнать, какого мнения китайцы насчет нашего чая? Наш черный или красный чай так мало употребляется в Китае, что во многих местах его даже не знали и называли “заморским” чаем. Китайцы этих мест были убеждены, что мы привезли его с собой из своей земли. Когда же нам случалось угощать своим чаем гостей из мандаринов или, другими словами, предлагать им попробовать “заморского чаю”, они пили его видимо неохотно, а иные просто с отвращением, хотя и старались из деликатности скрыть свои ощущения. Некоторые же, попробовав, совсем отказывались, хотя чай у нас был самого высокого качества. Выпивших я просил сказать мне откровенно, не стесняясь, как они его находят? “Бу! Бу-хао!” (нет, не хорош) – отвечал иной откровенный человек, тряся при этом головой и делая гримасу» [Пясецкий 1880, 313–314].

Справедливости ради, надо заметить, что поставки в Россию байхового чая с истинным китайским вкусом сохранялись, в основном привозились для гурманов. А. Субботин в 1890-х гг., описывая способы и обычаи чаепития народов мира, упоминает, что в России встречаются “настоящие знатоки чая, не уступающие в этом отношении китайцам, пьющие чай лучших сортов, по всем правилам, с сохранением аромата, обращая чаепитие в какой-то культ” [Субботин 1892, 176]. Но дальше добавляет: “Таким образом, если брать чай сам по себе, со всеми его специфическими особенностями... его умеют пить только одни китайцы и японцы, а у других народов большинство населения старается портить этот благородный напиток, сдабривая его разными посторонними примесями, обращая его в какое-то второстепенное средство, только облегчающее потребление других пищевых веществ, так что его физиологические свойства тушеваются, и сам букет исчезает” [Субботин 1892, 176–177].

Карта № 4. Ареал активного потребления чая с XIV по середину XIX в.

История развития потребления чайного листа насчитывает несколько тысячелетий, а география распространения чаепития к сегодняшнему дню охватывает весь мир. Пройдя несколько этапов реформации, китайская чайная традиция сначала развивалась внутри древнекитайского общества, а затем постепенно проникала в другие страны. На формирование национальных традиций чаепития прежде всего влиял способ заваривания в самом Китае. Из перечисленных примеров хорошо видно, как зависит национальная традиция, сохранившаяся до наших дней, от времени заимствования:

Таблица № 1. Корреляция национального способа заваривания чая в зависимости от времени заимствования

Время начала потребления чая	Чайная эпоха в Китае	Страна потребления	Способ потребления
До III в. до н. э.	Чай как трава	Мьянма и провинция Юньнань	Чайные листья как блюдо, с различными добавками
До VIII в. н. э.	Чай как суп	Тибет и страны Центрально-Азиатского региона	Чайные бульоны с мясом или молоком
До XIV в.	Чистый чай	Япония	Взбивание чистого чая в виде порошка
После XIV в.	Рассыпной чай	Современный Китай и европейские страны	Заваривание рассыпного листа без добавок

Заимствование чужих культурных компонентов всегда положительно воздействует на развитие этнической культуры, давая ей новый стимул для развития [Мухамеджанова... 2007]. Со временем новшество трансформируется и приобретает уникальную форму. У каждой национальной традиции чаепития есть своя история как проникновения чая в страну, так и его адаптации. В зависимости от времени заимствования и целей: лечебное или общеукрепляющее средство, часть религиозного культа, светский ритуал и т. д. – различался и результат синтеза китайского обычая с устоявшимися культурой и бытом народа. Следующий за тем симбиоз культур привел к формированию большого разнообразия национальных традиций чаепития, корни которых уходят в китайскую историю чая.

ЛИТЕРАТУРА

Виноградская В. Настроения чая. Малая чайная антология. Москва: Издательство “Синосфера”, 2015. Режим доступа: <https://sinosfera.ru/nastroeniya-chaya-malaya-chajnaaya-antologiya.html> (дата обращения: октябрь 2018).

Лу Юй (778). Канон чая. Перевод А. Т. Габуев, Ю. А. Дрейзис. Москва: Гуманитарий, 2007.

Мухамеджанова Н. М. Теория культуры в вопросах и ответах: учебное пособие для студентов заочной формы обучения. Оренбург, 2007.

Попов К. А. О чае и его приготовлении русскими в Китае. Москва: Типография И. Н. Кушнерева, 1870.

Попов А. Ф. Путевые заметки о Хань-коу и русских чайных фабриках // Записки ИРГО по отделению статистики. Т. 2. Санкт-Петербург, 1871.

Пясецкий П. Я. Путешествие по Китаю в 1874–1875 гг. Т. 1. Санкт-Петербург: Типография М. Стасюлевича, 1880.

Субботин А. П. Чай и чайная торговля в России и других государствах. Производство, потребление и распределение чая. Санкт-Петербург, 1892.

Хохлов А. Н. Торговля и предпринимательская деятельность россиян в Китае во второй половине XIX века // **Российская история**. 2012. № 3.

Шведов М. Н. **Чайная культура китайцев: истоки и эволюция**: диссертация, Томск, 2014.

Jiang Wen Zhong. The History Of Lincang. Tea Trees Upon The Hills // **The Art Of Tea** № 12, Wushing Books Publication Co, Taipei, 2010.

Liu Tong. **Chinese Tea. A Cultural History and Guide**, translated by Yue Liwen. China Intercontinental Press, Beijing, 2005.

Rowe W. T. **Hankow: Commerce and Society in a Chinese City, 1796–1889**. Stanford University Press, California, 1984.

王秋墨 中国老茶具典藏图鉴, 中国轻工业出版社, 北京, 2007. (Ван Цю Мо. **Чжун Го Лао Ча Цзюй Дянь Цзан Ту Цзянь**, Чжун Го Цин Гун Е Чу Бань Шэ, Бэй Цзин, 2007).

朱锦武 吃茶2: 四季饮茶与健康. 朱锦武, 姜丽妍, 世界图书出版公司, 西安, 2014. (Чжу Цзинь У. **Чи Ча 2: Сыцзи инь ча юй цзянькан**. Чжу Цзинь У, Цзян Ли Янь. Шицзе тушу чубань гунсы, Сиань, 2014).

陈宗懋 品茶图鉴 俞永明、梁国彪、周智修, 黄山书社, 北京, 2009. (Чэнь Цзун Мао. **Пинь ча туцзянь** Юй Юн Мин, Лян Го Бяо, Чжоу Чжи Сю, Хуаншань шушэ, Бэй Цзин, 2009).

REFERENCES

Vinogradskaja V. (2015), *Nastroeniia chaia. Malaia chainaia antologiya*, Moscow Izdatel'stvo "Sinosfera". Available at: <https://sinosfera.ru/nastroeniya-chayamalaya-chajnaya-antologiya.html> (accessed October 2018). [In Russian].

Lu Yu (778), *Kanon chaia*. Translated by Gabuev A. T., Dreizis Iu. A. M. Izdatel'stvo "Gumanitarii", Moscow. [In Russian].

Mukhamedzhanova N. M. (2007), *Teoriia kul'tury v voprosakh i otvetakh: uchebnoe posobie dlia studentov zaочноi formy obucheniia* / Mukhamedzhanova N. M., Boguslavskaja S. M. (Ed.), Orenburg. [In Russian].

Popov K. A. (1870), *O chae i ego prigotovlenii russkimi v Kitae*, Moscow: Tipografiia I.N. Kushnereva.

Popov A. F. (1871), Putevye zametki o Khan'-kou i russkikh chainykh fabrikakh, *Zapiski IRGO po otdeleniiu statistiki*, T. 2. Saint Petersburg. P. 283–316.

Piasetskii P. Ia. (1880), *Puteshestvie po Kitaiu v 1874–1875 gg.* T. 1. Tipografiia M. Stasiulevicha, Saint Petersburg. [In Russian].

Subbotin A. P. (1892), *Chai i chainaia trgovlia v Rossii i drugikh gosudarstvakh. Proizvodstvo, potreblenie i raspredelenie chaia*. Saint Petersburg. [In Russian].

Khokhlov A. N. (2012), *Torgovlia i predprinimatel'skaia deiatel'nost' rossiian v Kitae vo vtoroi polovine XIX veka* // *Rossiiskaia istoriia*, № 3, S. 144–152. [In Russian].

Shvedov M. N. (2014), *Chainaia kul'tura kitaitsev: istoki i evoliutsiia: dissertatsion*, Tomsk. [In Russian].

Jiang Wen Zhong (2010), The History Of Lincang. Tea Trees Upon The Hills, *The Art Of Tea* №12, Wushing Books Publication Co, Taipei.

Liu Tong (2005), Chinese Tea, *A Cultural History and Guide*, translated by Yue Liwen, China Intercontinental Press, Beijing.

Rowe W. T. (1984), *Hankow: Commerce and Society in a Chinese City, 1796–1889*, Stanford University Press, California.

Wang Qiumo (2007), *Zhongguo lao chaju diancang tujian*, Zhongguo qing-gongye chuban she, Beijing, 2007. (In Chinese).

Zhu Jinwu (2014), *Chi cha 2: Siji yin cha yu jiankang*, Zhu Jinwu, Jiangliyan, Shijie tushu chubanshe, Xi'an. (In Chinese).

Chen Zongmao (2009), *Pin cha tujian yu yongming, liangguobiao, zhouzhi xiu*, Huangshan shushe, Beijing. (In Chinese).

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ КИТАЙСЬКОЇ ЧАЙНОЇ ТРАДИЦІЇ, ШЛЯХИ ЇЇ ПОШИРЕННЯ ТА АДАПТАЦІЯ В ІНШИХ КРАЇНАХ

Ю. С. Христюлюбова

У статті представлена та проаналізована історія розвитку китайської чайної традиції, починаючи з давніх часів до сьогодення. У Китаї протягом тисячоліть чаювання пройшло декілька етапів реформування. Передусім змінювалася філософія споживання чайного листу, яка вела до трансформації виробництва і заварювання настою. Чай спочатку споживали як лікарську рослину, як компонент супу. Потім у Китаї перейшли на пиття чистого настою та виробництво чаю в розсипному вигляді. Майже на кожному етапі розвитку були сформовані спеціальні ритуали приготування страви або напою із чайного листу, у яких використовувався особливий посуд. При зміні чайних епох ці способи заварювання в Китаї або відмирили та забувалися, або перетворювалися в нові, або продовжували подальше існування у вузьких рамках малих етнічних груп, випадаючи із загальної культурної парадигми. Але аналоги давніх китайських ритуалів та церемоній збереглися у культурах інших країн, хоча в дещо перетвореному вигляді. На основі історичних даних про поширення чаю в інші регіони у статті показаний зв'язок між етапами розвитку чайної культури в Китаї та її адаптацією в інших народів. Чайна традиція, потрапляючи в нове культурне середовище, зазнавала низки змін, що привело до формування унікальних етнічних варіантів заварювання чайного листу на основі китайського способу цього періоду. У підсумку у світі сформувалось безліч різноманітних способів споживання чайного листу, які з часом почали правити презентацією культурних особливостей нації. Для ілюстрації цієї тенденції у статті розглянуті лише декілька подібних запозичень, які збереглися на рівні національної спадщини: у М'янмі, Тибеті, Росії, Британії, Японії та в самому Китаї. У доданих до статті картах, із зазначенням території поширення чаювання в різні епохи, також можна знайти зв'язок між запозиченим способом споживання чаю в Китаї і сформованою національною традицією.

Ключові слова: чаювання, Китай, синтез культур, чайна культура, російський чай, британський чай

ИСТОРИЯ РАЗВИТИЯ КИТАЙСКОЙ ЧАЙНОЙ ТРАДИЦИИ, ПУТИ ЕЕ РАСПРОСТРАНЕНИЯ И АДАПТАЦИЯ В ДРУГИХ СТРАНАХ

Ю. С. Христюлюбова

В статье представлена и проанализирована история развития китайской чайной традиции начиная с древнейших времен до современности. В Китае в течение тысячелетий чаепитие прошло несколько этапов реформирования. Прежде всего менялась философия потребления чайного листа, которая вела к трансформации производства и заваривания настоя. Чай первоначально употребляли как лекарственную траву, как компонент супа, затем Китай перешел на питье чистого настоя и производство чая в рассыпном виде. Почти на каждом этапе развития были сформированы специальные ритуалы приготовления блюда или напитка из чайных листьев, в которых использовалась особая утварь. При смене чайных эпох эти способы заваривания в Китае либо отмирали и забывались, либо преобразовывались в новые, либо продолжали дальнейшее существование в узких рамках малых этнических групп, выпадая из общей культурной парадигмы. Но аналоги древних китайских ритуалов и церемоний сохранились в культурах других стран, хотя и в несколько преобразованном виде. На основе исторических данных о распространении чая в другие регионы в статье

показана связь между этапами развития чайной культуры в Китае и ее адаптацией у других народов. Чайная традиция, попадая в новую культурную среду, проходила ряд изменений, что привело к формированию уникальных этнических вариантов заваривания чайного листа на основе китайского способа данного периода. В итоге в мире сформировалось множество разнообразных способов потребления чайного листа, которые со временем стали служить презентацией культурных особенностей нации. Для иллюстрации данной тенденции в статье рассмотрены лишь несколько подобных заимствований, сохранившихся на уровне национального наследия: в Мьянме, Тибете, России, Британии, Японии и в самом Китае. В приложенных к статье картах, с указанием территории распространения чаепития в разные эпохи, также можно найти связь между заимствованным способом потребления чая в Китае и сложившейся национальной традицией.

Ключевые слова: чаепитие, Китай, синтез культур, чайная культура, русский чай, британский чай

Стаття надійшла до редакції 20.09.2018

UDC 314.7:316.66(=161.2)(511.22)

UKRAINIANS IN SHANGHAI (1930–1940)

O. Shevchenko

PhD, Second Secretary of the Embassy of Ukraine to the PRC
htome1985@yahoo.com

The article deals with the life of Ukrainians in Shanghai during the period of 1930–1940. In the paper we attempt to identify and unify in separate list the representatives of Ukrainian community amongst all those nationalities that escaped from Russian Empire after the Revolution of 1917. For this, an attempt is made to analyze the social activity of Ukrainian community in Shanghai including its movements from the northern cities of China down to the south up to Philippines islands. The particular attention in the paper is paid to personalities with Ukrainian origin that contributed into architecture, culture and style of the modern Shanghai. The article includes also a list of those Ukrainians who lived in Shanghai during 1930–1940.

Keywords: Ukrainians, China, community, Shanghai, migration, social life

УКРАЇНЦІ В ШАНХАЇ (1930–1940 рр.)

О. М. Шевченко

Донедавна ця тема була мало вивчена. У дослідженнях, присвячених емігрантам з колишньої Російської імперії, можна було зустріти твердження, що українці в Шанхаї у 1930–1940-х роках минулого століття “так само як латиші, естонці і фіни... не зуміли створити власних емігрантських організацій, таких як у росіян і поляків” [Шаронова 2015].

У монографії сучасного шанхайського вченого Вана Чжичена [Ван Чжичэн 2008] згадані окремі об’єднання, створені українцями в Шанхаї, хоча й дуже стисло. Так, декілька рядків присвячено Українському емігрантському комітетові в Шанхаї; автор також повідомляє про створені 1938 р. Товариство українських артистів та Українське культурно-просвітницьке товариство імені Миколи Лисенка. У певних джерелах можна зустріти згадки про випуск 17 серпня 1937 року першого номера газети “Шанхайська Громада”, щоправда, інформації про інші номери газети знайти не вдалося.

В інших працях, навіть таких серйозних авторів як, вже згаданий професор Ван Чжичен, часто змішувалися росіяни та українці. Зокрема, у його публікації “Карта русской культуры в Шанхае” [汪之成 著 2010, 15] є фотографія українського співочого ансамблю, при цьому підпис до фото в китайському виданні чітко вказує: “乌克兰合唱团 (Ukrainian chorus) 1930, 拍摄”. У перекладеному ж виданні цієї публікації – підпис російською: “Російсько-український хор В. Л. Фризовського (1930 р.)”. Ось такі “неточності перекладу” [Ван Чжичэн 2010, 56].

Ще одне питання пов'язане з чисельністю українців у Шанхаї в 1930–1940-ві рр. минулого століття. В “Истории русской эмиграции в Восточном Китае...” наведено дані перереєстрації іноземних мешканців Французької концесії (де мешкали переважна більшість вихідців з Російської імперії) за 1941 рік: “Загальна кількість перереєстрованих осіб – 15.430... З них 13.215 росіян, 181 китайський підданий, 16 євреїв і 116 українців” [Шаронова 2015, 89].

Таким чином, складається враження, що вихідців з України в Шанхаї було небагато і активної ролі в житті цього міста-космополіта вони не відігравали. Насправді, щоб хоча б приблизно з'ясувати чисельність української колонії в Шанхаї, слід врахувати, що українці прибували сюди як вихідці з тодішньої Російської імперії і в більшості випадків розглядали себе, внаслідок низького рівня національної самосвідомості, членами російської емігрантської спільноти. На цю особливість звернув увагу Г. В. Меліхов у своїй роботі “Маньчжурія далека і близька”: “Усі національні групи додавали до життя Харбіна вагомий духовний внесок: свої свята, свої звичаї, які шанувалися всіма... Люди зберігали свої національні особливості, але жили згуртовано. За власним почином називали себе росіянами” [Меліхов 1991, 145]. Ця характеристика емігрантської спільноти Харбіна може бути цілком застосовна і до Шанхая.

У низці джерел зазначається, що чисельність українців у Шанхаї на той час сягала п'яти тисяч, тобто майже чверті двадцятитисячної колонії вихідців з Російської імперії. Цю кількість, зокрема, наведено у статті колишнього генерального консула України в Шанхаї Сергія Бурдиляка “З думкою про Батьківщину: українці в Шанхаї” (2014 р.) з посиланням на дані Української Громади [Бурдиляк 2014]. Водночас видатний дослідник історії української еміграції на Далекому Сході Іван Світ, який сам перебував у Шанхаї впродовж 1941–1949 рр., вважає цю цифру завищеною, зазначаючи, що етнічні українці здебільшого були інтегровані в загальну російську колонію. Умови для перереєстрації членів Громади виникли не відразу, а з поступовим приєднанням українців до кола успішних комерсантів Шанхая. Їм належали фешенебельні ресторани (брати Ткаченки), магазини і торгово-промислові підприємства. Саме тоді українська громада придбала невелике приміщення для канцелярії, відкрила власну школу і театральний гурток. Однак сама перереєстрація, яка відбулася у грудні 1937 року, мала певні труднощі. З різних причин в організації зареєструвалися не всі українці: якщо в 1933 р. Громада налічувала 48 членів, то в 1937-му – лише 100. Одна з причин полягала у тому, що в ті роки українці, як і представники інших народів, були змушені докладати всіх зусиль до забезпечення своїх родин та мало думали про громадське життя. Інше пояснення слабкої активності в перереєстрації – побоювання, що в цей буремний час персональні дані можуть потрапити не до тих рук і будуть використані проти них самих.

Недоліки першої спроби перереєстрації були враховані, і вже наприкінці 1939 р. оголошено про перетворення Громади. Дещо пізніше в Шанхайській муніципальній раді був зареєстрований Український національний (емігрантський) комітет (Ukrainian Association in Shanghai). Усі установчі документи були відправлені для реєстрації до Шанхайської муніципальної поліції. При цьому в супровідному листі зазначалося, що українці не згодні з тим, що їх зараховують до категорії “росіяни”. Одразу заповнили анкети і зареєструвалися 164 особи; здебільшого це були чоловіки, голови родин.

Газета “Шанхайська зоря” опублікувала звернення, у якому закликала українців виявити активність у перереєстрації: “Український емігрантський комітет повідомляє, що наразі, коли вирішується доля європейських націй, у тому числі й української, не час для угруповань, усі українці-емігранти, незважаючи на приналежність до тієї чи іншої політичної партії, повинні насамперед зрозуміти, що **ВОНИ УКРАЇНЦІ** (виділено у зверненні. – *О. Ш.*). Настане час, в цьому ми глибоко переконані, і українці-емігранти повернуться на свою Батьківщину – Україну, будуть скликані всенародні установчі збори, і тоді кожен буде мати можливість вільно захищати свої погляди, свої політичні та соціальні ідеї” [Чорномаз 2017].

12 липня 1942 УНК обрав нового голову – Микиту Трохимовича Квашненка (народився 14 вересня 1891 р. в Києві). Його заступником став В. І. Вонсович, а секретарем – Г. Ф. Тоцький. Діячі УНК підкреслювали, що їхнє товариство “стоїть на сторожі принципів визвольної боротьби українського народу і стежить за розвитком національної свідомості власних членів” [Чорномаз 2017, 76–78]. УНК підтримував тісні зв’язки з іншими емігрантськими громадами Шанхая, зокрема з російською. Слідом за росіянами українці почали влаштовувати різні благодійні заходи. Так, великий успіх мав видовищний Український бал, який відбувся у престижному шанхайському “Астор Хауз”. Під час заходу іноземним підприємцям і китайській еліті було продемонстровано самотність української культури, зокрема красу українського вбрання, танців і пісень.

З низки причин, зокрема й політичних, діяльність українських громад в основному була обмежена культурою у всіх її проявах. Культурні досягнення українців у Шанхаї, як і взагалі в Китаї, були набагато ціннішими і перевищували їхні досягнення в політичному житті. Барвисті театральні вистави, цікаві лекції про українське мистецтво та літературу приваблювали не тільки українських емігрантів, а й китайців. Багато українців пишалися тим, що далеко від Батьківщини вони змогли не лише примножити свої таланти, а й поділитися ними зі світом.

Незважаючи на низку зовнішніх відмінностей, національне співтовариство вихідців з України не дуже відрізнялося від загальної маси емігрантів з Російської імперії – саме цим, очевидно, пояснюється той факт, що навіть у дослідженнях серйозних авторів часто змішувалися росіяни та українці, а чисельність останніх несвідомо занижувалася.

Важливо розуміти при цьому, що внесок українців у життя шанхайської еміграції – як матеріальне, так і духовне – був незрівнянно вищий за їхню суто арифметичну частку в загальній кількості вихідців з Російської імперії. Досить назвати лише три імені: духовний лідер еміграції святитель Іоанн Шанхайський (Михайло Борисович Максимович, який народився 1896 року в містечку Адамівці Харківської губернії), творець кафедрального собору Божої Матері “Споручниці усіх грішних” архітектор і художник Яків Лукич Лихонос (народився 1891 року в Катеринославській губернії), вже згадуваний Іван Васильович Світ (народився в 1897 році у Старобільському повіті Харківської губернії). З різних причин не кожен з них акцентував увагу на своєму “українстві”: релігійний лідер святитель Іоанн опікувався своїми парафіянами, не роблячи відмінностей між національностями; автор проекту знаменитого храму Я. К. Лихонос розповідав читачам шанхайської газети, що “храм не є зразком і подобою якогось храму стародавнього зодчества, – в ньому, швидше, щось

збірне... В основі споруди була думка не про окремий регіон, а про усю нашу Батьківщину” [Шаронова 2015].

Отже, у нашій публікації ми будемо називати всіх уродженців України, волею долі закинутих у місто, яке тодішні мешканці часто називали Емігрантськ (侨市). На нашу думку, це – найприйнятніший критерій, який можна використовувати в умовах, коли не збереглися документи тієї епохи, у яких стояла б графа “національність”. Щоб уникнути закидів у тенденційності, до них також не будуть включені ті, хто народився за межами України, навіть якщо вони роками жили, навчалися, працювали або воювали на цій багатостраждальній землі, і ті, хто після довгих літ еміграції повертався саме сюди, вважаючи Україну своєю Батьківщиною.

Єдиний виняток зроблено для тих, хто не є уродженцями України, але були активними членами Шанхайської Української Громади і згаданих вище Українського емігрантського комітету в Шанхаї, Товариства українських артистів. Дані про них наведено в монографії В’ячеслава Чорномаза “Українці в Шанхаї” (2017 р.), а також у згаданій статті С. Бурдиляка [Бурдиляк 2014; Чорномаз 2017].

Святитель Іоанн Шанхайський

Святитель Іоанн Шанхайський і Сан-Франциський Чудотворець (справжнє ім’я якого Михайло Борисович Максимович), народився 1896 року в містечку Адамівці Харківської губернії. Хлопчик ріс у патріархальній церковній родині, дуже шанував батьків, яких звали Борис і Глафіра. Батьківський будинок був розташований неподалік від Святогірського монастиря, куди Михайло Максимович любив їздити.

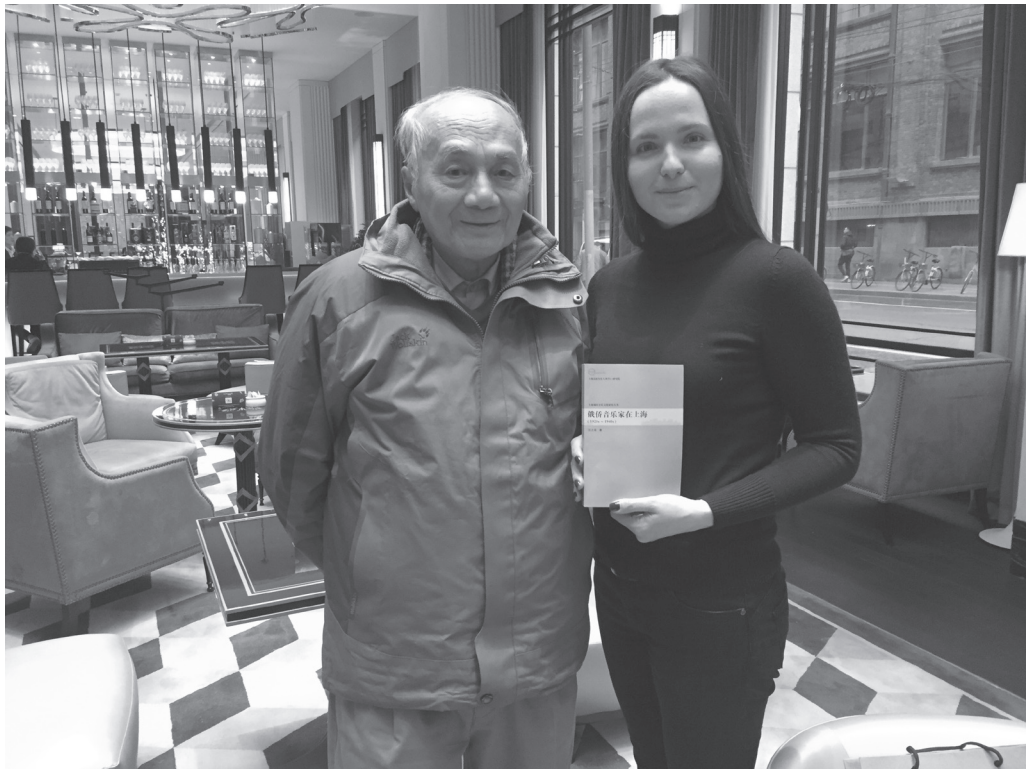

Фото 1 – автор з китайським дослідником Ваном Чжиченом (Шанхай 15.02.2018 р.)

Один з духовних сподвижників, який вивчав біографію Іоанна Шанхайського, казав: “У дитинстві і юності він був абсолютно простою людиною; його описують як дебелого, ну, малороса такого...” [Владыка Иоанн – объединитель]. М. Максимович закінчив Полтавський кадетський корпус (1914). Потім майбутній владика захотів вчитися в Київській духовній академії, однак батьки наполягли, щоб він здобув світську вищу освіту, і Михайло Максимович слухняно вступив на юридичний факультет Харківського університету, який згодом і закінчив. Однак увесь цей час він більше цікавився богословськими науками і разом з навчанням в університеті дуже багато читав релігійної літератури, вивчав Святе Письмо.

Після революції сім'я Максимовичів залишила Україну; вони опинилися в тодішній Югославії, і там Михайло Максимович вступив на богословський факультет Белградського університету, який закінчив у 1925 році, а в 1929 році став священником.

До Шанхая владика Іоанн прибув 1934 року. Його чекали, і з його приїздом духовне життя великої російської колонії пожвавилася. Крім щоденних богослужінь, відвідування госпіталів, участі в засіданнях громадських організацій, Іоанн Шанхайський приділяв багато уваги вихованню дітей. За його ініціативою був відкритий притулок імені Тихона Задонського, через який пройшло близько двох тисяч дітей – як вихідців з колишньої Російської імперії, які втратили своїх батьків, так і знедолених китайських малюків. Владика Іоанн усіх вихованців притулку вважав власними дітьми і для кожного знаходив добре слово.

Комерційне училище Російського православного братства також було засноване за допомогою владика Іоанна. У нього були дуже тісні стосунки з козаками, тому що вони з повагою ставилися до православ'я і до свого історичного коріння. Колишні вихованці притулку, школи та училища, які наразі проживають у США, згадують: “Владика був для нас святою людиною. Діти обожнювали його” [Владыка Иоанн – объединитель].

Серед багатьох важливих справ, які робив Владика Іоанн, найголовнішою стало будівництво кафедрального собору Божої Матері “Споручниці усіх грішних”. Собор став його улюбленим дітищем. Владика оселився поруч зі споруджуваним собором, в архієрейському будинку, приділяв велику увагу збиранню коштів на будівництво, щодня відвідував собор, проводив у ньому багато часу. За спогадами емігрантів, котрі зараз проживають в Америці, Австралії, не було серед двадцяти тисяч вихідців з колишньої Російської імперії сім'ї в Шанхаї, яку Іоанн позбавив би уваги: когось хрестив, когось вінчав, когось відспівував.

Сам він був надзвичайно скромною людиною, і коли парафіяни відзначали день ангела єпископа Шанхайського Іоанна, просив не робити жодних подарунків, а натомість влаштувати частування для вихованців притулків, шкіл, училищ. Газета “Шанхайська зоря” писала в замітці “Святкування Дня Ангела Владика Іоанна”: “Після закінчення молебню єпископ зайшов за огорожу собору, де в цей час були розставлені довгі столи, за якими розмістилися діти; на столах були всілякі наїдки. Єпископ Іоанн висловлював багаторазово своє щире задоволення, яке він відчув при спогляданні цього свята. П'ятсот дітей розділили з духовним батьком це свято. У той же день були ситно нагодовані обідом і вечерею всі старці, що прийшли до собору” [Владыка Иоанн – объединитель].

Фото 2 – Іоанн Шанхайський

Після створення Китайської Народної Республіки вихідці з колишньої Російської імперії почали виїжджати із Шанхая: одні на радянських, інші – на міжнародних пароплавах. Вчорашні сусіди і друзі, вони не знали, що їх очікує на іншому березі. Іоанн Шанхайський пішов за своєю паствою на острів Тубабао (Філіппіни), де емігранти отримали тимчасовий притулок. Незабаром він прилетів до Вашингтона, де домігся дозволу на переїзд біженців, або переміщених осіб – Ді-Пі (Displaced Person), як їх тоді називали у США. Закінчив свій земний шлях владика Іоанн у 1966 році; похований у крипті кафедрального собору на честь ікони Божої Матері в Сан-Франциско.

Яків Лихонос

Яків Лукич Лихонос народився в 1891 році в селі під Катеринославом (нині – Дніпропетровська область), його батьки були селянами. У Таганрозі закінчив школу прапорщиків, проте усе його подальше життя мало бути пов'язане з армією. Вільний від занять час Яків Лихонос проводив на вечірніх платних курсах Імператорського товариства заохочення мистецтв, які закінчив напередодні Першої світової війни в 1914 році. На талановитого студента одразу ж звернув увагу Микола Реріх і надалі стежив за успіхами свого улюбленого учня, листувався з ним. Так само, як і його співвітчизники, Яків Лихонос брав участь у Першій світовій та у громадянській війнах. Разом з армією Колчака дійшов до Далекого Сходу і, як багато хто з його товаришів, був змушений залишити свою Батьківщину назавжди.

Проживши певний час у Харбіні, він переїхав у Шанхай, де провів двадцять років свого життя. Тут він став одним з визнаних майстрів як у царини образотворчого мистецтва, так і в живописі. Газета “Слово” 1930 року писала: «Останнім часом Я. К. Лихонос зайнятий виконанням чотирьох фігур у 8 футів заввишки кожна для прикраси “Денис Апартаментс”. Фігури вражають могутністю і сміливістю розв’язання поставленого художнику завдання» [Шаронова 2015]. Згодом Яків Лихонос відкрив власну архітектурно-будівельну компанію, яка розташовувалася на Авеню Фош – вулиці, що слугувала кордоном між Французькою концесією та Міжнародним поселенням.

Фото 3 – батьки Іоанна Шанхайського

Не тільки російськомовна преса публікувала схвальні рецензії на адресу Якова Лихоноса; газети “Чайна Прес”, “Шанхай Таймс” та інші розміщували світлини його робіт із чудовими відгуками про його обдарування.

Фото 4 – Кафедральний собор Божої матері “Споручниці Усіх грішних” –
сучасний вигляд

Головним проектом у його житті став кафедральний собор Божої Матері “Споручниці всіх грішних” у Шанхаї. Яків Лихонос став його автором волею

долі. Початковий проект був розроблений архітектором Л. Пашковим; з урахуванням набутої на території Французької концесії ділянки землі площею лише два з половиною му ($\approx 0,14$ га) храм за його проектом був набагато менший, міг вмістити близько 500 осіб. У цей час влада Французької концесії здійснила перепланування вулиць у районі передбачуваного будівництва храму; з'явилася можливість придбати суміжну ділянку площею півтора му. Придбання землі затяглося на тривалий час; так і не дочекавшись початку робіт згідно з попереднім планом, архітектор Л. Пашков виїхав із Шанхая, а в Комісії з будівництва храму з'явилася ідея спорудження більш грандіозного собору, адже територія під його будівництво збільшилася. Автором нового проекту став Яків Лихонос.

Вже з 1936 року в недобудованому соборі регулярно проводили служби. Багато сімей вихідців з колишньої Російської імперії, нащадки яких зараз мешкають у різних куточках земної кулі, у кафедральному соборі одружувалися, хрестили дітей, проводжали в останню путь когось зі своїх рідних... Разом пережили тяжкий 1941 рік. На початку 1940-х кількість російських, українських, білоруських могил на шанхайських цвинтарях значно зросла. Був серед померлих від тифу й архітектор Яків Лукич Лихонос. Він пішов з життя 19 лютого 1942 року і був похований на цвинтарі Люкавей. Похорон Я. Лихоноса був надзвичайно багатолюдним – православний Шанхай був щиро засмучений втратою талановитої людини, автора проекту і творця кафедрального собору Божої Матері “Споручниці всіх грішних” у Шанхаї.

На жаль, цвинтар Люкавей не зберігся, але вдова Якова Лихоноса – Клавдія Іванівна – перевезла прах творця кафедрального собору до міста Ташкент. Син Ігор дбайливо зберіг творчу спадщину батька і наприкінці 1940-х років передав його картини до радянського консульства; частина з них збереглася в московському Музеї мистецтв народів Сходу.

Іван Світ

Іван Васильович Світ (справжнє прізвище Світланов) (27.04.1897, Старобільський пов. Харківської губ. – 8.03.1989, Сіетл, США) – журналіст, історик та український громадсько-політичний діяч на Далекому Сході, всесвітньо відомий філателіст. Найкращий український фахівець з історії тихоокеанського простору і єдиний дослідник історії українського громадського життя на Далекому Сході ХХ століття. Походив зі старої священничої сім'ї. Виріс у Куп'янському повіті Харківської губернії, закінчив школу в Куп'янську (1913 р.) та Харківську духовну семінарію (1915 р.). Навчався на фізико-математичному факультеті Харківського університету. Під час навчання в травні – червні 1916-го здійснив поїздку на кар'єри і заводи Катеринославщини та Донеччини задля вивчення гірської промисловості. У березні 1918-го виїхав через Сибір на Далекий Схід, звідки планував дістатися Америки, але змушений був залишитися у Владивостоці. Влітку 1918 р. близько трьох місяців прожив у Японії, після чого повернувся до Владивостока. Згодом певний час працював на пароплаві, який курсував між Владивостоком і Японією. Впродовж майже 10 місяців працював як вільнонайманий службовець у персональному та оперативному відділах Морського штабу Сибірської військової флотилії у Владивостоці. Згодом почав працювати у відділі прикордонної служби Управління Владивостоцької митниці, а пізніше, до вересня 1919 р. – у військовому суді. Восени 1919 р. розпочав журналістську діяльність у Сибірській

телеграфній агенції, співпрацював з англійським російськомовним журналом “Эхо” (“Луна”), що виходив у Владивостоці, дописуючи на економічні та фінансові теми. Кореспондент газети “Далёкая окраина” (1920 р.), “Вечерняя газета” (1921–1922 рр.). Редактор-видавець газети “Рассвет” (“Світанок”) (Владивосток, 1920–1922 рр.), редактор фінансово-економічного журналу “Восход” (“Схід”). Видав два номери журналу “Far Eastern markets” (“Далекосхідні ринки”). Працюючи у владивостоцькій пресі, Іван Світ поширював через телеграфні агентства інформацію про Україну та українців. Був завідувачем Російського Далекосхідного прес-бюро при Українському революційному штабі у Владивостоці (1920 р.), працівником української газети “Щире слово”. Був одним з організаторів і членом ревізійної комісії Українського Далекосхідного крайового кооперативу “Чумак”.

Фото 5 – Я. Л. Лихонос

З 26 жовтня 1922 р. перебував в еміграції в Харбіні, де співпрацював в економічному бюро Південно-Маньчжурської залізниці. У цей час вийшли його праці з економічної проблематики “Іноземний капітал у Маньчжурії” (англ. мовою – 1925 р., яп. мовою – 1926 р.), “Іноземна інтервенція в Сибір в 1918–1922 рр.” (яп. мовою, 1923 р.). У 1926–1927 рр. – редактор журналу “Коммерческий телеграф” (“Комерційний телеграф”), автор багатьох статей на економічні теми російською та англійською мовами. Мав дружні стосунки з відомим дослідником Далекого Сходу Володимиром Арсенєвим, якому допоміг видати його книгу “Уссурийським краєм” [Кулеша 2016, 440].

У Харбіні Іван Світ також активно включився в місцеве українське громадське життя, зокрема був організатором Російського видавничого союзу в Харбіні, у 1932–1937 рр. – редактором української газети “Маньчжурський вісник”. Співпрацював із львівською газетою “Діло” (1932–1937 рр.). Одночасно вів історичні дослідження, зібравши близько 1000 нотаток про життя на Далекому Сході, у 1934 р. розпочав роботу над “Історією українського життя на Сході” і з питань Зеленої України¹. Видав низку брошур з цієї теми і кольорову мапу Зеленої України (1937 р.). Був власником невеликої філателістичної крамниці. На початку 1930-х рр. – член Російського політичного центру – політичного керівництва місцевої російської колонії, – який орієнтувався на екзильний уряд УНР у Європі. Один з організаторів і член управи (березень 1935 р. – квітень 1935 р.) місцевої Спілки українських емігрантів.

¹ Зелений Клин, Зелена Україна, або Закитайщина, – історична українська назва території Приамур'я (Зовнішня Маньчжурія) південної частини Далекого Сходу, у нижній частині річки Амуру і над Тихим океаном; площа близько 1 млн. км². За даними перепису 1926 р., у Зеленому Клині мешкало 303 тис. українців (із 315 тис. усіх українців Далекого Сходу), або 24,5 % усього далекосхідного населення. У період існування СРСР українське населення регіону зазнало масових депортацій і зросійщення.

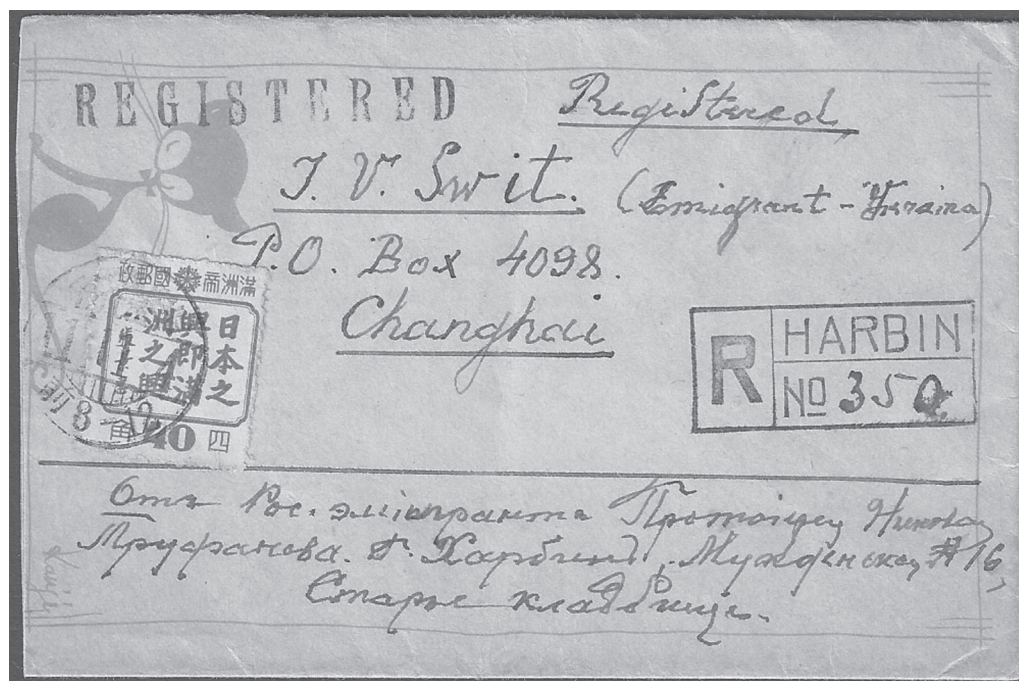

Фото 6 – поштова листівка І. В. Світу у Шанхай

Через особисті зв'язки з представниками Японської військової місії і влади Маньчжу-Ді-Го І. Світ намагався популяризувати ідеї визвольного руху, вирішуючи питання, пов'язані з діяльністю місцевих українських організацій. Значною мірою завдяки його зусиллям японська влада 1933 р. повернула українцям будівлю Російського національного будинку. І. Світ – один з організаторів Української національної колонії в Маньчжу-Ді-Го (1935 р.), організатор і голова клубу “Прометей” у Харбіні (1932–1936 рр.). Намагався налагодити співпрацю поневолених Москвою народів, підтримував контакти з керівниками місцевих національних колоній, насамперед татар і грузинів, був почесним гостем II курултаю татар Східної Азії (1935 р.). Критикував керівництво УНК в Харбіні на чолі з Ю. Роєм за авторитарні тенденції, через що 22 липня 1937 року був виключений з колонії і відновлений у членстві лише 5 березня 1939 р. 14 січня 1940 р. Іван Світ обраний секретарем УНК. Але японська влада не допустила до роботи нову управу УНК.

Від 22 липня 1941 р. мешкав у Шанхаї, де мав невелику філателістичну крамницю і брав активну участь у місцевому громадському житті.

5 жовтня 1941 р. обраний головою ревізійної комісії Української національної колонії в Шанхаї, але взимку 1941–1942 рр. через внутрішні непорозуміння склав обов'язки голови ревізійної комісії і вийшов зі складу УНК. З 1946 р. знову стає членом УНК в Шанхаї, бере активну участь у діяльності культурно-освітнього гуртка та благодійної секції, взимку 1946 р. організував гурток з українознавства. Відповідальний редактор № 6–7 англійської газети “The Call of the Ukraine” (1942 р.), секретар редакції української газети “Український голос на Далекому Сході” (1942–1944 рр.). Брав участь у підготовці видання першого в історії “Українсько-ніппонського словника” (Харбін, 1944 р.). Перебуваючи в Харбіні та Шанхаї, співпрацював із низкою україномовних видань Європи та Америки, його статті виходили також англійською та японською мовами. У 1949 р. організував евакуацію місцевих українців на Філіппіни.

Сам І. Світ виїхав одним з останніх 29 квітня 1949 р. на Тайвань, де вів наукові дослідження та зібрав цінні матеріали з історії та географії Зеленого Клину. Наприкінці лютого 1951 р. виїхав з Тайваню через Японію до м. Джуно на Алясці (США), де прожив два роки. У листопаді 1952 р. мешкав у Нью-Йорку, активно виступав із доповідями про українське громадське життя в Азії у Ванкувері, Калгарі, Едмонтоні, Саскатуні, Ріджайні, Йорктоні, Брентоні, Вінніпезі, Торонто, Гамільтоні. Згодом переїхав до Сіетла.

Член-корреспондент Української вільної академії наук (УВАН) у Нью-Йорку (від 1962 р.), згодом дійсний член УВАН, член Українського історичного товариства та Спілки українських філателістів. Автор багатьох праць з історії українського громадського життя в Зеленому Клині та в Китаї, які друкував в українських виданнях у США (“Наукові Збірники УВАН”, “Український історик”, “Ukrainian Quarterly”, “Альманах УНСоюзу”, “Свобода” тощо). Активно співпрацював з Енциклопедією українознавства. Підготував рукопис дослідження “Дам’ян Многогрішний, гетьман України, на засланні в Сибіру 1672–1701 рр.”. З 1934 року працював над великою багатотомною фундаментальною працею “Українці в Азії” (I том – 1248–1890 рр., II том – 1890–1922 рр., III том – 1922–1949 рр.), до якої зібрав величезний документальний і мемуарний матеріал. Однак цю працю так і не було видано, вона залишилася в рукописі. Автор понад 2 тис. статей та нотаток, книжок та брошур українською, російською, англійською та японською мовами.

Некрополь українського Шанхая

Наприкінці XIX – на початку XX століття в Шанхаї було декілька цвинтарів, на яких ховали іноземців: кладовище Шаньдун, Пудунське морське кладовище (Люцзацзуй), цвинтарі Пасенжао (на авеню Жоффра), Бабблінг Велл, Люкавей (у Французькій концесії), Зікавей (Російське кладовище), Хунцяо, Ваньго гунму.

Сьогодні на місці колишніх шанхайських кладовищ розташовані парки. Немає могил, куди можна покласти квіти і запалити свічку. Єдиним збереженням міжнародним цвинтарем є Кладовище Почесного голови Китайської Народної Республіки пані Сун Цінлін, вдови Сунь Ятсена (колишнє кладовище Ваньго гунму). Поховання іноземців тут тривали аж до шістдесятих років минулого століття. Але наразі на іноземній

Фото 7 – дороговказ
у Меморіальному комплексі Сун Цінлін

ділянці кладовища є лише цементні таблички з іменами іноземних громадян. На багатьох табличках відсутні дати народження і смерті, при перенесенні імен допущено багато помилок. Однак саме сюди приходять нащадки мешканців міжнародного Шанхая в пошуках могил своїх прашурів.

Фото 8 – вигляд сучасного стану ділянки кладовища для іноземців

Слід зазначити, що перед знесенням старих шанхайських кладовищ у 1950–1960-х рр. міська влада розсилала листи до консульств із пропозицією забрати прах похованих там осіб. Проте робилося це формально, а тому родичі не встигали своєчасно отримати повідомлення, тож лише деякі з них змогли скористатися можливістю перепоховати рідних та близьких.

Фото 9 – могильна плита з українським прізвищем на кладовищі для іноземців

Виправданням того, що до “Некрополя українського Шанхая” включені й ті, хто не лежить у шанхайській землі, є саме той факт, що реальні могили українців, як і інших емігрантів, не збереглися. Нам вдалося особисто розшукати табличку однієї з уявних могил на колишньому шанхайському цвинтарі Ваньго гунму, яка, незважаючи на відсутність на ній дат життя і смерті, безперечно вказує на одного з українців, який колись мешкав у Шанхаї. Напис

свідчить: “Sergy Harchenko” (укр. – Сергій Харченко). І хоча ми нічого не знаємо про нього – його ім’я не зустрічається в жодному з відомих джерел, – ця скромна табличка символізує трагічну долю багатьох тисяч українців, які опинилися на чужині в ті далекі, тривожні роки. Сподіватимемося, що історичну справделивість буде відновлено і якщо не справжні могили, то хоча б імена всіх українців, які жили в далекому Шанхаї та інших містах Китаю, будуть колись віднайдені, а дані про них – опубліковані. Наша стаття – це певна спроба зробити скромний внесок у цю благородну справу.

**Список вихідців з України, які мешкали в Шанхаї протягом
зазначеного періоду, подано в алфавітному порядку, із зазначенням
дати народження та смерті, місця народження та смерті
(якщо ці відомості збереглися) та короткими
біографічними відомостями. Включені також деякі активні діячі
Української Громади в Шанхаї, які народилися за межами України**

1. Авдієнко Олександр Олександрович (30.08./15.09./25.10.1910, Петропавловськ-Камчатський – ?) – український громадський діяч у Шанхаї, кравець за фахом. Перебував у Шанхаї з 1940 р., дійсний член Української національної колонії. Активно жертвував на громадські потреби. У 1947 р. виїхав до Аргентини.

2. Амелунг Володимир Юлійович (Херсонська губернія – 5.03.1929, Шанхай) – випускник Михайлівського артилерійного училища в 1881 р., член Піклування імператриці Марії Олександрівни про сліпих. Похований на кладовищі Люкавей.

3. Андріїв-Гай Володимир Петрович (7.09.1909, Херсонська губернія – 7.06.1977, США) – артист, український громадський діяч у Китаї, єпископ УПЦ. У 1938 р. – член управи Українського культурно-просвітнього товариства ім. М. Лисенка в Шанхаї. У 1939 р. – член українського драматичного гуртка, був запрошений до Шанхайської опери. Згодом через Шанхай виїхав до Бразилії, де прийняв чернецтво. Похований у Бавнд-Бруку (США).

4. Бойко-Сокольський Павло Олександрович (16.02.1899, Полтава – ?) – інженер-електрик, підприємець, український громадський діяч у Шанхаї. У 1932 р. – один з ініціаторів створення Шанхайської Української Громади. Скарбник та голова Українського емігрантського комітету в Шанхаї. Активно підтримував місцеву Українську національну колонію, зокрема фінансово. У 1942 р. – член Українського представницького комітету в Шанхаї. Після Другої світової війни виїхав до Аргентини.

5. Бриль Іван Харитонович (17.07.1894, м. Ніжин Чернігівської губернії – ?) – лікар, український громадський діяч у Китаї. З 1935 р. займався приватною практикою в Шанхаї, Дайрені, Тяньцзіні та Пекіні. Згодом активно працював у Шанхайській Українській Громаді. У 1934 р. виступив з ініціативою заснування в Шанхаї Об’єднання колишніх вояків Армії УНР, на що мав уповноваження від центрального Об’єднання в Парижі. Користувався повагою різнонаціонального населення за безкорисливість, а також був знаним високопрофесійним лікарем. Багато хто називав його другим Казем-Бекем (відомий лікар у Харбіні – виходець з Російської імперії). За своїми політичними поглядами – прихильник самостійної України. Подальша доля невідома.

6. Бутенко Гаврило Юхимович (26.07.1885, Київська губернія – ?) – механік, український громадський діяч у Шанхаї. На початку 1930-х рр. – працівник відділу громадських робіт Шанхайської міської ради, а згодом власник кафе

“Бродвей”. Голова Шанхайської Української Громади (1933–1934 рр.) та Українського культурно-просвітницького товариства ім. М. Лисенка (1938 р.).

7. Важеніна Олена Георгіївна (22.05.1908, Петербург – ?) – українська громадська діячка в Шанхаї. Брала участь в урочистому відкритті зібрання Шанхайської Української Громади наприкінці лютого 1933 р. 31.03.1935 обрана до ревізійної комісії Громади. Скарбник Благодійного комітету ім. Покрови Пресвятої Богородиці при Шанхайській Українській Громаді. Член управи Українського клубу в Шанхаї.

8. Вансович Олександр Миколайович (30.08.1908, Катеринослав – ?) – комерсант, український громадський діяч у Харбіні та Шанхаї, співак, філателіст. У 1920-х рр. мешкав у Харбіні, згодом переїхав до Шанхая, де став одним з організаторів Шанхайської Української Громади та членом її управи, виконував обов’язки скарбника Громади. Власник української кондитерської крамниці “Delconte”. Був активним спонсором УНК. У 1946 р. прийняв радянське підданство. Подальша доля невідома.

9. Василенко Е. П. – член Товариства українських артистів.

10. Василіів Сергій Іванович (справжнє ім’я Гнатів Михайло, псевдоніми – Залізник, Чорний) (2.11.1905, Шепетівка – ?) – діяч ОУН на Далекому Сході. У 1939 р., коли в Харбіні склались несприятливі умови для української діяльності, переїхав до Шанхая, де працював охоронцем та брав активну участь у житті місцевої української колонії. Відповідальний редактор перших 5 номерів газети “The Call of the Ukraine”, бібліотекар УНК, член Українського емігрантського комітету в Шанхаї, голова Українського представницького комітету та Українського допомогового комітету. За допомогою М. Лебеда організовував евакуацію українців із Шанхая до США, Австралії та Аргентини.

11. Вільгельмінін Микола Олександрович (4.02.1894, Чернігів – 1939, Шанхай) – учасник громадянської війни.

12. Воблий Борис Іванович (2.08.1883, с. Великі Бучки Костянтиноградського повіту Полтавської губернії – 1951, Вашингтон, США) – перекладач та викладач-японознавець, український громадський діяч на Далекому Сході. З 1938 р. – заступник очільника Шанхайської Української Громади. Один з організаторів та очільник Українського емігрантського комітету в Шанхаї. Розуміючи, яке велике значення для згуртування українців має друковане слово, саме він запропонував Іванові Світу видавати українською мовою газету “The Call of Ukraine”. У 1946 р. виїхав до США, жив у Нью-Йорку. Помер у Вашингтоні.

13. Войтенко Олександр Степанович (25.08.1911, Приморська обл. – ?) – механік, український громадський діяч у Шанхаї. Член Ради Шанхайської Української Громади, скарбник та завідувач господарством Громади. Згодом член управи Українського емігрантського комітету.

14. Вонсович Йосиф Йосифович (10.10.1867, Західна Україна – 24.06.1944, Сан-Франциско, США) – найстаріший діяч Шанхайської Української Громади. Закінчив училище з хімічно-технічним класом у Кременчуці, до революції завідував торгово-довідковим бюро в головному управлінні КСЗ у Петрограді. Добре володів японською мовою. Захоплення східною культурою спонукало переїхати до Харбіна; навіть коли його дружина вирішила переїхати до сина в Лос-Анджелес, Вонсович залишився в Китаї: він вважав, що радянська система ось-ось впаде і можна буде повернутися в Україну. У 1930 р. він працював на відповідальній посаді комерційного агента правління КСЗ,

поки не був звільнений за відмову прийняти радянський паспорт. Довгий час Й. Й. Вонсович залишався без роботи і заробляв літературною працею: він був талановитою людиною, часто друкував статті в газетах, писав вірші і видав у Китаї дві поетичні збірки.

15. Воробчук (Загорський) Анастасій Прокопович (12.02.1881, Волинська губернія – 22.08.1964, Лас-Гато, США), – громадський діяч, журналіст. Співпрацював з українськими газетами. У 1918 р. переїхав з родиною в Кульджу, де був секретарем російського консульства. Пізніше переїхав у Тяньцзінь; мешкав у Гонконзі, потім у Шанхаї. Член правління Російської емігрантської асоціації. З 1950 р. проживав у Сан-Франциско.

16. Вишиванов Яків Миколайович (30.04.1877, Одеса – 09.02.1939, Шанхай) – син торговця з Херсонської губернії, навчався в Одеському реальному училищі Св. Павла, пізніше закінчив морехідне училище. У російсько-японську війну прорвався з Порт-Артура під Владивосток, за що дістав нагороди. Потім служив на Балтійському флоті, згодом у Добровільному флоті. Член Кают-компанії в Шанхаї. Похований на кладовищі Люкавей.

17. Гай М. А. – член Товариства українських артистів.

18. Гайдров Л. Л. – член Товариства українських артистів.

19. Гедройц Станіслав Цезарійович (29.11.1884, Полтавська губернія – 27.12.1942, Шанхай). Закінчив Полтавське реальне училище, у 1910 р. – Морський корпус. У 1914 році перебував у фортеці Владивосток, де було оголошено воєнний стан; у 1916 р. командував крейсером Швидкий, протягом 1918–1919 рр. – крейсером “Козак Хабаров”. У Шанхаї працював у першій національній газеті “Шанхайський новий час”.

20. Гнида Володимир Дмитрович (24.03.1885, Катеринославська губернія – 28.02.1934, Шанхай). Походив із дворянської родини. Старший лейтенант імператорського флоту. Закінчив Морський корпус у Петербурзі в 1905 р. У 1907 р. призначений вахтовим начальником на броненосець “Катерина II” Чорноморського флоту. Перебував у фортеці Владивосток, де в 1914 р. було оголошено воєнний стан. Похований на кладовище Бабблінг Велл.

21. Гриневич Ганна Степанівна (дівоче прізвище Вусик) (1892, Чернігівська губернія – ?) – учителька, українська громадська діячка в Китаї, дружина О. Гриневича. У 1908 р. виїхала з родиною до Сибіру. З 1927 р. мешкала в Шанхаї, де брала активну участь у діяльності ШУГ. Після Другої світової війни мешкала в Тяньцзіні, де була членом місцевої УНК (1947), планувала виїхати до Канади.

22. Гриневич Олександр (? , Галичина – 19.05.1947) – український громадський діяч та музикант у Китаї. Родом з Галичини, під час Першої світової війни як військовополонений з австро-угорського війська потрапив до Сибіру. З 1927 р. мешкав у Шанхаї, де став одним із засновників відділу Харбінського товариства “Просвіта” та ШУГ. У 1937 р. – член комісії для реєстрації українських емігрантів у Шанхаї, обраний заступником очільника Громади. Під його керівництвом відбувалися щорічні Шевченківські концерти в Шанхаї.

23. Густавський Микола Павлович (29.11.1909, Херсонська губернія – ?) – український громадський діяч у Шанхаї. До початку 1930-х рр. мешкав у Харбіні, пізніше в Шанхаї. Член управи ШУГ, член управи Українського емігрантського комітету в Шанхаї, член правління Українського клубу в Шанхаї.

24. Дітеріхс Михайло Костянтинович (1874, Київ – ?). Народився в сім’ї зросійщених чехів (по чоловічій лінії). У 1900 р. закінчив за першим розрядом Миколаївську академію Генерального штабу. Генерал-лейтенант. З 1910 р. –

старший ад'ютант Штабу Київського округу, голова відділення в мобілізаційному відділі Генштабу. У його руках фактично зосереджувалася вся підготовка Київського округу до війни. У Першу світову війну Київський округ був найбільш підготовленим, у чому велика заслуга М. Дітерікса. У 1920 р. оселився в Харбіні, де, живучи у великій бідності (працював один час шевцем) і виховуючи дівчаток-сиріт загиблих білих офіцерів, написав свою знамениту книгу "Вбивство царської сім'ї та членів дому Романових на Уралі". У 1922 р. евакуювався з військами в Корею, потім у Китай. Проживав у Шанхаї на Рю Пер Робер, 154 – у наданому владою Французької концесії будинку з ділянкою землі. Будинок генерала Дітерікса був центром російської військової еміграції в Шанхаї. Працював головним касиром Російсько-Азійського банку.

25. Дмитрієв Микола Володимирович (25.01.1890, Херсонська губернія – 1946, Шанхай) – син капітана 2-го рангу, з дворянської родини. Поручик по Адміралтейству; проведений в офіцери в 1911 р.

26. Дроб'яжко Олександр Іванович (1891, Харків – ?). По закінченні школи в 1903 р. і до 1918 р. працював садівником, зокрема й на садівницькому підприємстві А. К. Гірці в Харкові. Коли до влади прийшли більшовики, Дроб'яжко виступив проти них, за що був засуджений, але зміг утекти до Маньчжурії. У 1920–1928 рр. мешкав у Тяньцзіні, де мав власну квіткову крамницю, захоплювався садівництвом і облаштовував різноманітні парки. Після нетривалого перебування в Пекіні Дроб'яжко переїздить до Шанхая, де знову займається садівництвом і поринає у громадське життя. Брав активну участь у виданні газети "The Call of Ukraine".

27. Дубовський В. І. – член Товариства українських артистів.

28. Егунов Микола Андрійович (31.03.1862, Катеринославська губернія – 1941, Шанхай). Родом із дворянської сім'ї. Закінчив Морський корпус у 1888 р. Генерал-майор по Адміралтейству; у 1919 р. нагороджений адміралом Колчаком за відмінну службу.

29. Жукович, отець Антоній (1875, Волинська губернія – 05.04.1934, Шанхай) – священик, син псаломщика. Закінчив Волинську духовну семінарію (1897 р.). У серпні 1899 р. дістав сан священика. У 1907 р. переведений у військове відомство; мав нагороди; головний священик Східносибірської армії. З відходом білих до 1929 р. жив на ст. Прикордонна КСЗ, у 1929 р. переїхав до Шанхая; настоятель церкви Віри, Надії, Любові (притулок для дівчаток-сиріт). Похований на кладовищі Люкавей.

30. Закс Д. Г. – член Товариства українських артистів.

31. Зірка Наталка (справжнє ім'я Кармелюк-Каменська Наталя Яківна) (26.08.1879, Кубань – 1949, Шанхай) – українська артистка, дружина К. Кармелюка-Каменського. Учасниця трупи К. Кармелюка-Каменського, кубанська козачка. Протягом 1923–1924 рр. – артистка українського театру у Владивостоті, згодом – у Китаї. З 1938 р. мешкала в Шанхаї. У 1949 р. під час евакуації українців із Шанхая залишилась там, маючи вже похилий вік.

32. Зуєв Михайло Іванович (Очаків – 11.06.1942, Шанхай) – фотограф. Прибув до Сибіру для будівництва КСЗ. По закінченні будівництва працював на укріпленні фортів Порт-Артура. Пережив війну та облогу. Після 1905 р. зайнявся фотографією, відкрив ательє у Владивостоті і Харбіні. У 1920-х рр. переїхав до Шанхая, у 1930 р. відкрив фотостудію на вул. Нанкін у Шанхаї. Похований на кладовищі Зікавей.

33. Ільчук Олена Іванівна (1911?, Хабаровськ – ?) – українська громадська діячка в Китаї. Дочка українського священика з Харбіна І. Ільчука. Учасниця

труп українських артистів, член Товариства “Просвіта” в Харбіні та його жіночого гуртка. Під час Другої світової війни мешкала в Шанхаї; обрана членом ревізійної комісії Українського емігранського комітету, секретарем ревізійної комісії Українського представницького комітету в Шанхаї.

34. Квашенко Микита Трохимович (14.09.1891 (за ст. ст.), Київська губернія – 28.12.1946, Тяньцзінь) – український громадський діяч на Далекому Сході. У 1921 р. заарештований більшовиками та засуджений на смерть, але втік на Далекий Схід до Хабаровська, де відразу взяв активну участь у місцевому українському громадському житті. Наприкінці 1923 р. втік до Приморщини, звідки перейшов кордон до Маньчжурії. До 1925 р. мешкав у Харбіні, згодом емігрував до Шанхая, де став одним з організаторів відділу Харбінського товариства “Просвіта” та ШУГ (1932 р.). Обраний секретарем ШУГ, виконувач обов’язків очільника, голова Громади. Протягом 1942–1945 рр. – очільник Українського представницького комітету в Шанхаї. Член Товариства колишніх вояків Армії УНР, Українського воєнно-історичного товариства. Нагороджений Хрестом Симона Петлюри за участь у збройній боротьбі за державність України (1937 р.).

35. Коваленко Феофілакт (Одеса – 14.08.1905, Шанхай) – міщанин з міста Одеси.

36. Ковальський Володимир Владиславович (1896, Одеса – 24.05.1932, Шанхай) – офіцер-артилерист, художник. Емігрував до Харбіна, згодом – до Шанхая. Керував студією реклами фірми Карла Сноу. Помер від дифтериту. Похований на кладовищі Люкавей.

37. Корда-Федорів Роман (справжнє ім’я Затинайко Михайло) (1912, с. Кобаки Косівського повіту на Станіславщині – 26.08.1952, Москва) – діяч ОУН на Далекому Сході, журналіст. Прибув до Харбіна з Берліна в 1936 р., маючи британське громадянство. Його приїзд вніс в українське життя в Харбіні як активізацію, так і конфлікти через політичні погляди. На початку 1940 р. змушений був переїхати до Шанхая, де працював охоронцем та брав активну участь в українському громадському житті. Член Української національної колонії та Українського національного комітету в Шанхаї. Разом з М. Мільком організував видання української газети “The Call of the Ukraine”, що почала виходити в Шанхаї в липні 1941 р. Співпрацював з вагомим японським виданням у Шанхаї “XX Century”. Заарештований у 1952 р., депортований до СРСР, розстріляний 26 серпня 1952 р. в Москві, похований на Донському цвинтарі. Реабілітований 14 березня 2001 р. Генеральною прокуратурою РФ.

38. Кочержинський Михайло Федорович (23/25.10.1886, Київська губернія – 21.08.1942, Шанхай) – інженер-електромеханік, український громадський діяч у Шанхаї. Під час громадянської війни в Росії опинився у Владивостоці, де працював на великих підприємствах. У Харбіні продовжував свою педагогічну діяльність, читаючи лекції в Харбінському політехнічному інституті на тему парових котлів. Згодом переїхав до Шанхая, працював у “General Electric Co”. Член Української національної колонії в Шанхаї. У некролозі зазначалося: “В могилу зійшов один з виразних представників старшої генерації української інтелігенції. Небіжчик, завершивши освіту в столиці Росії та після того блукаючи різними містами Росії та Далекого Сходу, зберіг у собі велику любов до всього українського... Українські пісні, приказки, жарти не зходили з уст небіжчика, який, не дивлячись на важке в останніх часах життя, не губив у собі того суто українського гумору...”

39. Краковців Володимир Володимирович (18.09.1902, Чернігівська губернія – ?) – бухгалтер, український громадський діяч у Шанхаї. На початку 1930-х рр. мешкав у Харбіні, згодом – у Шанхаї, де працював у нью-йоркському “Національному Сіті Банку”. У 1942 р. – член Українського представницького комітету в Шанхаї.

40. Кривенко Микола Михайлович (6.12.1901, Микольськ-Уссурийський Приморської області – ?) – український громадський діяч у Китаї. Мешкав у Харбіні, згодом – у Шанхаї, у 1942 р. був обраний членом ревізійної комісії Української національної колонії в Шанхаї, активно жертвував на її потреби. Голова ревізійної комісії Українського представницького комітету в Шанхаї, член його управи. Член управи Українського клубу в Шанхаї.

41. Кумановський-Лобай А. – член Українського культурно-просвітницького товариства імені М. Лисенка.

42. Купецький Григорій (у Харбіні був відомий під псевдонімом Марков Борис Семенович, у Шанхаї – як Г. Джура) (1909, с. Туринка нині Жовківського р-ну Львівської обл. – ?, Торонто, Канада) – діяч ОУН на Далекому Сході. З 1938 р. – член Української національної колонії в Харбіні. Залишив Харбін у 1945 р.; виїхав до Тяньцзіня, згодом – до Шанхая. У Шанхаї служив у допоміжній американській військовій поліції. Один з організаторів та секретар Українського допомогового комітету в Шанхаї, що займався організацією виїзду українців до інших країн. У 1948 р. виїхав через Сан-Франциско до Канади. Написав спогади про життя в Маньчжурії та участь у місцевому українському житті.

43. Ланг Адольф Данилович (3.04.1885, Одеса – ?). З початку ХХ ст. займався ковбасною справою, працював на найкращих ковбасних фабриках Санкт-Петербурга, Москви, Риги, Києва та Одеси. У 1929 р. став співвласником “Віденської ковбасної фабрики” та гастрономічного магазину на Бабблінг Велл роад у Шанхаї. Брав участь у громадському житті. Член Російської торгової палати. Член правління Російського атлетичного товариства, яке підтримував грошима.

44. Ланін Дмитро Борисович (4.12.1885, Катеринослав). Перебував в еміграції в Шанхаї. За фахом технік.

45. Ласкавий Михайло А. (1871–1954., Шанхай) – український артист та режисер на Далекому Сході. З трупою К. Кармелюка-Каменського на початку ХХ ст. гастролював у Сибіру та на Далекому Сході. Після 1922 р. мешкав в еміграції в Харбіні, режисер драматичного гуртка Товариства “Просвіта”. Згодом переїхав до Шанхая. Член ШУГ, у лютому 1933 р. брав участь у його урочистому відкритті. Його театральна бібліотека в 1948 р. була вивезена до Аргентини, де зберігалась у Буенос-Айресі у Свято-Покровському братстві.

46. Левенець Мотрона Феодосіївна (у шлюбі – Абрамянц) (4.03.1900, Київ – ?) – українська громадська діячка в Шанхаї. Член ШУГ з 1933 р.; обрана членом управи Шанхайської Української Громади. Брала участь в об’єднаному засіданні представників Української Громади, активно жертвувала на потреби Української національної колонії в Шанхаї. Брала участь в урочистому святкуванні 15-річчя Української Громади в Шанхаї в 1947 р.

47. Маріяш Юрій – український громадський діяч у Китаї. Родом з Галичини, український січовий стрілець, як військовополонений потрапив на Далекий Схід, згодом – до Харбіна. У 1940-х рр. мешкав у Шанхаї. Член Українського емігрантського комітету, секретар Надзвичайних загальних зборів

Української національної колонії в Шанхаї, на яких обраний секретарем Українського представницького комітету.

48. Марш-Маршад Максим Йосифович (1890 – 8.10.1936, Шанхай). У 1907 р. закінчив Харківський імператорський університет, доктор медицини. Служив дільничним лікарем на Південній залізниці. Брав участь у Першій світовій і громадянській війнах. З 1920 р. займався приватною практикою в Харбіні. У Шанхаї проживав з 1924 р., був лікарем при головній квартирі Шанхайського волонтерського корпусу і членом Товариства російських лікарів у Шанхаї. Покінчив життя самогубством.

49. Машин Петро Миколайович (1.02.1877, Харків – 7.03.1944, Шанхай) – хормейстер, диригент, український громадський діяч у Китаї. Один із засновників Українського клубу в Харбіні, організатор та керівник хору при ньому. З 1925 р. мешкав у Шанхаї, викладав спів, працював хормейстером, організував хори в Архієрейській та Свято-Миколаївській церквах. Один із засновників ШУГ. Наприкінці лютого 1933 р. на урочистому відкритті зібрання Громади хором під його керівництвом був виконаний гімн “Ще не вмерла Україна”. Режисер опери “Запорожець за Дунаєм” (Шанхай, 1933 р.). Керівник хору Українського культурно-просвітницького товариства ім. М. Лисенка в Шанхаї.

50. Мельник Маріянна Прокопівна (дівоче прізвище Карло, прізвище тітки) (3.02.1909, Кам’янець-Подільський – ?, Сан-Франциско, США) – українська громадська діячка в Китаї, учителька за фахом. З 1922 р. мешкала в Харбіні, де закінчила вищу школу, працювала контролером на КСЗ. Активна учасниця ШУГ. Згодом працювала в Тяньцзіні, секретар культурно-просвітницького відділу Української національної колонії в Тяньцзіні.

51. Мельник Омелян Федотович (21.08.1896, м. Липовець Київської губернії – 22.07.1977, Сан-Франциско, США) – український громадський діяч у Китаї. Наприкінці XIX ст. його родина виїхала до Зеленого Клину. З 1916 р. – прапорщик, на військовій службі в Харбіні. З 1933 р. мешкав у Шанхаї, заступник очільника ШУГ, протягом 1934–1936 рр. – очільник. Подарував багато книжок бібліотеці Української національної колонії в Шанхаї. У 1948 р. виїхав з родиною до Сан-Франциско.

52. Мельниченко Георгій Йосипович (20.04.1903, Приморська обл. – ?) – торговець, український громадський діяч у Шанхаї. З липня 1942 р. – дійсний член Української національної колонії в Шанхаї, член управи Українського клубу в Шанхаї. У 1949 р. виїхав у складі найбільшої групи українців на Філіппіни на о. Тубабао.

53. Мілько Михайло Андрійович (12.10.1903, Харбін – липень 1946, Шанхай) – український громадський і політичний діяч та журналіст на Далекому Сході. Один з організаторів спілки української молоді в Харбіні (1919 р.) та його очільник (1921 р.). По закінченні комерційної школи в Харбіні навчався у Празі та Берліні, доктор політичних наук. У 1932 р. повернувся на Далекий Схід, де активно включився в місцеве українське громадське життя. Один з організаторів ШУГ, очільник її установчих зборів (1932 р.). У 1937 р. мешкав у Шанхаї, де став провідним діячем українських організацій. У лютому 1937 р. – учасник української команди на міжнародному шаховому турнірі в Шанхаї. Під час Другої світової війни – редактор-видавець газети “Український голос на Далекому Сході” та “The Call of the Ukraine”, які видавав за власні кошти. Керівник української радіопрограми в Шанхаї. Помер у Шанхаї від тифу по закінченні Другої світової війни.

54. Мисюра Петро Васильович (12.06.1882, Полтавська губернія – ?) – інженер-електромеханік та український громадський діяч у Шанхаї. З вересня 1948 р. – керівник Українського клубу в Шанхаї.

55. Мусій-Мусієнко Йоанн Власович (березень 1880, м. Бобринець Херсонської губернії – 3.05.1940, Шанхай). У 1902 р. закінчив Одеське військово-училище. Учасник російсько-японської, Першої світової і громадянської воєн. У 1926 р. запрошений читати лекції з кримінального права в Харбінський інститут орієнтальних і комерційних наук. У Шанхаї вів адвокатську практику і мав юридичний кабінет, співпрацював з колишнім міністром закордонних справ Китаю доктором Ван Інтаєм. Обслуговував російську колонію в судових справах. Похований на кладовищі Хунцяо

56. Николів Яків (1897? – ?) – український громадський діяч у Шанхаї, торговець. Заступник очільника Українського представницького комітету, заступник голови та скарбник Українського клубу в Шанхаї. 25 лютого 1949 р. виїхав із Шанхая на Філіппіни.

57. Опадчий Кость Васильович (20.12.1903, Харбін – ?) – інженер-агроном, український громадський діяч у Шанхаї. Син одного із засновників українського громадського життя в Харбіні Василя Опадчого. У Шанхаї – від листопада 1931 р. Один із засновників та перший голова ШУГ. Чемпіон Шанхайського шахового клубу (1936 р.). У 1937 р. – член Комісії ШУГ для реєстрації українців-емігрантів. Під час Другої світової війни – службовець французького муніципалітету в Шанхаї. Провідний діяч Української національної колонії в Шанхаї та Українського емігрантського комітету (1939–1941 рр.), у 1941 р. вийшов з його складу та долучився до Українського нац. комітету в Східній Азії (1942–1944 рр.).

58. Панікар Іван Феофілактович (25.09. 1907/1912?, Полтава / Полтавська губернія – ?) – український громадський діяч у Китаї. Член Спілки української молоді в Харбіні. Згодом переїхав до Шанхая, працював охоронцем. Член управи ШУГ. У пошуках заробітку об'їздив увесь південь Китаю. У 1941 р. – член Українського емігрантського комітету. У серпні 1945 р. виїхав до Тяньцзіня, а згодом до Шанхая.

59. Пешковський-Понсард Лев Артурович (17.01.1894, Ялта – 7.11.1936, Гонконг). З міщан Таврійської губернії. На офіцерській службі з 1915 р., штурман, капітан далекого плавання. Перебував в еміграції в Китаї, зокрема в Шанхаї. З 1931 р. плавав на різних суднах комерційного флоту як капітан; з 1936 р. здійснював рейси між островом Борнео і Японією. Похований на кладовищі Люкавей

60. Пирогів Макарій (Марко) Лукич (19.01.1892, Борзнянський повіт Чернігівської губернії – ?) – торговець, український громадський діяч на Далекому Сході. Через Маньчжурію виїхав до Шанхая. Член Ради ШУГ, упорядковував її бібліотеку. Заступник очільника Благодійного комітету Покрови Пресвятої Богородиці при Українській Громаді. У 1941 р. – скарбник Українського емігрантського комітету; обраний членом його ревізійної комісії. Допомігав фінансово у виданні газети “Український голос на Далекому Сході”. У 1949 р. виїхав на Філіппіни, а звідти в Домініканську Республіку і до США.

61. Прохватилов Леонід Федорович (10.03.1913, Харбін – ?) – діяч українського молодіжного руху в Китаї. Член правління Спілки української молоді “Зелений Клин” (1935 р.), згодом активіст об'єднаної СУМ у Харбіні. З 1939 р. – у Шанхаї; член управи Українського клубу в Шанхаї.

62. Радомишельський Давид-Лев Соломонович (6.12.1860, м. Переяслав, Полтавської губернії – 24.04.1942, Шанхай), – підприємець, до революції – великий власник нерухомості у Владивостоці, будівельний підрядник.

63. Саричев В. – член Українського культурно-просвітницького товариства імені М. Лисенка.

64. Свириденко Сергій Григорович (12.09.1896, Приморська обл. – ?) – палітурник, український громадський діяч у Шанхаї. Член місцевої Української національної колонії. У 1948 р. обраний членом управи Українського клубу в Шанхаї.

65. Світ Марія Микитівна (дівоче прізвище Григор) (18.08.1900, Єлисаветград Херсонської губернії – ?, США) – актриса, педагог та українська громадська діячка в Харбіні, дружина Івана Світа (з 1923 р.). Грала в українській трупі у театрі “Модерн” та у драматичному ансамблі В. Томського. Найвидатнішим був її виступ у ролі Марусі у виставі “Ой не ходи, Грицю” восени 1939 р., яка пройшла тоді тричі поспіль у двох найбільших театрах Харбіна з надзвичайним успіхом. Член Жіночого гуртка при Товаристві “Просвіта” в Харбіні та Ради “Просвіти”. Видавець газети “Маньчжурський вісник”. Із червня 1941 р. мешкала в Шанхаї. У 1949 р. разом із чоловіком евакуювалася на Тайвань, а звідти в 1950 р. виїхала через Японію, Гаваї та Каліфорнію до Джуно (Аляска). Згодом жила з чоловіком у Нью-Йорку та Сіетлі.

66. Серебряник Нухим Зус (1854 – 30.03.1914, Шанхай) – одеський міщанин, іудей. Помер від пороку серця.

67. Середин-Сабатина Віра Опанасівна (15.05.1902, Чемульпо, Корея – ?, США) – дочка Опанаса Середина-Сабатина, першого європейського архітектора в Кореї. У 1930-х рр. мешкала в Шанхаї, де в 1934 р. дістала дозвіл від Української Громади м. Шанхая на створення організації “Українське Сокільське гніздо” (сокільський рух за межами України). Згодом виїхала до США, мешкала в Каліфорнії.

68. Смалько Олександр Іванович (14.11.1909, Харбін – ?) – технолог-конструктор, український громадський діяч у Китаї. У першій половині 1930-х рр. – активний член Співки української молоді в Харбіні. Згодом переїхав до Шанхая. Обраний членом ревізійної комісії Шанхайської Української Громади, членом ревізійної комісії Українського емігрантського комітету.

69. Сніжний Йосип Григорович (псевдонім Григорій Северинюк) (9.09.1882, село біля Білої Церкви Київської губернії – 1960, Буенос-Айрес, Аргентина) – бандурист, український громадський діяч. У 1929 р. заарештований, був засуджений радянським режимом та відбував покарання на будівництві Біломорканалу. Після звільнення втік до Зеленого Клину, звідти взимку 1935 р. нелегально дістався Маньчжурії, де став активним членом Української національної колонії в Харбіні. У Харбіні організував ансамбль бандуристів, виступав з концертами. У квітні 1937 р. переїхав до Шанхая, де відкрив клас навчання гри на бандурі, а також створив невеликий ансамбль бандуристів. У Китаї сам виготовляв бандури з місцевих порід дерев. У травні 1937 р. був обраний секретарем управи ШУГ. У 1937 р. – член комісії при Громаді для проведення реєстрації емігрантів-українців. У серпні 1937 р. підготував перший у Шанхаї радіоконцерт української пісні. Секретар та член управи Українського емігрантського комітету в Шанхаї, член Української національної колонії в Шанхаї. Після Другої світової війни працював столяром. Згодом емігрував до Парагваю; у 1954–1955 рр. переїхав до Аргентини, у Гудсон,

передмістя Буенос-Айреса. Похований на кладовищі Абеїнеда в Буенос-Айресі. Бандури, виготовлені його руками, зберігаються в Музеї кобзарства Криму та Кубані при Кримському державному гуманітарному інституті.

70. Собельников Семен (1878 – ?) – підприємець, український громадський діяч у Шанхаї. Власник чайної фірми “Golden Cock”, член правління Шанхайської спілки російських торговців у Китаї. Один із засновників та в 1933 р. очільник ШУГ. Заступник очільника Українського культурно-просвітницького товариства ім. М. Лисенка. Член Українського емігрантського комітету. З 1942 р. – очільник Надзвичайних загальних зборів Української національної колонії. Активно жертвував на потреби колонії. Член Контрольної комісії Українського клубу в Шанхаї.

71. Сокольський І. І. – один із засновників Української Громади в Шанхаї (1932 р.).

72. Стражевська Віра Іванівна (1899, Сімферополь, Таврійська губернія – 3.07.1938, Шанхай) – дочка командира 21-го Сибірського стрілецького полку. Померла в госпіталі Православного Братства.

73. Стрельні Михайло Іванович (1869, Волинська губернія – 2.01.1938, Шанхай). Служив у хлібоекспортній фірмі в Одесі; у 1898 р. був відряджений в Америку. У 1901 р. перейшов на службу в КСЗ. У Шанхай приїхав у 1922 р., втративши усі статки в Росії; працював в іноземних фірмах.

74. Тарле Олександр Вікторович (1881, Київ – 1944, Шанхай). Народився в єврейській родині. Дитинство і рання юність пройшли в Херсоні. Закінчив Імператорський Юр'ївський університет, де в 1913–1918 рр. викладав його старший брат, історик і майбутній радянський академік Євген Вікторович Тарле. Лікар-психіатр. У 1924 р. відряджений у Мукден, працював у Південно-Східному госпіталі армії Чжан Цзоліна. У Шанхаї з 1926 р.; з 1931 р. – очільник Товариства російських лікарів.

75. Тоцький Гаврило Федорович (23.03.1902, Полтава – ?, Сан-Франциско, США) – український громадський діяч у Китаї. Син одного із засновників українського громадського життя в Маньчжурії Федора Тоцького. У 1924 р. – голова Спілки студентів-українців у Харбіні, один з ініціаторів створення в Харбіні Комітету допомоги українському студентству. Згодом переїхав до Шанхая, де став одним із засновників та секретарем ШУГ (1932 р.). За політичними поглядами – гетьманець. Секретар Благодійного комітету ім. Покрови Пресвятої Богородиці при ШУГ. Один з організаторів української сотні при Волонтерському корпусі в Шанхаї. Окружний секретар “Чорноморської Січі” в Шанхаї. Секретар Українського культурно-просвітницького товариства ім. М. Лисенка та Українського емігрантського комітету. З 1942 р. – секретар Українського представницького комітету. 2 березня 1948 р. обраний його очільником. Намалював портрет гетьмана І. Мазепи для Шанхайської Громади та портрети Т. Шевченка в різні роки його життя. Наприкінці 1948 р. виїхав до Аргентини, а згодом – до США, мешкав у Сан-Франциско.

76. Утіна (дівоче прізвище Яцинська) Неоніла Миколаївна (12.11.1895, Волинська губернія – 23.10.1940, Шанхай). Народилася в сім'ї священика. З медаллю закінчила жіночу гімназію, потім – Вищі жіночі курси в Києві. У Шанхай прибула з першою хвилею біженців у березні 1920 р. Одна з ініціаторів відкриття жіночої гімназії Ліги російських жінок, де вела викладання до 1939 р. У 1939–1940 рр. викладала в Реальному училищі.

77. Ушаков Володимир Іванович (1895, Волинськ – 10.12.1941, Шанхай). Сержант Російського допоміжного загону Шанхайської муніципальної поліції.

У 1922 р. з флотилією адмірала Старка евакуювався в Шанхай. Служив у Волонтерському корпусі у Французькій концесії. Був дійсним членом Спільки офіцерів – кавалерів імператорського ордена Св. Великомученика Георгія Побідоносця. Похований на кладовищі Зікавей.

78. Федорович Михайло Йосипович (27.10.1872, Катеринославська губернія – 7.12.1936, Шанхай). Народився в дворянській сім'ї. З 1886 р. виховувався в Морському училищі. У 1910 р. вступив у Миколаївську морську академію; у 1912 р. став капітаном 1-го рангу. Був призначений начальником морської оборони північно-західної частини Чорного моря, де головне завдання зводилося до оборони Очакова, а потім і Одеси. Далі був начальником штабу Севастопольського порту. Після революції 1917 р. виїхав у Сибір, у Томськ. Військова служба закінчилася в 1920 р. В еміграції в Китаї спочатку влаштувався в Харбіні, потім у 1930 р. переїхав з родиною до Шанхая, де працював службовцем у муніципальній Французькій поліції. В останні роки був доглядачем кладовища Люкавей. Похований на кладовищі Люкавей.

79. Хворощак (Хворощан) Юхим Борисович (1883, Катеринослав – 2.12.1938, Шанхай).

80. Цоп Андрій Маркович (? , м. Вінниця Подільської губернії – 4.02.1908, Шанхай) – міщанин. Служив матросом на торговому пароплаві “Метеор”.

81. Чуча Іван Софронів (23.03.1898, м. Запоріжжя Таврійської губернії – ?) – український громадський діяч у Китаї. У 1920-х рр. втік з родиною з України, через Кавказ та Персію дістався до Шанхая. Член Українського клубу в Шанхаї (1948 р.).

82. Шайдицький Володимир Йоганнович (24.03.1890, Київ – 10.03.1981, Сан-Франциско, США) – син дійсного статського радника Чернігівської губернії, учасник громадянської війни. У Добровольчій армії з березня 1919 р. З вересня 1921 р. – на Сибірській флотилії. При евакуації в 1922 р. залишився в Гензане (Корея). Довгий час перебував в еміграції в Китаї, зокрема в Шанхаї. Брав активну участь у громадському житті російської колонії.

83. Шайдицький Олексій Володимирович (24.05.1927, Ціндао – ?) – інженер, український громадський діяч у Шанхаї. Син колишнього полковника російської армії, що був родом з Києва. Його мати – росіянка, яка в 1946 р. вийшла заміж за С. Василіва й під його впливом швидко українізувалася. Член Української національної колонії в Тяньцзіні, згодом – у Шанхаї. З вересня 1948 р. – секретар Українського клубу в Шанхаї. У 1949 р. організовував евакуацію українців із Шанхая, звідки виїхав одним з останніх 2 березня 1949 р. на Філіппіни на о. Тубабао. Пізніше виїхав до Аргентини.

84. Шевлюгін Ф. Ф. – член Українського культурно-просвітницького товариства ім. М. Лисенка.

85. Шевченко Петро Павлович (23.06.1902, Харбін – ?) – український адвокат у Шанхаї. Закінчив Харбінський юридичний факультет, працював у Харбінському педагогічному інституті. Згодом переїхав до Шанхая, де мав першорозрядну адвокатську контору. Член ШУГ. У лютому 1937 р. – член української команди на міжнародному шаховому турнірі Шанхая. Протягом 1940–1941 рр. – член Українського емігрантського комітету, однак фактично не брав участі в його діяльності.

86. Шило Андрій Іванович (25.09.1976, с. Онушки Лубенського повіту Полтавської губернії). В еміграції перебував у Шанхаї. Брав участь у громадському житті російської колонії.

87. Шиманський Юрій Кирилович (5.03.1918, Хабаровськ – ?) – гравер, український громадський діяч у Шанхаї. У вересні 1948 р. обраний членом управи Українського клубу в Шанхаї.

88. Шпаченко Степан Олексійович (15.12.1882, хутір Кислівка Чигиринського повіту Київської губернії – ?) – український військовий та громадський діяч у Сибірі та в Китаї. У 1902 р. закінчив Головіківську вчительську семінарію в Київській губернії. Активний організатор та з 20 липня 1917 р. – завідувач господарством українського полку ім. Гетьмана Сагайдачного в Омську. Делегат 1-го Всеукраїнського з'їзду Сибіру (Томськ, 1917 р.). У 1918 р. – член управи Омської Української Громади. 7 листопада 1919 р. евакуювався санітарним потягом до Харбіна, куди прибув 1 січня 1920 р. Наприкінці Другої світової війни виїхав з родиною до Шанхая, де у вересні 1948 р. був обраний членом управи Українського клубу. 25 лютого 1949 р. евакуювався із Шанхая на Філіппіни, звідки згодом виїхав до Бразилії.

89. Шпиго Юрій (пом. 1973) – український громадський діяч у Шанхаї. З 31 березня 1935 р. – секретар річних загальних зборів ШУГ, на яких обраний членом Ради та скарбником Громади. Після Другої світової війни довів у Гамбург фінансову допомогу, яку українці Далекого Сходу посилали українським утікачам у Європі.

90. Щеглов Сергій Миколайович (10.07.1898 – 1931, Шанхай). Закінчив Київську 6-ту гімназію. Син статського радника. У липні 1918 р. проживав у Києві в складі білих військ Східного фронту. З початку 1919 р. навчався в Морському училищі у Владивостоці. Евакуйований у січні 1920 р. З лютого 1920 р. мешкав у Сінгапурі. Довгий час перебував в еміграції в Китаї.

91. Щербakov Микола Михайлович (1882, Одеса – 24.12.1934, Шанхай) – генерал-майор Генштабу. По закінченні Одеської гімназії вступив до Одеського військового училища, закінчивши його в 1904 р. в чині офіцера. Брав участь у російсько-японській війні. З 1920 р. мешкав у Харбіні. Придбав підприємство “Російська книжкова справа”; у 1925 р. відкрив відділення цієї фірми в Шанхаї. Власник популярної бібліотеки книжкового магазину “Російська справа”.

92. Юрась Остап Андрійович (пом. у Бельгії) – український діяч у Німеччині, один з організаторів Союзу визволення України, працював у видавництві “Українське слово”. З 1933 р. мешкав у Шанхаї. Член управи Українського клубу в Шанхаї (1948 р.).

93. Яворський Михайло (1900, Делятин, Галичина – ?) – український січовий стрілець. У 1947 р. – член Української національної колонії в Тяньцзіні, у 1948 р. – член управи Українського клубу в Шанхаї. Мав намір виїхати до Аргентини. Подальша доля невідома.

94. Якимів Йосип Порфирівич (сценічний псевдонім Вечорін) (26.12.1883/1884, м. Хорол Полтавської губернії – ?, Ванкувер, Канада) – український сибірський драматург та громадський діяч, артист опери та драми. З міщан. У 1919–1920 рр. – член Іркутської Української окружної ради. 7 лютого 1920 р. евакуювався на Далекий Схід, жив у Микольську-Уссурійському та Владивостоці. Секретар Українського національного комітету у Владивостоці. Після встановлення на Далекому Сході в листопаді 1922 р. радянської влади був висланий із Владивостока до УРСР. Згодом повернувся на Далекий Схід та в січні 1925 р. втік до Маньчжурії. З 1932 р. займався сценічною діяльністю в

Харбіні як драматург та артист-співак, зокрема в українській драмі та опереті. У 1935–1940 рр. гастроллював у Шанхаї, Ціндао, Пекіні. У 1938 р. був одним з ініціаторів святкування річниці Т. Шевченка в “Русском доме”. 13 січня 1940 р. повернувся до Харбіна. Згодом виїхав через Шанхай до Канади. Помер у похилому віці у Ванкувері.

95. Яковенко-Маринич Віктор Іванович (1961, за іншими джерелами – 22.08.1864, м. Полтава – 8.07.1938, Ціндао) – генерал-майор. Закінчив Московське Олександрівське військове училище. Учасник Першої світової війни. Прослужив в армії 34 роки. В еміграції в Китаї з 1922 р.; прибув з Владивостока з ескадрою адмірала Старка в Шанхай. З 1934 р. за станом здоров’я перебував у Ціндао. Похований на Міжнародному кладовищі.

96. Яковенко-Маринич Борис Іванович (11.07.1899, Київ – Сан-Франциско, США).

97. Яковенко-Маринич Олександра Іванівна (1872 – 29.03.1943, Шанхай). Родом із сім’ї військового; належала до старовинного дворянського роду поміщиків у Малоросії. У Шанхай приїхала з Києва до свого сина; завдяки своєму рідкісному чуйному характеру набула численних друзів.

98. Яковець Костянтин Петрович (21.05.1907, Харбін – 1990-ті рр., Сакраменто, Каліфорнія, США) – український діяч молодіжного руху в Харбіні. Скінчив українську гімназію в Харбіні (1922 р.). Боксер, протягом майже 10 років блискуче виступав на рингах Харбіна, а пізніше – у Шанхаї. Перший чемпіон Харбіна з боксу, двічі чемпіон Тихого океану. Активний учасник українських молодіжних організацій у Харбіні. У червні 1936 р. обраний членом Ради Української національної колонії в Маньчжурії. Наприкінці 1936 р. обраний очільником Української Далекосхідної Січі. Згодом через конфлікт із Р. Кордою-Федоровим полишив головування та виїхав з Харбіна. З 1937 р. мешкав у Дайрені, Тяньцзіні, Шанхаї. У 1949 р. евакуювався на о. Тубабао (Філіппіни), де був скаут-інструктором у таборі втікачів. Згодом виїхав до США, жив у Сакраменто (Каліфорнія).

ЛІТЕРАТУРА

Бурдиляк С. З думкою про батьківщину – українці в Шанхаї // **Зовнішні справи**. Київ: ДП “Політика і час”, 2014. № 2.

Ван Чжичэн. **Карта русской культуры в Шанхае** [上海的俄国地图文化]. Шанхай, 2010.

Ван Чжичэн. **История русской эмиграции в Шанхае** / Пер. с кит. Сяо Хуэйчжуна, Лю Юйциня, Бэй Вэньли, Л. П. Черниковой. Москва, 2008.

Владыка Иоанн – объединитель. Фильм первый. – Режим доступу: <https://www.youtube.com/watch?v=J-KvPlleeu08>

Кулеша Н. Український редактор і журналіст Іван Світ: діяльність на Далекому Сході // **Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства**. 2016. Вип. 6. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2016_6_36

Мелихов Г. В. **Маньчжурия далекая и близкая**. Москва: Наука, 1991.

Чорномаз В. А. **Українці в Шанхаю (перша половина XX ст.)**. Київ: Знання України, 2017.

Шаронова В. Г. **История русской эмиграции в Восточном Китае в первой половине XX века**. Москва – Санкт-Петербург, 2015.

汪之成 著。“上海的外国文化地图”上海文艺出版（集团）有限公司（上海锦绣文章），2010年。

REFERENCES

- Burdyliak S. (2014), *Z dymkoiu pro batkynvshchyny – ykraynci v Shanghai*, Zovnishni spravy, Kyiv: Polytyka i chas № 2. Pp. 42–47.
- Chormoza V. A. *Ukrainci v Shanghaiu (persha polovyna XX stolittia)*: monographiya, V'iacheslav Chornomaz; Ukr.asoc.Shanghaiu, Kyiv: Znannia Ukrainy.
- Kylesha N. (2016), *Ukrainskiy redaktor i zhurnalist Ivan Svit: diyalnist na Dalekomy Shodi*, Zbirnyk prac Naykovo-doslidnogo instytutu presoznavstva: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ZPNDZP_2016_6_36.
- Melihov G. V. (1991), *Manzhuriya dalekaya i blizkaya*, Moskva: Nayka.
- Sharonova V. G. (2015), *Istoriya rysskoi yemmigracii v Vostochnom Kitaye v pervoi polovine XX veka*, Moskva – Sankt-Peterburg.
- Vladyka Ioann – obiedinitel, Film perviy: <https://www.youtube.com/watch?v=J-KvPl1eeuo8>.
- Wang Zhicheng (2008), *Istoriya rysskoi yemmigracii v Shanghaye* / Per. s kit. Xiao Huizhong, Liu Yuqin, Bei Wenli, Chernikovoi L. P., Moskva.
- Wang Zhicheng (2010), *Karta rysskoi kylytyri v Shanghaye*, Shanghai.
- Wang Zhicheng (2010), *Shanghai de waiguo wenhua ditu*, Shanghaiwenyi chub-an (jituan) youxian gongsi (shanghai jinxiu wenzhang).

УКРАЇНЦІ В ШАНХАЇ (1930–1940 рр.)

О. М. Шевченко

Стаття присвячена життю українців у Шанхаї в період 1930–1940-х років. У статті ми намагаємося визначити та об'єднати в окремий список представників української громади серед усіх тих національностей, які залишили Російську імперію після революційних подій 1917 року. З цією метою здійснена спроба проаналізувати соціальну активність української громади в Шанхаї, включаючи її переміщення з північних міст Китаю на південь – на Філіппінські острови. Особливу увагу в роботі приділено персоналіям з українським походженням, які зробили вагомий внесок у розвиток архітектури, культури та стилю сучасного Шанхая. У статті також міститься поіменний перелік тих українців, які мешали в Шанхаї протягом 30–40-х роках минулого століття.

Ключові слова: українці, Китай, громада, Шанхай, міграція, соціальне життя

УКРАИНЦЫ В ШАНХАЕ (1930–1940 гг.)

Е. Н. Шевченко

Статья посвящена украинцам в Шанхае в период 1930–1940-х годов. В статье мы пытаемся выделить и объединить в отдельный список представителей украинской общины среди всех тех национальностей, которые покинули Российскую империю после революционных событий 1917 года. С этой целью предпринята попытка проанализировать социальную активность украинской общины в Шанхае, включая ее перемещения из северных городов Китая на юг – на Филиппинские острова. Особое внимание в работе уделено персоналиям с украинским происхождением, которые внесли весомый вклад в развитие архитектуры, культуры и стиля современного Шанхая. В статье также содержится поименный список украинцев, которые проживали в Шанхае в течение 30–40-х годах прошлого века.

Ключевые слова: украинцы, Китай, община, Шанхай, миграция, социальная жизнь.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2018

ПОЛІТИЧНИЙ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК КИТАЮ

ISSN 2616-7328 (Online), ISSN 2409-904X (Print)
Kitaëznavečì doslidžennâ, 2018, No. 2, pp. 99–126
doi: <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.02.099>

UDC 94(510)

PECULIARITIES OF THE STATE POLICY OF THE P.R. CHINA FOR THE POLAR REGION

S. Koshovyi

Ph.D. (World history)

Chairman of the board of Ukrainian Association of Sinologists

4, Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

koshovyy_serhiy@ukr.net

The article examines the foreign policy of the Chinese state in the Polar region, with a special emphasis on the period after the release of the White Paper on the Arctic Policy of China. The main directions, forms and methods of policy concerning the mentioned region at both bilateral and multilateral level are considered. The origins, scales and features of the Arctic vector of the Chinese foreign policy course are analyzed. It is proved that among the priority areas of interest: 1) climate change in the Arctic and its global impact; 2) Arctic (mineral, fish, energy) resources; 3) shipping (new trade routes), economic cooperation and tourism; 4) realization of Chinese scientific achievements in practice (global satellite navigation system “Beidou”, space research, methods of weather forecasting); 5) participation in the development of Arctic policy and its legislative framework. It is evaluated that the current foreign policy of the People’s Republic of China, as well as its Arctic element is a skillful tool for combining “soft” and “hard” powers to defend the vital national interests of China. It has been considered that since the publication of the White Paper on the Arctic Policy of China, the Chinese state is increasingly asserting itself as an Arctic stakeholder, and not just an ordinary observer in the Arctic Council. At the same time, it is predicted that the activity and Chinese presence in the Arctic in the near future will continue to grow steadily, and the Arctic vector of foreign policy of the China will only increase indifferent dimensions.

Key words: China, Chinese Foreign Policy, Arctic, Antarctica, “Polar Great Power” concept, Polar Silk Road Initiative, Arctic stakeholder, Arctic Council, bilateral and multilateral cooperation, the Northern Sea Route, Global Governance

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ КНР ЩОДО ПОЛЯРНОГО РЕГІОНУ

C. A. Кошовий

В останній час Арктичний регіон привертає дедалі більше уваги провідних країн світу з огляду на важливе його стратегічне і геополітичне становище. За

© 2018 S. Koshovyi; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine and the Ukrainian Association of Sinologists on behalf of *The Chinese Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

останні роки відбулися значні зміни в діяльності провідних акторів міжнародних відносин щодо цього регіону, зокрема й Китайської Народної Республіки, яка прагне закріпитися тут. Фактор Арктики¹ у зв'язку зі змінами клімату, таненням льодовиків створює принципово нові умови для здійснення навігації в північних широтах, особливо для комерційних рейсів, збільшення інвестицій у портову галузь та інфраструктуру, видобуток мінеральних ресурсів, особливо енергоносіїв у багатому на різноманітні поклади регіоні, активізації рибодобувного промислу тощо. Водночас усі перераховані потенційні можливості несуть у собі значні ризики для унікального і доволі вразливого арктичного середовища.

Разом з тим з метою розширення сфер впливу як на глобальному, так і на регіональному рівнях, включно з Арктичним регіоном, офіційний Пекін докладає багато зусиль до ефективної адаптації до нових міжнародних реалій задля повноцінної реалізації власного потенціалу, посилення своїх міжнародних позицій, отримання економічних зисків від нових умов на Крайній Півночі. При цьому позиція країни щодо Арктичного регіону чітко артикулюється керівництвом КНР, а бачення реалізується відповідно до стратегії Китайської держави.

Метою цієї статті є прагнення об'єктивно й максимально повно розкрити усі аспекти китайської зовнішньополітичної стратегії щодо Арктики.

Слід зауважити, що вивчення питань Арктики є відносно молодою наукою. Існує ціла низка досліджень, монографій, позиційних матеріалів як вітчизняних, російських, європейських, особливо скандинавських авторів, американських, канадських експертів, так і, безумовно, китайських фахівців, багатьох експертів-міжнародників, політологів, істориків, військових спеціалістів, дипломатів, а також публіцистів, чиї наукові здобутки та новітні дослідження проливають світло на зазначену проблематику та в яких безпосередньо чи опосередковано висвітлюється арктична тематика, інтерес до неї Китаю.

Загальні питання залученості КНР до вироблення власної політики щодо цього регіону, у яких розглядалися теоретичні положення з цієї проблематики, представлені в роботах Л. Д. Тимченко, Н. О. Яшної, Н. М. Антюшиної, В. І. Балакіна, О. Б. Александрова, П. А. Гудєва, В. П. Журавля, В. М. Конишева, О. Шевченко, О. Алексєєвої, Д. У. Ларсона, М. Гумперта, Р. Мюррей, М. Лантеїгна, Н. Вегге, Е. Конде, Л. Дженсена, Г. Хьоннелана, Л. Якобсона, М. Якобсена, В. Херрманна, К. Атланда, С. Кірхбергера, Ван Сінхє, Сунь Кая, Пен Цзінчао, Ян Цзяня, Сунь Сюєня та інших. Ці автори досліджували процеси в Арктиці здебільшого в контексті екологічних, економічних, транспортних, безпекових та глобалістичних процесів, аналізуючи реальні та ймовірні наслідки інтенсифікації міжнародної активності як для Північного регіону, так і для всього світу, вивчали зовнішньополітичні кроки окремо взятих країн Азії, зокрема Китаю.

Зазначимо, що впродовж 2018 р. відбувся істотний сплеск зарубіжних досліджень у світлі вивчення Арктики [Brady Anne-Marie 2018; Combal-Weiss 2018; Grieger 2018; Sandmark 2018] як пріоритетної зацікавленості з боку КНР та від часу оприлюднення уповноваженими китайськими представниками

¹ Арктика – це унікальний регіон нашої планети, частина земної кулі з умовним центром Північним полюсом, до складу якої входять води Північного Льодовитого океану і його морів, численні острови та архіпелаги, розташовані в ньому, а також прибережні території навколишніх його трьох материків – Європи, Азії та Північної Америки в межах Полярного кола.

програмного документа у форматі єдиної арктичної стратегії. У цей період проведено багато предметних, перспективних розвідок з окресленої тематики, написано чимало аналітичних записок, медіапублікацій, прокоментовано політичними діячами та представниками організацій, але саме наукових досліджень, присвячених арктичній проблематиці Китаю в сучасних умовах, поки що бракує.

Використання значної кількості першоджерел (матеріали Міністерства закордонних справ КНР), залучення наукової та довідкової літератури, напрацювань історіографії дають змогу вперше у вітчизняній історичній науці системно дослідити амбіції Китайської держави та особливості державної політики Китаю щодо Арктики в контексті сучасних глобальних процесів та явищ.

Нинішній період світової історії засвідчив стійку тенденцію – прагнення Китаю позиціонувати себе як відповідального міжнародного гравця, який бажає відігравати значущу роль у системі управління Арктикою та намагається стати одним із повноправних формувальних суб'єктів глобальних правил, інституцій та механізмів “глобального управління”.

На цьому тлі 26 січня 2018 р. уряд КНР оприлюднив документ “Біла книга щодо арктичної політики Китаю” (“中国的北极政策” 白皮书) [Zhongguo de beiji zhengce] двома мовами (китайською та англійською) [China's Arctic Policy 2018], тим самим проливши світло на власне бачення формувального Полярного Шовкового шляху (极地丝绸之路). Слід зазначити, що це фундаментальний нормативний документ, у якому вперше чітко окреслено бачення з точки зору китайських національних інтересів та визначено політику країни щодо північного напрямку зовнішньополітичної діяльності Китайської держави. Його поява викликала жваве обговорення серед експертів різних країн [Гудев 2018; Lackenbauer 2018; Rasputnik 2018; Stephen 2018; Nong Hong 2018; Sørensen 2018; Liu Jin 2018].

У практичному вимірі схожий стратегічний документ який, проте, стосується “Антарктичної стратегії Китаю в нову епоху” (新时代中国的南极战略 – 基于实地调研的思考与建议), був оприлюднений у липні 2018 р. провідним аналітичним центром КНР Інститутом фінансових досліджень Чуняня (中国人民大学重阳金融研究院)².

“Біла книга щодо арктичної політики Китаю” складається із чотирьох розділів. Перший має назву “Арктична ситуація та останні зміни” і являє собою констатацію теперішнього статусу регіону. Другий – “Китай і Арктика” – розкриває безпосередню участь Китайської держави в дослідницьких програмах щодо регіону. Третій має назву “Цілі Китаю та основні принципи в Арктиці”, а останній – “Політика Китаю та його бачення щодо участі в арктичних питаннях”.

Згідно з текстом документа, політичною метою Китаю в Арктиці та “цілями арктичного курсу КНР є: пізнання, захист, освоєння, участь в управлінні Арктикою, з тим щоб гарантувати дотримання спільних інтересів усіх країн і міжнародного співтовариства в Арктиці, сприяти сталому освоєнню Арктичного регіону” [Zhongguo de beiji zhengce... 2018]. З метою подальшого пізнання

² Центр був створений у 2013 р. Китайським народним університетом (м. Пекін) та Фондом прямих інвестицій Chongyang Investment Ltd. (м. Шанхай). Ця аналітична установа представлена на веб-порталі “Аналітичні центри Китаю” (中国智库网, <http://www.chinathinktanks.org.cn/>), яким опікується Центр досліджень при Держраді КНР (国务院发展研究中心).

Арктики Китаю необхідно підвищити рівень і потенціал наукових досліджень цієї території, поглиблювати її наукове розуміння та досліджувати природні закономірності, які лежать в основі змін і розвитку цього Північного полярного регіону, – відзначається в Білій книзі. Також, згідно з положеннями документа, політика Пекіна визначає плани щодо розвитку морських шляхів, розширення дослідницьких програм, охорони навколишнього середовища, розробки арктичних ресурсів та сталого розвитку Арктики. Крім того, наголошується на необхідності плідного міжнародного співробітництва в розв’язанні питання зміни клімату. Зокрема, свідченням цього є здійснені підрахунки щодо кількості згадок у новому документі з арктичного курсу Китаю слів “наука” (41 раз), “співпраця” (46 разів), “клімат” (26 разів).

Слід зауважити, що Китайська Народна Республіка, як і інші арктичні (环北极国家, Arctic Nations), приарктичні (近北极国家, Near-Arctic States) та неарктичні держави (距离遥远的非北极国家, non-Arctic States), прагне зберегти і зміцнити мирний та економічно сталий розвиток регіону, сприяти збереженню культури і традицій корінних народів.

Крім того, керівники Китаю мають політичну волю зі сприяння формуванню врядування Арктикою, яка має стати універсальним простором кооперації світової спільноти, особливо в питаннях забезпечення безпеки людства.

У цьому контексті листопад 2014 р. продемонстрував перші ознаки того, як Китай стає більш упевнений і амбіційний у зовнішньополітичних планах та питаннях безпеки, які також включають Арктичний регіон. Голова КНР Сі Цзіньпін під час візиту до Австралії вперше публічно охарактеризував Китай як “велику полярну державу” (极地强国) та безпосередньо пов’язав амбіції країни в полярних регіонах, тобто в Арктиці та Антарктиці, з метою Китаю стати великою морською державою (海洋强国的宏伟目标) [Jidi zhi sheng 2014]. Однак уперше на державному рівні про арктичний вимір як про елемент зовнішньополітичного курсу заговорили ще на XVIII з’їзді КПК в листопаді 2012 р., а згодом на робочій партійній нараді в липні 2013 року. Тоді очільник Китайської держави Сі Цзіньпін у своєму виступі окреслив китайське бачення арктичних і антарктичних перспектив та наголосив на необхідності збільшення міжнародного впливу країни як морської держави з урахуванням вимог безпеки [Xi Jinping 2017]. Неодноразово позиція щодо арктичного курсу країни звучала з вуст очільника та заступників зовнішньополітичного відомства Китаю [Wang Yi 2015; Waijiaobu fubuzhang 2015].

Перші результати реалізації цих положень згодом стали дороговказом для практичного втілення в життя профільними відомствами, що впроваджують державну арктичну політику [Guojia haiyangju 2017] та продовжують розробляти концептуально-доктринальні документи [Beiji diqu fazhan baogao 2015] щодо цього вектора.

Поза тим, оприлюдненням документа “Біла книга щодо арктичної політики Китаю” Китайська держава зняла наявні упередження та спекуляції щодо своїх арктичних планів.

Основними теоретичними принципами її формування є:

- усвідомлення щораз більшої взаємозалежності всіх країн світу в епоху глобалізації;
- концепція “спільного розвитку” КНР та інших країн світу як одна з необхідних умов реалізації національної ідеї “мирного піднесення”, “відродження китайської нації”;

– нова соціально-економічна стратегія гармонійного розвитку країни (що передбачає, зокрема, баланс суспільства та природи, економіки і соціальної сфери, зовнішньоекономічної і внутрішньої орієнтації тощо).

Зокрема, у документі мова йде про зусилля і підходи, які слід застосувати усім учасникам щодо налагодження співпраці в цьому регіоні. При цьому наголошується, що Китай прагне активно долучитися до управління Арктикою та має на це законні підстави відповідно до норм міжнародного права³. Оскільки в Китаю відсутній прямий доступ до Північного Льодовитого океану, він, згідно з Конвенцією ООН з морського права 1982 р., до якої приєднався в 1996 р., визнає суверенні права арктичних держав на цей регіон. Водночас вважає, що міжнародне морське право гарантує і йому певний доступ до арктичного морського середовища, і зокрема право на проведення науково-дослідних робіт, свободу судноплавства, проліт літаків, використання природних ресурсів, видобуток вуглеводнів у відкритому морі, міжнародних районах морського дна та інших спеціальних морських акваторіях і районах, прокладання підводних кабелів і трубопроводів, ведення рибного промислу в міжнародних водах Північного Льодовитого океану.

Зауважимо, що координаційна роль у поширенні зовнішньої арктичної політики належить МЗС, яке у співпраці з різними галузевими інституціями реалізує цю політику. Як виявляється, активність Китаю в цьому напрямі постійно зростає в останні роки, відтоді як у зовнішньополітичному відомстві було виокремлено та адміністративно посилено цей напрям дипломатичної діяльності. Ба більше, важливість арктичного напрямку для Китаю підтверджується нещодавнім призначенням уповноваженого з питань Арктики в системі МЗС КНР. Зокрема, мова йде про кадрового дипломата Гао Фена (高风) – Спеціального представника МЗС КНР з питань Арктики (外交部北极事务特别代表, на посаді з 2016 року). Власне, арктична політика КНР, особливо за останні роки, перетворилась на повноцінну зовнішньополітичну концепцію для Китаю, що стала підґрунтям відповідної стратегії, цілком придатної до практичної реалізації, яка включає досить широке коло методів та засобів діяльності, зокрема й дипломатичних. Наголосимо, що дипломатична служба КНР володіє значними ресурсами – фінансовими, організаційними, кадровими та інтелектуальними, що дає їй змогу демонструвати значну ефективність традиційних дипломатичних практик при виконанні зовнішньополітичних завдань, включно з арктичним напрямком.

Важливо дещо повернутися до витоків питання участі Китаю в арктичній проблематиці. Бейянський уряд (北洋政府) Китаю на чолі з Дуань Ціжуєм (段祺瑞, 1864–1936 рр.) ще 93 роки тому (1 липня 1925 р.) приєднався до Шпіцбергенського договору (“斯匹次卑尔根群岛条约”), більш відомого як Угода про [архіпелаг] Свальбард (“斯瓦尔巴条约”, The Svalbard Treaty). Дата прийняття цієї угоди – 9 лютого 1920 р., місце підписання – м. Париж, дата ратифікації Китаєм – 14 серпня 1925 року. Таким чином, незважаючи на драматичний період власної історії (республіканський період Китаю 1916–1927 рр.),

³ На відміну від Антарктики, Арктика на початку XXI ст. не має консолідованого правового режиму. Міжнародно-правове регулювання юридичного статусу Арктики здійснюється шляхом реалізації принципів і норм міжнародного права, національного законодавства приарктичних держав, укладання окремих регіональних угод. Проте в сучасних умовах не існує спеціального міжнародно-правового акта, який би здійснював безпосереднє регулювання юридичного статусу Арктики.

тогочасний китайський уряд долучився до проблем Арктики, не до кінця усвідомлюючи важливість тогочасного моменту щодо підписаної угоди, тим самим створивши міжнародно-правове підґрунтя для сучасного Китаю та проклавши шлях до арктичних просторів.

Варто зазначити, що Свальбард є архіпелагом у складі Королівства Норвегії, але ця територія має особливий статус із режимом спільного користування. Держави, які ратифікували Угоду про Свальбард⁴, а таких станом на 2017 р. є 43 країни, мають змогу започатковувати тут свої науково-дослідні станції⁵. Китайська Народна Республіка скористалася цим правом. Відтоді Китайська держава дотримується принципу зваженої далекоглядної арктичної політики, позиціонуючи себе як “приарктична держава” в географічному сенсі та відповідно до наявного статусу в Арктичній раді.

Власне, у 2013 р. Китайська Народна Республіка за певних умов дістала статус спостерігача в Арктичній раді (北极理事会正式观察员国, далі – АР), що підтвердило щораз більшу роль КНР у сфері управління в Арктиці. Це відбулося під час шведського головування в Арктичній раді в рамках проведення міністерської зустрічі в м. Кіруні (Швеція) [Kiruna Declaration 2013]. Як відомо, країни-спостерігачі АР беруть участь у засіданнях робочих груп, можуть подавати відповідні документи та брати участь у розгляді конкретних проєктів поряд з арктичними державами. Роль країн-спостерігачів обмежена статутними документами організації. Водночас як показують дослідження, РФ та Канада були проти надання статусу спостерігача Китаю на початковому етапі (до 2011 р.) дебатування та розгляду цього питання. Надалі позиція обидвох країн була пом’якшена.

Слід наголосити, що китайські вчені, як, власне, і їхні колеги з інших країн, вважають, що Арктика – основний регіон площею 21 млн. км², де формується погода Північної півкулі, зокрема і для території Китаю, а природні умови Арктичного регіону безпосередньо впливають на кліматичні зміни багатьох країн, включно з Китайською державою, формуючи її екологічну складову та зумовлюючи економічні інтереси в таких сферах господарської діяльності, як судноплавство, торгівля, туризм, сільське господарство, лісова індустрія, видобуток корисних копалин, рибальство та інші суміжні галузі, а також соціально-економічний розвиток Китаю. Зрозуміло, що потепління клімату також негативно позначається на продовольчій безпеці країни, зокрема зростає загроза

⁴ Архіпелаг Свальбард був відкритий голландським мореплавцем, дослідником, мандрівником Віллемом Баренцом у 1596 році. Більшість районів архіпелагу є незайманою природою, але впродовж всієї історії територія Свальбарду була особливим місцем для рибалок і мисливців, гірничодобувних компаній, особливо з видобутку кам’яного вугілля та наукових експедицій.

⁵ Станом на сьогодні, крім норвезьких полярних інституцій, на Свальбарді представлені науково-дослідні станції таких держав: спільна німецько-французька полярна станція (Інститут Альфреда Вегенера з полярних та морських досліджень та Французький інститут полюса імені Поля-Еміля Віктора), Британська арктична дослідна станція, полярна станція “Rabben” Національного інституту полярних досліджень Японії, станція “Dasan” Корейського полярного науково-дослідного інституту, Арктичний центр Університету Гронінгена (Нідерланди), італійська арктична станція “Dirigibile Italia”, індійська станція “Himadri” Національного центру Антарктики та океанічних досліджень, полярна станція Університету Адама Міцкевича, полярна станція імені С. Барановського університету Вроцлава, полярна станція Hornsund (Республіка Польща).

повеней у прибережних районах, де зосереджені основні посівні площі продовольчих культур.

Зміна клімату є однією з найважливіших глобальних проблем XXI століття, яка виходить за рамки суто наукової сфери і являє собою комплексну проблему, що охоплює екологічні, економічні і соціальні аспекти сталого розвитку Арктики.

Варто зазначити, що, за даними веб-порталу Національного центру [аналізу] даних снігу та льоду (США), площа, вкрита льодом, у вересні 2017 р. скоротилася на 25 % у порівнянні із середніми показниками між 1981 і 2010 роками [National Snow and Ice Data Center 2017]. Однак процес танення арктичного льоду також дає розвиненим країнам нові економічні можливості, відкривши нові морехідні шляхи і нові зони для промислу риби. У принципі, всі основні гравці визнають необхідність спільно вирішувати вищезгадані проблеми, отримуючи взаємну вигоду.

Арктичні дослідження

Китайська Народна Республіка почала виявляти науковий інтерес до Арктики майже 30 років тому і нині є активним дослідником щодо цього регіону. Як випливає з таблиці 1, у 1996 р. країна вступила до Міжнародного арктичного наукового комітету (International Arctic Scientific Committee), створеного в 1990 р., який став новою важливою арктичною ініціативою. Провідна роль у вивченні Арктики належить Інституту полярних досліджень КНР (中国极地研究所), який був започаткований у 1989 році. Ця науково-дослідна установа впродовж багатьох років свого існування здійснює координацію всієї діяльності китайських полярних досліджень (робота дослідницьких станцій в Арктиці та Антарктиці), управління науково-дослідним судном “Сюе лун” (“雪龙”号极地科学考察船, “Сніговий дракон”), управління підводним апаратом “Цзяо лун” (“蛟龙”号载人潜水器) для проведення глибоководних занурень та здійснення океанічних досліджень, відповідає за логістичну підтримку науково-дослідних експедицій Китаю, забезпечуючи їх усім необхідним, співпрацює із зарубіжними партнерами, популяризує знання про Арктичний регіон, оприлюднює наукові матеріали.

Таблиця 1

Ретроспектива історичних подій, пов’язаних з арктичною тематикою Китаю

Рік	Подія
1925	Китай приєднався до Швальбардського, або Шпіцбергенського, договору 1920 року
1985	КНР відкрила першу свою постійну науково-дослідну станцію в Антарктиці
1988	Зареєстровано науковий журнал “Полярні дослідження” (“极地研究”, Chinese Journal of Polar Research) у системі академічних видань КНР
1989	Засновано Інститут полярних досліджень КНР (中国极地研究中心) у м. Шанхаї
1996	Китай приєднався до Міжнародного арктичного наукового комітету (International Arctic Science Committee, IASC)
1999	Перша арктична експедиція криголама “Сюе лун” (“Сніговий дракон”)
Липень – вересень 2003	Друга арктична експедиція криголама “Сюе лун”

2004	Розпочала діяльність перша китайська постійна арктична станція “Хуанхе” (о. Свальбард, Норвегія)
2007	Китай висловив зацікавленість в отриманні статусу спостерігача в Арктичній раді
2008	Третя арктична експедиція криголама “Сюе лун”
2010	Четверта арктична експедиція криголама “Сюе лун”; китайські науковці вперше дісталися Північного полюса гвинтокрилом (20 серпня).
2012	П’ята арктична експедиція криголама “Сюе лун”, у рамках якої було здійснено експедицію до Ісландії
Квітень 2013	КНР підписує угоду про зону вільної торгівлі з Ісландією
Травень 2013	КНР отримує статус спостерігача в Арктичній раді
Серпень 2013	Китайське судно “Yong Sheng” (19462 т) державної компанії COSCO Group вперше здійснило перехід Північним морським шляхом (北方海航道), головною судноплавною магістраллю РФ в Арктиці, з порту Далянь (провінція Ляонін, Північно-Східний Китай) до порту Роттердам (Нідерланди)
Грудень 2013	Китайські підрядники отримали ліцензію на здійснення пошуково-розвідувальних робіт нафтових і газових родовищ у т. зв. зоні Дрекі (Dreki), що розташована на континентальному шельфі Ісландії
2013–2014	Судно “Сюе лун” бере участь у рятувальних місіях поблизу Антарктики, включно з пошуково-рятувальною операцією авіалайнера “Малайзійські авіалінії” рейсу MH370, що безслідно зник. На борту зниклого авіалайнера було 152 громадяни КНР.
Вересень 2014	Китай опублікував Керівництво з навігації Північним морським шляхом (“北极东北航道航行指南”)
Липень – вересень 2014	Шоста арктична експедиція криголама “Сюе лун”
2015	Китайське судно “Yong Sheng” державної компанії COSCO Group знову здійснило перехід Північним морським шляхом
Вересень 2015	П’ять військових кораблів ВМС КНР проводять спільні навчання з кораблями ВМС РФ поблизу острова Танаги Алеутського архіпелагу. Це була перша поява китайських військово-морських кораблів в Арктичному регіоні.
Липень – вересень 2016	Сьома арктична експедиція криголама “Сюе лун”
2016	Державна компанія COSCO Group направила п’ять своїх комерційних суден через Північний морський шлях
2017	Північним морським шляхом пройшли ще шість китайських комерційних суден у західному та у зворотному (双向通行) напрямках
Липень – жовтень 2017	Восьма арктична експедиція криголама “Сюе лун”
Липень – вересень 2018	Дев’ята арктична експедиція криголама “Сюе лун”
Вересень 2018	Церемонія спущення на воду збудованого судна “Сюе лун-2” (“Сніговий дракон-2”) в порту м. Шанхая
Жовтень 2018	КНР відкрила другу постійну Арктичну спільну китайсько-ісландську станцію (район Кархолл, Ісландія)

Джерела: матеріали різних інформаційних агентств

На норвезькому архіпелазі Свальбард у Нью-Олесунні (Ny-Ålesund, 斯瓦爾巴群島) розташована перша арктична дослідницька станція “Хуанхе – Жовта ріка” (中国北极黄河站, відкрита 28 липня 2004 р.) [CHINARE]. Дослідницька станція являє собою двоповерхову будівлю загальною площею 500 м². У ній є

лабораторії, офіси, читальні зали, складські та житлові приміщення, у яких можуть розміститися від 20 до 25 китайських науковців. На даху будівлі розташована обсерваторія.

18 жовтня 2018 р. була офіційно відкрита та введена в експлуатацію друга арктична науково-дослідна спостережна китайсько-ісландська станція (中-冰 北极科学考察站) [Zhong-Bing 2018]. Вона розташована в районі Кархолл (Kargholl, 凯尔赫), у північній частині Ісландії, її площа становить 158 га. На станції створені всі побутові умови для роботи і проживання 15 осіб, передбачено все необхідне для проведення науково-дослідних робіт: спостереження за північним сяйвом, моніторингу кліматичних показників, вивчення льодовиків і багато чого іншого. Надалі станція може бути розширена для проведення океанографічних, геофізичних і біологічних досліджень. До цього тут існувала “Китайсько-ісландська спільна обсерваторія для спостережень за північним сяйвом” (中国-冰岛极光天文台, China-Iceland Joint Aurora Observatory), яка була спільно ініційована у 2013 р. Ісландським центром досліджень (RANNIS) та Полярним науково-дослідним інститутом КНР.

Розглядається можливість започаткувати ще декілька дослідницьких станцій, зокрема в Північній частині Канади на паритетних умовах з канадськими дослідниками та спільно з колегами з РФ. Пекін також прагне побудувати науково-дослідну базу в Гренландії. Про такі плани в жовтні 2017 р. поділилися китайські дослідники на міжнародній конференції щодо Арктичного кола в Рейк’явіку (Ісландія). Точне місце розташування майбутніх об’єктів ще не визначено (ймовірно, це буде західна або північна частина Гренландії).

8 квітня 2018 р. КНР та Фінляндія підписали угоду про створення спільного дослідницького центру для спостереження за арктичним простором та обміну даними в цій науково важливій сфері. За умовами цієї угоди центр буде побудовано в північному муніципалітеті Соданкюля (Sodankylä, Лапландія) [China, Finland... 2018]. Очікується, що центр посилить співпрацю в галузі дослідження кріосфери з використанням супутників, яка дасть інформацію з Арктичного регіону для використання в дослідженні клімату, моніторингу навколишнього середовища та оперативних заходів, як-от навігація в Північному Льодовитому океані. Обидві країни погодилися побудувати цей центр як майданчик для міжнародного співробітництва в галузі досліджень у регіоні Арктики та модель китайсько-європейської космічної співпраці у сфері спостереження за Землею.

Окрім того, Китай має чотири науково-дослідні станції в Антарктиді (“Чанчен” 中国南极长城站 з 1985 р., “Чжуншань” 中国南极中山站 з 1989 р., “Куньлунь” 中国南极昆仑站 з 2009 р., “Тайшань” 中国南极泰山站 з 2014 р.) та розглядає перспективу побудови своєї п’ятої станції [CHINARE].

Також наголошуємо, що спорідненими темами займаються низка спеціалізованих наукових установ КНР з метою зміцнення кооперації у сфері наукової діяльності, підвищення результативності та ефективності розвитку наукових знань про Арктику. Зокрема, в арктичних дослідженнях беруть участь Інститут океанології (中国科学院海洋研究所); Китайський університет океанології (中国海洋大学, м. Ціндао, провінція Шаньдун) зі створеним при ньому Дослідним інститутом полярного права і політики (中国海洋大学法政学院), Шанхайська академія міжнародних досліджень, у структурі якої з’явився Центр вивчення морських і полярних регіонів (海洋和极地研究中心 – 上海国际问题研究院), Науково-дослідний підрозділ Державного океанічного управління

КНР (国家海洋局, м. Пекін), Даляньський морський університет (大连海事大学, провінція Ляонін), Сяменьський університет (厦门大学, провінція Фуцзянь), Університет Тунцзі (同济大学, м. Шанхай), Китайський антарктичний центр геодезії і картографії Уханьського університету (中国南极测绘研究中心—武汉大学, провінція Хубей) і Дослідний центр морських розробок (青岛海洋科学与技术国家实验室, м. Ціндао). Наукова робота центрів головним чином зосереджена на питаннях прогнозів погодних умов, метеорології, змін арктичного морського льоду, екології регіону, окислення океану, полярній верхній атмосферній фізиці, дослідженнях іоносфери, вивченні мікроорганізмів, питаннях молекулярної біології, біохімії, північного саява, змін екосистеми внаслідок забруднень, здійснюється контроль над забрудненнями Арктики, вивчається охорона навколишнього середовища, приділяється належна увага питанням сталого розвитку, здійснюється накопичення бази даних з вищезазначених напрямків, що сприяє збереженню унікальної флори та фауни регіону тощо. Як ми вже зазначали, наукові установи КНР, які займаються арктичними дослідженнями, входять до Міжнародного арктичного наукового комітету (国际北极研究科学委员, International Arctic Science Committee, секретаріат комітету розміщує в Ісландії). Цей комітет є неурядовою організацією, завданнями його є заохочення, сприяння та налагодження співпраці у всіх сферах арктичних досліджень країн світу, що здійснюють арктичні дослідження.

За участі китайських дослідників та їхня наукових центрів було створено “Китайсько-Північноєвропейський дослідний центр Арктики” (The China-Nordic Arctic Research Center, 中国-北欧北极研究中心). Центр було відкрито в м. Шанхаї 10 грудня 2013 року [Zhongguo-Beiou... 2018]. Засновниками стали чотири китайські і шість провідних науково-дослідних інституцій та аналітичних структур країн Північної Європи. На сьогодні членами цього спільного наукового центру є 14 установ: Arctic Center, University of Lapland (Фінляндія), Fridtjof Nansen Institute, Norwegian Polar Institute, The Arctic University of Norway – UiT (Норвегія), Icelandic Center for Research та The University of Akureyri (Ісландія), Nordic Institute of Asian Studies (Данія), Swedish Polar Research Secretariat (Швеція), Ocean University of China (中国海洋大学, м. Ціндао), Polar Research Institute of China (中国极地研究中心, м. Шанхай), Shanghai Institutes for International Studies (上海国际问题研究院, м. Шанхай), Shanghai Jiao Tong University (上海交通大学, м. Шанхай), Tongji University (同济大学, м. Шанхай), Dalian Maritime University (大连海事大学, м. Далянь).

Дослідницькі теми центру сфокусовані на таких пріоритетних напрямках: 1) зміна клімату в Арктиці та його вплив; 2) арктичні (мінеральні, рибні, енергетичні) ресурси, судноплавство (нові торговельні шляхи) та економічне співробітництво; 3) реалізація на практиці китайських наукових досягнень (навігаційна глобальна супутникова система “Бейдоу”, космічні дослідження, методи прогнозування погодних явищ); 4) розробка політики в Арктиці та законодавче забезпечення.

Крім цього, китайські науковці долучилися до таких міжнародних наукових платформ, як “Тихоокеанська арктична група” (北极太平洋扇区工作组, The Pacific Arctic Group, PAG), “Синоптичне арктичне інспектування” (北极全面调查, Synoptic Arctic Survey, SAS), та низки інших дослідницьких проєктів.

Таким чином, наукові дослідження є найперспективнішою сферою співпраці та спільних досліджень між Китаєм та їхніми міжнародними партнерами.

Ресурсний потенціал Арктичного регіону

Увага та участь у дослідженнях європейських держав, долучення представників азіатських країн свідчать про щораз більшу роль Арктичного регіону. Зацікавленість приарктичних держав цим регіоном зумовлена, з одного боку, великими покладами розвіданих та прогнозованих корисних копалин, у першу чергу енергетичних ресурсів (приблизно 13 % світових запасів нерозвіданої сирої нафти, 30 % нерозвіданого природного газу та 20 % зрідженого природного газу), а з другого – дає ключі до розуміння глобальної зміни кліматичних умов, яка впливає на все людство. Поклади Арктики, крім того, містять вугілля, уран, золото, мідь, залізо, свинець, платину, нікель, цинк, рідкоземельні метали та низку інших стратегічних корисних копалин. Проте слід зауважити, що видобуток арктичних ресурсів залишається складним і затратним через несприятливі кліматичні умови, обмежену кількість відповідної інфраструктури, новітніх передових технологій, відсутність спеціальних навичок управління проектами в суворих кліматичних умовах, відстані до центрів видобутку та з огляду на екологічні питання, якими переймається людство.

Водночас у вивчення ресурсного потенціалу Арктичного регіону Китай вкладає значні кошти. Національна програма арктичних досліджень є однією з найбільш диверсифікованих і комплексних у світі. За оцінками експертів, Китай витрачає щорічно на арктичні дослідження близько 63 млн. дол. США [Журавель 2016, 114]. У планах керівництва країни стоїть питання збільшення кількості наукових працівників, що займаються різноманітними полярними питаннями.

Як морська держава, Китай, безсумнівно, надзвичайно зацікавлений у популяризації та використанні арктичних транспортних маршрутів. Крім цього, слід наголосити, що Китай активно здійснює їхні наукові дослідження та проводить гідрографічні зйомки з метою покращення навігації, забезпечення безпеки пересування та підвищення рівня матеріально-технічного потенціалу Арктики, що має на меті отримання більш широкого доступу до світових природних ресурсів.

Одночасно Китай розвиває ділові зв'язки в регіоні. Він співпрацює з міжнародними партнерами, зокрема з Російською Федерацією – з метою розвитку судноплавства уздовж Північного морського шляху. З Канадою було досягнуто домовленості про будівництво газопроводу на Алясці, укладено низку угод з канадськими енергетичними компаніями (MEG Energy Corp., Athabasca Oil Corp. та інші). Китайська академія наук також відзначає, що розробка полярних родовищ корисних копалин (нафти, газу, металів тощо) дасть змогу забезпечити від 50 до 60 % потреб країни у цій сфері. Серед арктичних держав, які активно співпрацюють з КНР у сфері видобутку корисних копалин, – РФ, Ісландія, Данія та низка інших держав.

Китайські інвестиції вже присутні як у заводі з виробництва зрідженого газу “Ямал СПГ” (20 % – Китайська національна нафтогазова корпорація (CNOOC), 9,9 % належить Фонду Шовкового шляху), який розпочав роботу у грудні 2017 р., так і в інших енергетичних проектах регіону. У 2014 р. китайська корпорація China National Offshore Oil Corporation (CNOOC, 中国海洋石油总公司), найбільша державна компанія КНР з розробки офшорних родовищ вуглеводнів, стала першим китайським підприємством, якому ісландська влада дала офіційний дозвіл на розвідку газових та нафтових родовищ в Арктиці. Партнерами CNOOC у цьому проекті виступають ісландська компанія “Ейкон

Енерджі” (Eukon Energy Company) і дочірній підрозділ норвезької компанії “Петоро Айсланд” (Petoro AS). Китай та Ісландія також налагодили тісне співробітництво в галузі геотермальної енергетики та видобутку феросиліцію, основного елемента сонячних панелей.

У період з 2007-го по 2013 р. найбільші китайські державні енергетичні компанії China Petroleum & Chemical Corporation (Sinopec) і Китайська національна офшорна нафтова корпорація (CNOOC) інвестували в канадську енергетичну галузь понад 119 млрд. дол. США.

У січні 2015 р., після тривалих перемовин Китаю з урядом Данії, китайська гірничодобувна компанія отримала у володіння в Гренландії залізорудну шахту.

Серед інших практичних завдань можемо відзначити майбутню можливість доправлення нікелевої рудної сировини з російського Норильська для виплавляння цього металу на китайських плавильних комбінатах.

Сибірські простори та інші частини російської Арктики також мають величезні запаси деревини. Річки цих холодних районів течуть на північ, що дає змогу сплавити колоди в напрямку Північного морського шляху в рамках розбудови так званого Полярного Шовкового шляху, де їх можна вантажити на кораблі і доставляти до Китаю, Японії, Південної Кореї та на інші перспективні ринки.

Зовсім нещодавно вважалося, що Арктика – це інтерес кількох держав, які межують або розташовані поблизу Північного полярного регіону. Список їх невеликий – Канада, США, Росія, Норвегія, Данія, Ісландія, які безпосередньо межують з арктичним простором, а також Фінляндія і Швеція. Саме ці вісім країн започаткували в 1996 р. АР (北极理事会) у канадській Оттаві з метою опікування питаннями захисту екосистеми та моніторингу кліматичних змін Арктики. На той час економічні та господарські питання не були головними на порядку денному. Проте ситуація кардинально змінюється в наш час. Зацікавленість щодо арктичних просторів та прагнення працювати в Арктиці демонструють і низка зовсім неарктичних за територіальною ознакою держав світу, які мають статус спостерігачів в АР. На сьогодні таких вже 13 держав: Великобританія (з 1998 р.), Іспанія (з 2006 р.), Німеччина (з 1998 р.), Франція (з 2000 р.), Італія (з 2013 р.), Нідерланди (з 1998 р.), Польща (з 1998 р.), Японія (з 2013 р.), Південна Корея (з 2013 р.), Індія (з 2013 р.), Республіка Сінгапур (із 2013 р.), Швейцарія (з 2017 р.), низка міжурядових, міжпарламентських та недержавних організацій. До речі, “Арктичне звернення” серед країн Азії було започатковане КНР (заява була подана у 2007 р.), до якого згодом долучилися й інші країн Азії: Республіка Корея (2008 р.), Японія (2009 р.), Сінгапур (на початку 2012 р.), Індія (наприкінці 2012 р.).

Китай об’єктивно виявляє значний інтерес до багатого рибними ресурсами та аквакультурами Арктичного регіону [Seafood... 2017]. За оцінками експертів, близько ¼ світових рибних запасів міститься саме тут. Особливо коли мова йде про цінні види риб та ракоподібних, як-от: палтус, полярна тріска, камбала, морський окунь, снігові краби та інші.

Розбудова нових транспортних шляхів – Полярний Шовковий шлях

З огляду на те, що сфера економічних інтересів Китаю розширюється, активно збільшується кількість встановлених партнерських відносин КНР з новими країнами, поглиблюється співпраця з традиційними партнерами, удосконалюється багатосторонній формат міждержавних відносин. Все це дає

змогу Китаю реалізовувати власні інтереси в межах конкретних регіонів та проводити послідовну політику розвитку взаємовигідного співробітництва та побудови економіки відкритого світу з усіма її компонентами.

Зрозуміло, що стимулом до підвищення інтересу до Арктики стало глобальне потепління внаслідок швидкоплинних змін клімату та навколишнього середовища, що сприяє здійсненню навігації Північним морським шляхом з Північно-Східної Азії до Європи, який, за підрахунками експертів транспортної галузі, на 40 % коротший у порівнянні з традиційним шляхом через Індійський океан та Суецький канал. Тим самим буде суттєво зекономлено час проходження зайвих тисяч морських миль. Про всі ці фактори у своєму дослідженні зазначає фахівець Норвезького інституту міжнародних відносин Ньорд Вегге [Wegge 2014, 86].

Крім корисних копалин та рибних промислів, Арктика привертає увагу Китаю, як ми вже відзначали, можливістю прокладання нових транспортних маршрутів для міжнародного судноплавства, які несуть у собі значні економічні вигоди. З огляду на це серед актуальних документів також варто згадати «Концепцію морського співробітництва в рамках ініціативи “Пояс і шлях”» («“一帶一路” 建设海上合作设想») [Yidai yilu... shexiang 2017], яка була оприлюднена 20 червня 2017 р. Національною комісією розвитку та реформ спільно з Державним океанологічним управлінням, яке є частиною Китайської адміністрації у справах Арктики та Антарктики. У документі описуються три морських маршрути, що реалізуються в рамках ініціативи “Пояс і шлях”, включаючи маршрут через Північний Льодовитий океан, поряд із глобальними торговими маршрутами через Суецький та Панамський канали. Отже, вперше Арктичний маршрут, або Полярний Шовковий шлях, було включено до ініціативи “Пояс і шлях” (积极推动共建经北冰洋连接欧洲的蓝色经济通道).

Одним із ключових напрямів розвитку “Поясу і шляху” є підключення до нього інших країн та регіонів, що викликає взаємний інтерес. У цьому контексті дедалі більшу зацікавленість щодо участі в розбудові Полярного Шовкового шляху (冰上丝绸之路) виявляють європейські країни Північної Європи. Зокрема, високопосадовці Норвегії та Фінляндії завершили проведення переговорів та оприлюднили в березні 2018 р. звіт “Arctic Ocean Railway Report” Фінського транспортного агентства щодо будівництва “Арктичного коридору”, який покликаний стати інтегрованою частиною ініціативи КНР щодо створення найкоротшого торговельного шляху між двома частинами Євразійського континенту через арктичні моря. Цієї ж весни був представлений Національний транспортний план Норвегії (“The Norwegian National Transport Plan”) – державна інфраструктурна стратегія, що охоплює період 2018–2029 рр. та містить ґрунтовний аналіз включно з позитивними рекомендаціями про можливу залізничну лінію від фінського Рованіємі до норвезького Кіркенеса. Очікується, що Фінляндія і Норвегія співпрацюватимуть над дослідженням наступного етапу проекту, створивши спільну робочу групу для ухвалення рішень із ключових його аспектів. Будуть також розглянуті такі питання, як оптимальна маршрутизація, вплив на навколишнє середовище, процедури отримання дозволів, витрати та фінансові моделі взаємодії сторін. Очікується, що робота на цьому етапі завершиться до 31 грудня 2018 року.

Відповідно до проекту, судна з АТР будуть розвантажуватися в порту Кіркенес (Норвегія) або в інших північних портах цієї країни. Після цього вантажі

мають доставлятися залізничним шляхом на територію Фінляндії і вже далі – до Естонії та держав Європи. Це дасть змогу з'єднати арктичну частину Європи з її основною частиною.

Планується будівництво залізниці від фінського Рованіємі до Кіркенеса протяжністю 529 км (за оцінками Міністерства транспорту і комунікацій Фінляндії та норвезьких колег профільного відомства, вона може бути готова до кінця 2030 р., загальна вартість будівництва вказаної залізничної ділянки може становити до 7,4 млрд. євро), а також залізничного тунелю між Республікою Фінляндією та Естонією (“FinEst Link project”) з подальшим його поєднанням з Rail Baltica – проектом інфраструктури залізничного транспорту, метою якого є інтеграція країн Балтії в європейську залізничну мережу. Проект включає п'ять країн-членів Європейського Союзу – Польщу, Литву, Латвію, Естонію та Фінляндію. Він з'єднуватиме Гельсінкі, Таллінн, Пярну, Ригу, Паневежис, Каунас, Вільнюс та Варшаву і, як очікується, буде завершений до 2026 року.

До слова, завдяки планованому маршруту через Кіркенес обсяг контейнерних перевезень між країнами Північно-Східної Азії та Північної Європи може зрости до 10 % від наявного рівня. Очікується, що основним інвестором виступить Китай, як найбільш зацікавлений суб'єкт у реалізації спільних арктичних ініціатив у рамках розбудови Полярного Шовкового шляху.

Таким чином, на переконання урядовців КНР, Арктичний регіон стає новим глобальним торговельним маршрутом, а морські і наземні перевезення північними полярними територіями стають цілком реальними. Економічний розвиток в Арктиці прискорюється, й участь Китаю стає важливим фактором для багатьох перспективних проектів у регіоні. Китайська держава готова співпрацювати з усіма сторонами з метою розбудови Полярного Шовкового шляху та формування арктичних судноплавних маршрутів. В умовах значного зменшення арктичного льодового шару Китай виявляє, як, власне, і низка інших держав, щораз більший інтерес до використання морських транспортних маршрутів (Північний морський шлях, зокрема ділянка від Берингової протоки до Мурманська), яка суттєво скорочує відстань між Азією та Європою в порівнянні з маршрутом, який пролягає через Суецький та Панамський канали. Також завдяки використанню цього маршруту суттєво зменшуються витрати в матеріальному вимірі, адже він є найкоротшим морським маршрутом між європейською частиною РФ і Далеким Сходом. Водночас це можлива участь у формувальному судноплавному та логістичному ринку, який тісно пов'язаний з видобутком ресурсів, господарсько-економічною діяльністю та доправленням вантажів з/до Арктичного регіону. Зокрема, про це стверджує китайський дослідник Сунь Сювень [Сунь Сювэнь 2017]. Втім, дослідник акцентує увагу на тому, що важливим компонентом є пошук ефективних механізмів узгодження стратегічних інтересів великих гравців у регіоні.

У літню навігацію Північний морський шлях є більш доступним, взимку це зробити дещо складніше, адже для проходження шляху необхідно залучати спеціальні криголамні судна. Науковці наголошують, що за останні 30 років мінімальний шар літнього льоду скоротився вдвічі, а його обсяг зменшився на три чверті. За деякими оцінками фахівців галузі, до 2025–2040 років Арктика буде судноплавною, принаймні в літній період.

За оцінками китайських експертів, ключовим компонентом у вивченні таких можливостей є взаємодія з міжнародним співтовариством та посилення

співпраці із зарубіжними партнерами, і зокрема з країн Азії (Японія та Південна Корея)⁶.

Особлива увага приділяється заохоченню китайських компаній до розвитку інфраструктурних проектів вищезазначених маршрутів, підготовці відповідних кадрів, безпосередній участі у здійсненні комерційної навігації цим регіоном та розвитку регіональної співпраці, що становить спільний інтерес.

У світлі вищесказаного РФ і Китай провели в м. Якутську (Республіка Саха) 30 травня 2018 р. засідання робочої групи з питань розвитку та освоєння Арктики. Зокрема, серед питань до обговорення – програма з реконструкції арктичного морського порту Тіксі, розташованого на узбережжі моря Лаптевих у Якутії та потенційна участь у цьому інфраструктурному проекті китайської сторони. Це один з найбільших портів на цьому шляху, тому розвиток цього транспортного напрямку вигідний обом сторонам, особливо КНР.

Зрозуміло, що комерційна привабливість арктичних маршрутів полягає в доцільності доправлення вантажів, підвищення економічної ефективності, збільшенні обсягів торгівлі з країнами-партнерами, зокрема в рамках реалізації ініціативи “Пояс і шлях”. Ще у 2004 році один з провідних китайських експертів, професор Далянського морського університету пан Лі Чженьфу (李振福) у своїй дослідницькій роботі для Держради КНР “Стратегічний аналіз Північного транспортного маршруту” (“北极航线的中国战略分析”) [Li Zhenfu 2009] разом зі своїми колегами наголошував: “Той, хто дістане контроль над арктичним маршрутом, контролюватиме новий шлях світової економіки... Арктика має серйозне військове значення, й інші країни визнають цей факт”. Саме команда експертів на чолі з Лі Чженьфу проаналізувала сильні та слабкі сторони, можливості та загрози Північного транспортного маршруту та сформулювала концепцію “Північного Шовкового шляху” (“大北极” 概念), яку слід розглядати як стрижневий принцип арктичної стратегії Китаю в сучасну добу.

Два головних шляхи – Північно-Західний прохід і Північно-Східний прохід (з’єднує Атлантичний з Тихим океаном) – створюють належні умови та формують швидкий доступ Китаю до ринків Європи та Північної Америки. Третій Арктичний прохід, або Трансполярний морський шлях, перетинає Арктику між двома вищезгаданими ділянками через міжнародні води, однак доступ до нього можна отримати лише за допомогою криголамів. Зрозуміло, що скорочення часу доставки означатиме зниження паливних витрат, зменшення викидів та забруднень, які шкодять навколишньому середовищу. Проте, за винятком частини Північно-Східного проходу, більшість арктичних маршрутів мають ще не розвинену інфраструктуру, обмежену можливість для здійснення пошукових та рятувальних робіт.

Активні кроки Китаю стають можливими завдяки зростанню економіки та розширенню арктичної присутності шляхом нарощування технічних можли-

⁶ Три країни Північно-Східної Азії в червні 2018 р. провели вже третє обговорення-діалог високого рівня з питань розвитку Арктики в рамках створеної платформи взаємодії (після проведених двох самітів у листопаді 2015-го та червні 2017 року). Цьогоріч Китай головував та був господарем зустрічі (Third Trilateral High-Level Dialogue on the Arctic) у м. Шанхай із зазначених питань. Щодо підсумків третьої зустрічі див.: 第三轮中日韩北极事务高级别对话在上海成功举行, <https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/wjb/zzjg/t1567099.htm>; щодо спільної заяви за результатами третього засідання див.: 第三轮中日韩北极事务高级别对话联合声明, <https://www.fmprc.gov.cn/chn/pds/wjb/zzjg/t1567101.htm> 登录时间: 2018年22月10日.

востей, включно з будівництвом нових криголамів (破冰船)⁷ та планом щодо будівництва в найближчій перспективі власного криголамного флоту. На сьогодні китайські науковці використовують корабель-криголам “Сюе лун” (Хуе Лонг, “Сніговий дракон”, 《雪龙》号科考船) – судно проекту 10621, криголамно-транспортний дизель-електрохід. Це судно є найбільшим у світі у своєму класі. Було спущене на воду Херсонським суднобудівним заводом у 1993 році. Судно побудоване українськими фахівцями для Шанхайського інституту полярних досліджень. Корабель розпочав роботу в 1994 році. Його технічні параметри (довжина – 166,4 м, ширина – 22,9 м) дає змогу розбивати лід товщиною до 1,2 м. Судно-криголам на своєму борту має центр обробки даних, сім лабораторій загальною площею 200 м² та інше важливе спорядження.

У жовтні 2009 р. Держрада КНР вирішила, що “Сюе лун” більше не відповідає вимогам подальшого розширення полярних досліджень і назріла потреба у створенні його “братів і сестер” (“艘极地科学考察船 “雪龙” 号将有 “兄弟姐妹”»). Після кількох місяців обговорення щодо купівлі іноземного судна або будівництва власного китайського аналога уряд КНР ухвалив рішення про будівництво нового високотехнологічного криголама в Китаї (“联合设计、国内建造” 方式建造). Будівництво полярного судна 3-го класу “Сюе лун-2” (Хуелонг 2, “Сніговий дракон-2”, “雪龙号”) було розпочато у грудні 2017 р. на Цзяннанському суднобудівному заводі (江南造船) 集团 (有限责任公司) у м. Шанхаї.

Корабель за майже чверть століття активної експлуатації зумів побувати у 28 антарктичних експедиціях, 8 арктичних експедиціях та вперше, під час восьмої експедиції у 2017 р., здійснив наскрізний прохід арктичним узбережжям усіх трьох основних судноплавних арктичних маршрутів: Північно-Західний прохід, Північно-Східний прохід та Трансполярний морський шлях (із Китаю й до східного узбережжя Америки через Північний полюс), пройшовши за цей час 19000 морських миль за 83 дні експедиції. Очевидно, що така навігація спроможна стимулювати глобальну торгівлю, особливо між КНР та країнами Північної Європи, у цілому країнами Європейського Союзу, Канадою та США. Зважаючи на вік судна “Сніговий дракон”, у Китаї завершено будівництво нового корабля подібного типу “Сніговий дракон-2”, який було спущено на воду в жовтні 2018 року⁸.

Макет нового китайського криголама розроблено спільно Китайською державною суднобудівною корпорацією (中国船舶工业集团有限公司) та фінської

⁷ За повідомленнями китайських ЗМІ, Китайська національна ядерна корпорація (CNNC, 中国核工业集团公司) 25 червня 2018 р. оприлюднила тендер на укладення контракту з будівництва першого атомного криголама країни. Інтерес КНР до атомного криголама можна пояснити з огляду на майбутні потреби в розбудові Північного транспортного коридору. Водночас деякі зарубіжні та китайські експерти вбачають у цьому інтересі щодо реалізації планів з будівництва в майбутньому власного атомного авіаносця, оскільки чимало чого можна дізнатися у процесі монтажу невеликого реактора на судна невійськового типу. Наголошується, що Китай, імовірно, за основу при проектуванні та будівництві власних ядерних криголамів візьме чинний російський атомний криголам проекту 10521 – “50 лет Победы”.

⁸ 10 вересня 2018 р. відбулася церемонія спуску на воду збудованого судна “Сніговий дракон-2” в порту м. Шанхая. Очікується, що найближчим часом буде розпочато проведення морських випробувань найсучаснішої наукової флотилії КНР. Згідно з повідомленнями державного інформаційного агентства Сінхуа, судно має приступити до виконання поставлених завдань у першій половині 2019 року.

компанією “Aker Arctic Technology”. За основу взято фінську розробку – модель Aker ARC 128. Нове судно має довжину 122,5 м, ширину 22,3 м та зможе долати кригу до 1,5 м. На судні зможуть розміститися до 90 членів екіпажу та науковців-дослідників. Криголам оснащено найновішою дослідницькою технікою, і він зможе подолати відстань у 20 морських миль (37 000 км). Проєктом передбачено базування на криголамі палубного гвинтокрила. Китайський полярний дослідницький центр вже уклав контракт на постачання з цієї метою гвинтокрила AgustaWestland AW169 від одного з найбільших машинобудівних холдингів Італії концерну Leonardo.

Проте списувати криголам “Сюе лун” ще зарано. Судно було вкотре модернізовано, останній раз у 2013 р., головний двигун замінено на нову модель. Запланований термін подальшої експлуатації судна – не менше 15 років (до 2030 року). Також розглядається перспектива будівництва першого власного атомного криголама, якому буде нестрашний лід товщиною до 4 метрів. Сукупно ці зусилля створять Китаю умови, які забезпечать йому більший доступ, ніж на цей час мають Сполучені Штати Америки, до арктичних просторів, портів Арктики та в цілому до її ресурсів⁹.

З метою належної підтримки китайських учених-полярників у проведенні наукових досліджень, перевезення команди науковців з/до дослідницьких станцій та необхідних при цьому вантажів, здійснення інших логістичних місій у грудні 2015 р. було розпочато тести арктичної авіації. Зокрема, мова йде про літак “Сюе ін-601” (雪鷹, “Сніговий орел”), який вже здійснив кілька випробувальних польотів між науково-дослідними станціями КНР. Крім цього, офіційний Пекін висловив зацікавленість у придбанні багатоцільового гвинтокрила Мі-8АМТШ-ВА російського виробництва, спеціально модифікованого для полярних умов.

“Китай сподівається працювати з усіма сторонами, щоб побудувати Полярний Шовковий шлях, розвиваючи арктичні маршрути судноплавства” [Zhongguo de bei ji zhengce... 2018], – йдеться в “Білій книзі...”, опублікованій інформаційним бюро Державної ради Китаю. У цьому контексті Китайська держава заохочує підприємства до будівництва інфраструктури і проведення комерційних пробних рейсів, прокладаючи шлях до Арктики судноплавними маршрутами.

⁹ На цей час РФ має близько 50 криголамів, зокрема чотири атомних криголами та ще три на підході. У січні 2018 р. оборонне відомство США оприлюднило документ про національну стратегію оборони (2018 National Defense Strategy), заявивши, що основним військовим пріоритетом Вашингтона є підготовка до “великодержавної конкуренції” з РФ та КНР. Зокрема, у цьому документі наголошується на відставанні Сполучених Штатів в Арктиці як у сфері спроможності (технічних можливостей), так і розвитку наявних технологій. Проте ситуація напевно зміниться на фоні затвердження Конгресом оборонного бюджету в розмірі 717 млрд. дол. США на 2019 фінансовий рік, який починається у США з 1 жовтня поточного року. 13 серпня 2018 р. Д. Трамп підписав цей законопроект, який дає змогу придбати шість криголамів, перший з яких має бути придбано до 2023 року. Кожен з них має коштувати приблизно 800 млн. дол. США. На цей час у США є лише один важкий криголам – “Полярна зірка” (USCGC Polar Star, 1976 р. випуску). Існують ще два менших за розміром судна, одне з них – “Полярне море” (USCGC Polar Sea, 1978 р. випуску) – не працює і зазвичай використовується для запасних частин. Третій криголам – USCGC Healy – це найновіше судно середньої ваги (здане в експлуатацію в серпні 2000 р.), яке було розроблене для наукових досліджень.

Початок арктичної навігації суден під китайським прапором було покладено 3 серпня 2012 р., коли криголам “Сюе лун” пройшов Північним морським шляхом (Північно-Східний прохід)¹⁰ через Північний Льодовитий океан в Ісландію. Контроль сутто РФ за цим маршрутом (російські моря охоплюють не менше 80 % площі рельєфу арктичного басейну) – фактор, який, вочевидь, має турбувати керівників міжнародних судноплавних компаній.

Важливим кроком у розвитку міжнародно-правового режиму Арктики у сфері забезпечення безпеки судноплавства слід вважати розробку та прийняття Міжнародного кодексу (Polar Code, “Полярний кодекс”)¹¹ для суден під егідою ІМО (Міжнародна морська організація), які експлуатуються в полярних водах, що набрав чинності з 1 січня 2017 року. Прийняття Полярного кодексу є закономірною реакцією на збільшення морського трафіку, тобто завантаження транспортних магістралей в Арктиці, особливо в тих північних полярних морських регіонах, де танення криги сприяє відкриттю нових морських маршрутів та впровадженню літнього навігаційного періоду.

Заради справедливості варто наголосити, що першим судном під іноземним прапором¹², яке пройшло Північним морським шляхом, був суховантаж “MV Nordic Barents” під норвезьким прапором, який у 2010 р. успішно доправив концентрат залізної руди з порту м. Кіркенеса до китайського порту Ляньюньган (连云港, провінція Цзянсу), на 16 днів скоротивши час доправлення вантажів у порівнянні зі шляхом через Суецький канал, що займав 37 дні. До літа 2011 р. Північно-Східним проходом скористалося понад 30 суден, а наступного літа – вже понад 60 транспортних кораблів.

Хоча кількість “дозволів на полярний транзит”, наданих російськими компетентними органами, різко зросла з 2010 року – до більш ніж 370 в цьому році, – лише близько 20 % з них мали повний транзитний маршрут протяжністю 5400 км.

Серед китайських торговельних суден першим Північний морський шлях (北极往返) пройшло у 2013 р. “M. V. Yong Sheng” (中远航运 “永盛” 轮), що належить COSCO Shipping Co., Ltd. Очевидно, що цей рейс започаткував нову еру світової судноплавної галузі. Як повідомило державне інформаційне агентство Сінхуа, не цей успішний рейс “відкрив новий морський шлях для Китаю” (为中国开辟了一条海上新通道).

¹⁰ Північно-Східний прохід – морська ділянка, що складається з близько 2936 морських миль уздовж російського узбережжя та включає в себе: навігацію в західному напрямку через Берингову протоку, Чукотське море, Східно-Сибірське море, море Лаптевих, протоку Вількицького, Карське та Баренцеве моря, з подальшим виходом на європейські портові водні шляхи.

¹¹ Полярний кодекс (极地水域船舶航行安全规则) покликаний забезпечити безпеку судноплавства при дотриманні регламентованих екологічних норм. Він охоплює питання, пов’язані з проектуванням, будівництвом, обладнанням та експлуатацією полярних суден, включаючи підготовку екіпажів для плавання в екстремальних, льодових умовах з урахуванням навігації при низьких температурах.

¹² Судно “Норденсьольд” (Nordenskjold) зуміло пройти по всій довжині маршруту Північно-Східного пасажу в 1878–1879 роках. Радянський вантажопасажирський корабель льодового плавання “Олександр Сибіряков” у 1933 р. першим подолав Північний морський шлях за одну навігацію. Крім того, як зазначає у своїй книзі німецький дослідник Р. Ейссен [Eysen 2002, 45], у серпні 1940 року низка радянських криголамів таємно провели Північним морським шляхом у Тихий океан німецький рейдер “Комета” (HSC Komet, “Судно № 45”, колишнє торгове судно “Емс” (Ems)), який згодом торпедував там дев’ять англійських та американських кораблів.

Подорож судна “M. V. Yong Sheng” з порту Тайцан (太倉, провінція Цзянсу) в нідерландський Роттердам тривала 27 дні. За цей час судно пройшло 7800 морських миль, що на 9 днів і 2800 морських миль менше, ніж становлять наявні традиційні шляхи, що проходять через Малаккську протоку і Суецький канал.

Зрозуміло, що навігація через арктичні води може суттєво поліпшити та підсилити міжнародну торгівлю. На сьогодні 90 % міжнародної торгівлі Китаю здійснюється шляхом доставки вантажів на 8 магістральних маршрутах. Успішна експлуатація нових арктичних маршрутів Північним морським шляхом, очевидно, може доповнитися ще двома маршрутами – у “західному” (Північно-Східна Азія – Європа – Америка) та “східному” (Америка – Європа – Північно-Східна Азія) напрямку, – що з’єднують регіони через Арктику. Очікується, що до 2025 р. трафік вантажів на цій ділянці збільшиться в десять разів, до 80 млн. тони (у 2017 р. було перевезено 10 млн. тони вантажів), левову частку яких буде забезпечено вантажопотоком азіатських країн, зокрема Китаєм.

У 2015 р. судно “M. V. Yong Sheng” знову пройшло цим маршрутом. У 2016 р. кількість китайських суден, які здійснили перехід у холодних водах Арктики, зросла до п’яти (загальна кількість суден під прапорами іноземних держав становить 297 суден, що на 35 % більше в порівнянні з попереднім роком). Влітку 2017 р. цим шляхом пройшли ще шість китайських суден у західному та у зворотньому (双向通行) напрямках. Серед них такі судна компанії COSCO, як “Xia Zhi Yuan 6” (中远航运 “夏之远” 轮), “Tian Xi” (中远航运 “天禧” 轮), “Xiang Yun Kou” (中远航运 “祥云口” 轮) та інші. Інший приклад: за повідомленням китайського видання “Женьмінь жибао”, у вересні 2017 р. торговельне судно “MV Tian Jian” (中远航运 “天健” 轮) пройшло Північним морським шляхом до данського міста Есб’єрга, заощадивши в порівнянні з маршрутом через Суецький канал близько 15 днів і 383 т палива.

4 серпня 2018 р. вантажний пароплав “Тяньень” (Tian En, “天恩” 轮) компанії “Cosco Shipping Specialized Carriers” (中远海运) покинув порт Ляньюньган провінції Цзянсу. Судно “Тяньень” вперше вирушило в європейський порт за маршрутом Полярного Шовкового шляху, який проходить через Берингову протоку і Північний Льодовитий океан у сучасну добу. Тривалість рейсу – понад 30 днів, відстань – 18520 км, що заощадило 12 днів і 300 т палива. На пароплаві містилося близько 40 тис. кубів вітроенергетичного обладнання для експорту в Європу.

Як ми бачимо, ця динаміка має тенденцію до посилення та збільшення кількості суден та вантажів. Проте кількість суден, які проходять згаданим маршрутом, ще далека до того, щоб нарівні конкурувати з маршрутом через Суецький канал, яким щороку проходять понад 17 тис. суден.

За оцінками експертів транспортної галузі, до 2020 р. Північним морським шляхом приватні перевізники відправлять вже 50 млн. т вантажів [Future Arctic Shipping sea... 2018]. Китайські аналітики вважають, що до цього часу цим маршрутом буде проходити від 5 до 15 % китайського зовнішньоторговельного вантажопотоку (125–375 тис. т), головним чином у вигляді контейнерних вантажів. За попередніми розрахунками, Китай міг би економити не менш ніж 60–120 млрд дол. США на рік тільки за рахунок користування Північним морським шляхом. Дані засвідчують, що весь морський шлях практично був без льоду із червня по вересень минулого року.

Серед скандинавських країн, які доправляють вантажі до Китаю, переважає Данія та її контейнерно-транспортна компанія Maersk із глобальною присутністю. Вже зараз цей найбільший у світі оператор контейнерних перевезень вивчає можливість судноплавства контейнеровозами класу “Ice”, що здатні перебувати в морі в складних льодових умовах на постійній основі вздовж Північного морського шляху (ПМШ) для навігації між далекосхідними державами та країнами Північної Європи. У заяві від 10 квітня 2018 р. для видання “High North News” представники компанії Maersk підтвердили, що компанія розглядає Арктичний прохід як можливий варіант для своїх нових суден класу “Ice” ємністю 3600 контейнерів, які працюватимуть у Північному та Балтійському морях. На цей час компанія проводить дослідження щодо доцільності їхньої експлуатації. Результати очікуються для оприлюднення влітку 2018 року. Компанія нещодавно отримала перший із семи контейнеровозів такого класу під назвою “Vistula Maersk”, спеціально розроблений для роботи в холодних і крижаних водах упродовж цілого року та здатний долати лід товщиною до 1 метра. Довжина цього судна 200 м, ширина – 35,2 м. Показово, що судно було збудоване на заводі Cosco у китайському місті Чжоушані (舟山, провінція Чжецзян).

Окрім навігації, корпорація COSCO Shipping Corp є активним учасником розбудови сучасної портової інфраструктури. Так, у 2017 р. провідна транспортна корпорація КНР інвестувала кошти у спорудження контейнерних терміналів в РФ, зокрема в Петропавловську-Камчатському і Мурманську, а також у порту Зебрюгге (Бельгія), які є складовою розбудови інфраструктури вздовж арктичного судноплавного шляху. Водночас, за словами дослідника М. Гумперта [Humpert 2018], китайська транспортна корпорація COSCO не виявляє стрімкого бажання до арктичної навігації, а продовжує інтенсивно інвестувати в портову інфраструктуру країн уздовж Суецького каналу.

Інша китайська компанія, Poly International Holding Co. (中国保利集团公司) зі штаб-квартирою в Пекіні – має намір інвестувати 5,5 млрд. дол. США в розбудову глибоководного морського порту Архангельськ та спорудження залізничної магістралі “Білкомур” (Біле море – Комі – Урал). Згідно з планами, перші поїзди зможуть проходити по залізниці “Білкомур” вже у 2023 році.

Участь у розвитку туристичної інфраструктури

Арктичний туризм – це нова сфера взаємодії Китаю зі світом, де китайські туристи є джерелом значної кількості відвідувачів регіону. За даними Global Times, одними з найпопулярніших серед представників Китаю є круїзи на острови в Північному Льодовитому океані на криголамах [Shan Jie 2018]. Зокрема, у п’яти круїзах, організованих влітку 2017 року, 80 % пасажирів були саме громадянами Китаю. Також представники Китаю стали найактивнішими іноземними відвідувачами російського заповідника “Великий Арктичний” у 2017 році. Його відвідали 1142 туристи з 36 країн, 206 із яких були з Китаю. Не менш активно китайські туристи їдуть до країн Скандинавії. Така тенденція спостерігається вже кілька років поспіль. Згідно з дослідженнями CNBC, у 2016–2017 роках кількість туристів з Китаю до Арктичного регіону збільшилася більш ніж на 160 %. Очікується, що в найближчому майбутньому ця цифра навіть зросте з огляду на оприлюднення “Білої книги КНР щодо Арктики”.

З огляду на вищезазначене не дивно, що програма круїзів¹³ на атомних криголамах Федерального державного унітарного підприємства “Атомфлот” (РФ) з Мурманська на Північний полюс продовжена до 2019 р., і розглядається питання про продовження її до 2035 року.

Окрім цього, Китай активно підтримує та заохочує свої підприємства співпрацювати з державами Арктики в туристичному напрямі, сприяє підвищенню рівня безпеки, забезпечує належним страхуванням, налагоджує сучасні рятувальні системи. З другого боку, важливим є й те, що Китай проводить навчання та здійснює постійне регулювання власних туристичних агентств і фахівців, що займаються арктичним туризмом, докладає зусиль до підвищення екологічної обізнаності китайських туристів. В умовах масового виїзду своїх громадян до країн Арктичного регіону Пекін активно популяризує еко-туризм, який покликаний сприяти сталому розвитку туристичної діяльності в регіоні, відкриттю нових авіамаршрутів до країн регіону. Незважаючи на це, деякі науковці все ж вказують на те, що масовий туризм може завдати непоправної шкоди арктичному ландшафту та його фауні.

З огляду на вищенаведені чинники арктичне питання перетворюється на одне із пріоритетних у переліку питань у глобальному порядку денному сучасної доби.

Зроблений аналіз засвідчує, що за останні п’ять років Китай поступово перетворився на члена клубу націй, держав, які потужно представлені на обох полюсах планети – як в Арктиці, так і в Антарктиці. Окрім цього, полярні держави – це глобальні гравці із сильними суб’єктними характеристиками в економічному, військовому, науковому та дипломатичному плані. Концепт “великої полярної держави” (极地大国) – порівняно невідоме та малодосліджене явище в системі сучасних міжнародних відносин. Проте Китай, як щораз більша потуга у глобальному вимірі у формуванні проєктів в арктичному та антарктичному просторі (极地强国), зараз широко використовує цей термін для актуалізації своїх прагнень і демонстрації важливого значення полярних регіонів для національних інтересів Китаю.

Зважаючи на те, що Китай є приарктичною державою, країна активно бере участь у розвитку та освоєнні Полярного регіону. Тож, на наш погляд, більш влучним є політологічний термін “арктичний зацікавлений учасник”, або “арктичний стейкхолдер” (北极利益相关者, Arctic stakeholder), який дедалі частіше з’являється в китайському експертному дискурсі поряд із терміном “приарктична держава” (near-Arctic state) та поступово проникає в зарубіжні дослідження. Цей термін найоптимальніше відображає і сповна характеризує

¹³ Круїзи на Північний полюс криголамами “Атомфлоту” було розпочато в 1990 р. Тоді цей вид діяльності став однією з можливостей завантаження потужностей атомного криголамного флоту. Туристичні рейси здійснювалися на атомоходах “Росія”, “Радянський Союз”, “Ямал”. Після введення в експлуатацію атомного криголама “50 років Перемоги” у 2007 р. круїзи відбуваються лише на його борту. Крім цього, російські високопосадовці стверджують, що головний криголам “Арктика”, на якому від травня 2018 р. проводять швартові випробування, яке планують здати в червні 2019 року. Важливо зазначити, що “Арктика” – головне судно проєкту 22220 (ЛК-60Я), нового типу російських атомних криголамів. На Балтійському заводі в м. Санкт-Петербурзі зараз будуються ще два судна цього проєкту. Основне завдання цих кораблів – обслуговування Північного морського шляху. Так, у листопаді 2020 р. планується побудувати атомний криголам “Урал”, а за рік – атомний криголам “Сибір” (листопад 2021 р.).

арктичну ідентичність Китаю та вказує, що країна є повноправним учасником, а не просто перебуває у статусі зовнішнього гравця, постійного спостерігача в Арктичній раді без права голосу. Звичайно, під таким кутом зору і з таким трактуванням це дає можливість китайським фахівцям краще позиціонувати свою країну як відповідального міжнародного партнера із широкого спектра арктичної проблематики.

Сьогодні Китай, будучи з 2013 р. у статусі спостерігача при Арктичній раді, головному регіональному інституційному механізмі з питань Арктики, позиціонує себе як важливу зацікавлену сторону у справах Арктики, налаштований на вивчення та освоєння Арктики. На це вказує оприлюднена “Біла книга щодо арктичної політики КНР” (січень 2018 року), яка стала першим офіційним свідченням довгострокового планування арктичних цілей, що властиве китайській політиці. А найголовніше – це засвідчило, що участь у арктичній політиці є вигідною і бажаною для Китаю. Зрештою, Китайська держава ще далі просунула свої позиції як глобального центру сили.

З появою стратегічного документа щодо Арктики Китай продемонстрував те, що цей регіон є вкрай важливим для Китаю і що він становить інтерес із точки зору як економічних, так і стратегічних можливостей на найближчі десятиліття. Оприлюднена “Біла книга...” також містить погляди китайського військово-політичного керівництва на можливості міжнародного співробітництва в цьому регіоні, спільної боротьби з наявними кліматичними викликами, збереження і дослідження Арктики. За великим рахунком, для Китаю в Арктиці є декілька основних цілей, які несуть у собі важливе смислове навантаження, – розуміти Арктику, захищати Арктику, розвивати Арктику та брати участь в управлінні Арктикою. Зазначені цілі мають досягатися через наукові дослідження, вивчення природних ресурсів, прокладання нових торговельних шляхів та забезпечення безпекового компонента.

Маємо констатувати, що обставини, які розглядалися вище, фактично зумовлюють існування значного “вікна можливостей” для Китайської держави та досягнення нею рівня взаємовигідного співробітництва всіх країн світу з арктичного питання, особливо коли вони є парадигмою китайської дипломатичної філософії і цілком узгоджуються та передають зміст сталого китайського виразу 求同存异 (Qiu tong cun yi) “шукати спільний ґрунт при наявних розбіжностях”.

Зрозуміло, що Пекін прагне бути не лише учасником обговорення різноманітних арктичних питань, а й намагається впливати на процес ухвалення рішень щодо міжнародного регулювання відносин в Арктиці. Адже Китай має власну тривалу історію полярних досліджень, володіє знаннями і судноплавними технологіями та приділяє багато уваги питанням зміни клімату.

Очевидно, що активність і китайська присутність в Арктиці в найближчий період продовжуватимуть неухильно зростати, а арктичний вектор зовнішньополітичної діяльності КНР буде лише посилюватися. Керівництво Китаю демонструє готовність спільно з іншими державами виконувати завдання з розвитку Арктики та всілякої протидії наявним викликам і загрозам у цьому регіоні, зокрема й таку складову, як подолання екологічних наслідків глобального потепління.

У документі серед іншого наголошувалося на важливості створення Полярного Шовкового шляху в рамках ініціативи “Пояс і шлях” задля сталого економічного та соціального розвитку Арктики на основі раціонального

освоєння та використання морських маршрутів арктичного регіону, інтеграції транспортних та інфраструктурних проектів у глобальну транспортну мережу. Розширюючи інвестиційні проекти безпосередньо в арктичних державах, Китай вже зараз закладає основу свого майбутнього впливу в регіоні.

Більше того, з метою закріплення вказаних тенденцій керівництво Китаю посилює увагу до питань залучення приватного бізнесу до розвитку власної арктичної ініціативи. Показово, що документ підтверджує статус Китаю як глобального гравця та відображає глибоке та серйозне розуміння арктичної проблематики.

Між тим важливе значення для України має поглиблення взаємодії з КНР у науково-технічній сфері, категоризації наших цілей і відповідних завдань в Арктичному регіоні, зокрема можливість для українсько-китайського співробітництва з освоєння арктичних маршрутів та розширення сфер взаємодії з численних арктичних питань з китайськими та зарубіжними колегами.

ЛІТЕРАТУРА

Гудев П. А. **Арктические амбиции Поднебесной.** – Режим доступу: <https://www.globalaffairs.ru/global-processes/Arkticheskie-ambitcii-Podnebesnoi-19711>

Журавель В. П. Китай, Республика Корея, Япония в Арктике: политика, экономика, безопасность // **Арктика и Север.** 2016. № 24.

Сунь Сюэнь. Проблемы и перспективы освоения Северного морского пути в контексте реализации инициативы “Пояс и Путь” // **Проблемы Дальнего Востока.** 2017. № 6.

China, Finland to enhance Arctic research cooperation // **Xinhua,** 2018-04-18. – Режим доступу: http://www.xinhuanet.com/english/2018-04/18/c_137120011.htm

Beiji diqu fazhan baogao 刘惠荣 孙凯 董跃 “北极地区发展报告（2016）” [Blue Book of Arctic region. 2017 Edition] 北京：社会科学文献出版社，2017年，370页.

Brady Anne-Marie China as a Polar Great Power. Cambridge University Press, 2018.

China's Arctic Policy // **The State Council Information Office of the People's Republic of China,** January 26, 2018. – Режим доступу: http://english.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm

CHINARE – Chinese Arctic and Antarctic Administration 国家海洋局极地考察办公室. – Режим доступу: <http://www.chinare.gov.cn/>

Combal-Weiss Ariane. China's Arctic Policy // **EU-ASIA Centre,** 13 April 2018. – Режим доступу: http://www.eu-asiacentre.eu/pub_details.php?pub_id=237

Eyssen Robert. **HSK Komet. Kaparfahrt auf allen Meeren.** Koehler Verlagsgesellschaft Hamburg, 2002.

Future Arctic Shipping sea route connecting Europe and Asia by Prof. Natsuhiko Otsuka // **Arctic Economic Council,** 23 January 2018. – Режим доступу: <https://arcticeconomiccouncil.com/wp-content/uploads/2018/07/Otsuka.pdf>

Grieger G. China's Arctic policy: How China aligns rights and interests // **European Parliament Think Tank,** 24-04-2018. – Режим доступу: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)620231](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)620231)

Guojia haiyangju 国家海洋局学习贯彻习近平海洋强国思想纪实 // **中国海洋报** 2017年10月18. Режим доступу: http://www.soa.gov.cn/xw/hyyw_90/201710/t20171018_58385.html

Humpert Malte. **The Future of Arctic Shipping: A New Silk Road for China.** The Arctic Institute: Centre for Circumpolar Security Studies, November 2013. –

Режим доступа: https://issuu.com/thearcticinstitute/docs/the_future_of_arctic_shipping_-_a_n

Humpert Malte. China Looks to the Arctic // **China US Focus**, February 28, 2018. – Режим доступа: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/china-capitalizes-on-arctic-exceptionalism-to-further-geopolitical-interests>

Jidi zhi sheng 极地之声 // 极地之门 Gate to the Poles, 2014 年 11 月 25 日. – Режим доступа: https://www.polar.org.cn/ueditor_upload_files/c811b7e7-7318-4d34-9b9e-66bfd0f9adbc.pdf

Kiruna Declaration 2013. On the occasion of the Eighth Ministerial Meeting of the Arctic Council. May 15, 2013. Kiruna, Sweden. – Режим доступа: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/93>

Lackenbauer W., Lajeunesse A., Manicom J., Lasserre F. **China's Arctic Ambitions and What They Mean for Canada**. University of Calgary Press, 2018.

Li Zhenfu. 李振福. 北极航线的中国战略分析 // 中国软科学, 2009, No. 1, 页 1–7.

Liu Jin. China als Baumeister in der Arktis: Zum Weißbuch der chinesischen Arktispolitik // **WeltTrends: Das außenpolitische Journal**. 2018. No. 140.

Liu Jin. 刘晋. 中国在北极的五项关键政策主张 // 世界经济论坛网站, 2018 年 8 月 13 日. – Режим доступа: http://www.ciis.org.cn/chinese/2018-08/17/content_40465193.htm; <https://cn.weforum.org/agenda/2018/08/50b40f7e-446f-4933-81a6-de4fe0ced85c/>

National Snow and Ice Data Center. Record low extent in the Chukchi Sea // **Arctic Sea Ice News & Analysis**, December 6, 2017. – Режим доступа: <http://nsidc.org/arcticseaicenews/2017/12/record-low-extent-in-the-chukchi-sea/>

Nong Hong. **China's Interests in the Arctic: Opportunities and Challenges. Examining the implications of China's Arctic policy white paper**. Institute for China America Studies, 2018.

Rasputnik Andreas. The European Union and the Geopolitics of the Arctic. Edward Elgar, 2018.

Sandmark Ulf China Offers New Silk Road To Northern Europe Through the Arctic Back Door // **EIR**, 2018, Vol. 45, No. 5. – Режим доступа: https://larouche-pub.com/eiw/public/2018/eirv45n05-20180202/28-33_4505.pdf

Seafood from a changing Arctic by Max Troell, Arne Eide, John Isaksen, Øystein Hermansen and Anne-Sophie Crépin // **National Center for Biotechnology Information**, 27 October 2017. – Режим доступа: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5673870/>

Shan Jie. Chinese seeking Arctic adventures boosting Russian tourism industry // **Global times**, 2018/1/16. – Режим доступа: <http://www.globaltimes.cn/content/1085074.shtml>

Sørensen Camilla T. N. China as an Arctic Great Power Potential Implications for Greenland and the Danish Realm // **Forsvarsakademiet**, 01-03-2018. – Режим доступа: <http://www.fak.dk/publikationer/Pages/China%20as%20an%20Arctic%20Great%20Power.aspx> *Stephen Kathrin*. Kooperation oder Konfrontation in der Arktis? // **WeltTrends: Das außenpolitische Journal**, 2018, No. 140.

Waijiaobu fubuzhang. “外交部副部长张明在 ‘第三届北极圈论坛大会’ 中国国别专题会议上的主旨发言” [Keynote Speech by Vice Foreign Minister Zhang Ming at the China Country Session of the Third Arctic Circle Assembly]. Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China, October 17th, 2015. – Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1306858.shtml

Wang Yi. “王毅部长在第三届北极圈论坛大会开幕式上的视频致辞” [Video Message by Foreign Minister Wang Yi At the Opening Ceremony of the Third Arctic Circle Assembly]. Ministry of Foreign Affairs of the People’s Republic of China, October 17th, 2015. – Режим доступа: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1306857.shtml

Wegge Njord. China in the Arctic: Interests, Actions and Challenges // **Nordit**, 2014, No. 32.

Xi Jinping. 习近平在中共中央政治局第八次集体学习时强调 // 人民网, 2013 年 07 月 31. – Режим доступа: <http://politics.people.com.cn/n/2013/0731/c1024-22399478.html>

Yidai yilu... shexiang. 国家发展改革委 国家海洋局关于 印发 “一带一路” 建设海上合作设想的通知 // **National Development and reform Commission**, 2017 年 6 月 19 日. – Режим доступа: http://www.ndrc.gov.cn/gzdt/201711/t20171116_867175.html

Zhongguo de beiji zhengce baipishu quanwen “中国的北极政策” 白皮书 (全文) // **The State Council Information Office of the People’s Republic of China**, 26-01-2018. – Режим доступа: <http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/Document/1618203/1618203.htm>

Zhong-Bing. 中一冰北极科学考察站正式运行 // 新华网, 18-10-2018. – Режим доступа: http://www.xinhuanet.com/tech/2018-10/18/c_1123579959.htm

Zhongguo-Beiou. 中国一北欧北极研究中心成立 // 中国海洋报, 2013 年 12 月 12 日. – Режим доступа: http://www.soa.gov.cn/xw/hyyw_90/2013nhyyw/201312/t20131212_28738.html

REFERENCES

China, Finland to enhance Arctic research cooperation, *Xinhua* (2018), available at: http://www.xinhuanet.com/english/2018-04/18/c_137120011.htm (accessed 24 October 2018).

Liu Huirong, Sun Kai, Dong Yue “*Beiji diqu fazhan baogao*” (2017), Beijing, Shehui kexue wenxian chubanshe.

Brady Anne-Marie (2018), *China as a Polar Great Power*, Cambridge University Press.

China’s Arctic Policy (2018), available at: http://english.gov.cn/archive/white_paper/2018/01/26/content_281476026660336.htm (accessed 4 October 2018).

Chinese Arctic and Antarctic Administration (CHINARE), available at: <http://www.chinare.gov.cn/> (accessed 29 October 2018).

Combal-Weiss Ariane (2018), *China’s Arctic Policy*, available at: http://www.eu-asiacentre.eu/pub_details.php?pub_id=237 (accessed 14 October 2018).

Eyssen Robert (2002), *HSK Komet. Kaperfahrt auf allen Meeren*, Koehler Verlagsgesellschaft Hamburg.

Future Arctic Shipping sea route connecting Europe and Asia (2018), Prof. Natsuhiko Otsuka, available at: <https://arcticeconomiccouncil.com/wp-content/uploads/2018/07/Otsuka.pdf> (accessed 31 October 2018).

Grieger G. (2018), “China’s Arctic policy: How China aligns rights and interests”, *European Parliament Think Tank*, available at: [http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI\(2018\)620231](http://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=EPRS_BRI(2018)620231) (accessed 25 October 2018).

“Guojia haiyangju xuexi guanche Xi Jinping haiyang qiangguo sixiang jishi”, *Zhongguo haiyang bao* (2017), available at: http://www.soa.gov.cn/xw/hyyw_90/201710/t20171018_58385.html (accessed 19 October 2018).

Humpert Malte (2013), “The Future of Arctic Shipping: A New Silk Road for China” *The Arctic Institute: Centre for Circumpolar Security Studies*, available at: https://issuu.com/thearcticinstitute/docs/the_future_of_arctic_shipping_-_a_n (accessed 15 October 2018).

Humpert Malte (2018), “China Looks to the Arctic” *China US Focus*, available at: <https://www.chinausfocus.com/foreign-policy/china-capitalizes-on-arctic-exceptionalism-to-further-geopolitical-interests> (accessed 01 October 2018).

Jidi zhi sheng (2014), available at: https://www.polar.org.cn/ueditor_upload_files/c811b7e7-7318-4d34-9b9e-66bfd0f9adbc.pdf (accessed 22 October 2018).

Kiruna Declaration (2013), On the occasion of the Eighth Ministerial Meeting of the Arctic Council, available at: <https://oaarchive.arctic-council.org/handle/11374/93> (accessed 24 October 2018).

Lackenbauer W., Lajeunesse A., Manicom J. and Lasserre F. (2018), “China’s Arctic Ambitions and What They Mean for Canada”, University of Calgary Press.

Li Zhenfu (2009), “Beiji hangxian de Zhongguo zhanlue fenxi”, *Zhongguo ruan kexue*, No1, ye 1–7.

Liu Jin (2018), “China als Baumeister in der Arktis: Zum Weißbuch der chinesischen Arktispolitik”, *WeltTrends: Das außenpolitische Journal*, Nr. 140, pp. 45–50.

Liu Jin (2018), “Zhongguo zai beiji de wu xiang guanjian zhengce zhuzhang”, *Shijie jingji luntan wangzhan*, available at: http://www.ciis.org.cn/chinese/2018-08/17/content_40465193.htm; <https://cn.weforum.org/agenda/2018/08/50b40f7e-446f-4933-81a6-de4fe0ced85c/> (accessed 02 October 2018).

National Snow and Ice Data Center, *Record low extent in the Chukchi Sea* (2017) available at: <http://nsidc.org/arcticseaicenews/2017/12/record-low-extent-in-the-chukchi-sea/> (accessed 30 October 2018).

Nong Hong (2018), “China’s Interests in the Arctic: Opportunities and Challenges. Examining the implications of China’s Arctic policy white paper”, Institute for China America Studies.

Raspotnik Andreas (2018), *The European Union and the Geopolitics of the Arctic*. – Edward Elgar.

Sandmark Ulf (2018), “China Offers New Silk Road To Northern Europe Through the Arctic Back Door”, *EIR*, Vol. 45, No5, available at: https://larouchepub.com/eiw/public/2018/eirv45n05-20180202/28-33_4505.pdf (accessed 12 October 2018).

Seafood from a changing Arctic (2017), Max Troell, Arne Eide, John Isaksen, Øystein Hermansen, Anne-Sophie Crépin, *National Center for Biotechnology Information*, available at: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC5673870/> (accessed 31 October 2018).

Shan Jie (2018), “Chinese seeking Arctic adventures boosting Russian tourism industry”, *Global times*, available at: <http://www.globaltimes.cn/content/1085074.shtml> (accessed 23 October 2018).

Sørensen Camilla T. N. (2018), “China as an Arctic Great Power Potential Implications for Greenland and the Danish Realm”, available at: <http://www.fak.dk/publikationer/Pages/China%20as%20an%20Arctic%20Great%20Power.aspx> (accessed 22 October 2018).

Stephen Kathrin (2018), “Kooperation oder Konfrontation in der Arktis?”, *WeltTrends: Das außenpolitische Journal*, Nr. 140, pp.24–28.

“Waijiaobu fubuzhang Zhang Ming zai “di san jie Beijiquan luntan dahui” Zhongguo guobie zhuanli huiyi shang de zhuzhi fayan” (2015), available at: <http://>

www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjdt_665385/zyjh_665391/t1306858.shtml (accessed 04 October 2018).

“Wang Yi buzhang zai di san jie Beijiquan luntan dahui kaimushi shang de shipin zhici” (2015), available at: http://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjb_663304/wjbz_663308/2461_663310/t1306857.shtml (accessed 02 October 2018).

Wegge Njord (2014), “China in the Arctic: Interests, Actions and Challenges”, *Nordit*, №32, pp. 83–98.

“Xi Jinping zai Zhonggong zhongyang zhengzhiju di ba ci jiti xuexi shi qiang-diao” (2013), *Renmin wang*, available at: <http://politics.people.com.cn/n/2013/0731/c1024-22399478.html> (accessed 19 October 2018).

Guojia fazhan gaigewei Guojia haiyangju guanyu yinfa “Yidai yilu” jianshe haishang hezuo shexiang (2017), available at: http://www.ndrc.gov.cn/gzdt/201711/t20171116_867175.html (accessed 29 October 2018).

“Zhongguo de beiji zhengce” baipishu quanwen (2018), available at: <http://www.scio.gov.cn/zfbps/32832/Document/1618203/1618203.htm> (accessed 22 October 2018).

“Zhong-Bing beiji kexue kaocha zhan zhengshi yunxing”, *Xinhua wang* (2018), available at: http://www.xinhuanet.com/tech/2018-10/18/c_1123579959.htm (accessed 28 October 2018).

“Zhongguo-Beijou beiji yanjiu zhongxin chengli”, *Zhongguo haiyang baoxun* (2013), available at: http://www.soa.gov.cn/xw/hyyw_90/2013nhyyw/201312/t20131212_28738.html (accessed 20 October 2018).

Gudev P. A. (2018), “*Arkticheskiye ambitsii Podnebesnoy*”, available at: <https://www.globalaffairs.ru/global-processes/Arkticheskie-ambitsii-Podnebesnoi-19711> (accessed 24 October 2018).

Zhuravel V. P. (2016), “Kytay, Respublika Koreya, Yaponiya v Arktike: politika, ekonomika, bezopasnost”, *Arktika i sever*, № 24, ss.112–144.

Sun Xiuwen (2017), “Problemy i perspektivy osvoyeniya Severnogo morskogo puti v kontekste realizatsii initsiativy “Poyas i put””, *Problemy Dalnego Vostoka*, № 6, ss. 5–15.

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ КНР ЩОДО ПОЛЯРНОГО РЕГІОНУ

С. А. Кошовий

Досліджено зовнішню політику Китайської держави в Полярному регіоні, особливий наголос робиться на періоді після опублікування “Білої книги щодо арктичної політики Китаю”. Розглянуто основні напрями, форми і методи політики щодо зазначеного регіону як на двосторонньому, так і багатосторонньому рівні. Проаналізовано витоки, масштаби й особливості арктичного вектора китайського зовнішньополітичного курсу. Встановлено, що серед пріоритетних напрямків зацікавленості: 1) зміна клімату в Арктиці та його глобальний вплив; 2) арктичні (мінеральні, рибні, енергетичні) ресурси; 3) судноплавство (нові торговельні шляхи), економічне співробітництво та туризм; 4) реалізація на практиці китайських наукових досягнень (глобальна навігаційна супутникова система “Бейдоу”, космічні дослідження, методи прогнозування погоди); (5) участь у розробці політики щодо Арктики та її законодавче забезпечення. З’ясовано, що сучасна зовнішня політика КНР, як, власне, і її арктичний елемент, є вмілим інструментом поєднання “м’якої” та “твердої” сили з обстоювання національних інтересів КНР. Доведено, що від часу оприлюднення “Білої книги щодо арктичної політики Китаю” Китайська держава дедалі більше утверджується у статусі арктичного стейкхолдера, а не лише рядового спостерігача в Арктичній раді. Водночас робиться прогноз, що активність і китайська присутність в Арктиці в найближчий

період продовжуватимуть неухильно зростати, а арктичний вектор зовнішньополітичної діяльності КНР буде лише посилюватися в різних вимірах.

Ключові слова: Китай, зовнішня політика КНР, Арктика, Антарктика, “Велика полярна держава”, концепт, Полярний Шовковий шлях, ініціатива, арктичний стейкхолдер, Арктична рада, двостороннє і багатостороннє співробітництво, Північний морський шлях, глобальне управління

ОСОБЕННОСТИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОЛИТИКИ КНР КАСАТЕЛЬНО ПОЛЯРНОГО РЕГИОНА

С. А. Кошевой

Исследована внешняя политика Китая в Полярном регионе, особый акцент делается на периоде после опубликования “Белой книги об арктической политике Китая”. Рассмотрены основные направления, формы и методы политики касательно данного региона как на двустороннем, так и многостороннем уровне. Проанализированы истоки, масштабы и особенности арктического вектора китайского внешнеполитического курса. Установлено, что среди приоритетных направлений заинтересованности: 1) изменение климата в Арктике и его глобальное влияние; 2) арктические (минеральные, рыбные, энергетические) ресурсы; 3) судоходство (новые торговые пути), экономическое сотрудничество и туризм; 4) реализация на практике китайских научных достижений (глобальная навигационная спутниковая система “Бэйдоу”, космические исследования, методы прогнозирования погоды); 5) участие в разработке политики по Арктике и ее законодательное обеспечение. Выяснено, что современная внешняя политика КНР, как, собственно, и ее арктический элемент, является умелым инструментом сочетания “мягкой” и “жесткой” силы по отстаиванию национальных интересов Китая. Доказано, что со времени обнародования “Белой книги об арктической политике Китая” Китайское государство все больше утверждается в статусе арктического стейкхолдера, а не только рядового наблюдателя в Арктическом совете. Вместе с тем делается прогноз, что активность и китайское присутствие в Арктике в ближайший период будут продолжать неуклонно расти, а арктический вектор внешнеполитической деятельности КНР будет только усиливаться в различных измерениях.

Ключевые слова: Китай, внешняя политика КНР, Арктика, Антарктика, “Великая полярная держава”, концепт, Полярный Шелковый путь, инициатива, арктический стейкхолдер, Арктический совет, двустороннее и многостороннее сотрудничество, Северный морской путь, глобальное управление

Стаття надійшла до редакції 30.10.2018

UDC 330.35.011:330.366:339.972

SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF PEOPLE'S REPUBLIC OF CHINA: INCLUSIVE INNOVATIONS

O. Drobotiuk

PhD in International Economics, Senior lecturer at Department
of International Economics, Kyiv National Economic University named
after Vadym Hetman, 03057, Ukraine, Kyiv, 54/1 Peremohy av.
khomenko@kneu.edu.ua

This article focuses on theoretical and practical issues of economic inclusive innovation-based growth. The topic presents interpretations of the concepts “inclusive innovation” by economist and experts from international organizations. The social and economic indicators of China and Chinese region were reviewed and the impact of inclusive innovation on Chinese economy was identified. This study systematizes the key government project for development of inclusive innovation in PRC.

Keywords: sustainable development, PRC, inclusive innovation, economic growth, Chinese economy

СТАЛИЙ РОЗВИТОК КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІНКЛЮЗИВНІ ІННОВАЦІЇ

O. B. Дроботюк

Поглиблення глобалізаційних процесів у світогосподарських відносинах призвело до асиметричного розвитку країн. За останні три десятиріччя суттєво зросла нерівність доходів населення як розвинутих країн, так і країн, що розвиваються. Така прірва між багатими та бідними верствами населення несе в собі соціально-економічні загрози. Тому економісти та експерти міжнародних організацій шукають шляхи розв'язання проблем у впровадженні інновацій, які ліквідують або знизять дискримінацію окремих категорій населення та підвищать рівень їхньої інтеграції в інноваційний процес. Інклюзивні інновації покликані покращити добробут малозабезпечених груп населення, зокрема у процесах доступу до освіти, медицини, інфраструктури.

У науковій літературі та звітах міжнародних організацій інклюзивні інновації трактують таким чином:

1. Розробка та впровадження нових ідей, які покликані створити можливості, що сприяють соціальному та економічному добробуту для безправних членів суспільства [George 2012].

2. Інклюзивні інновації спрямовані на розширення доступу до базових товарів та послуг, що сприяє покращенню якості життя та економічної залученості. Інклюзивні інновації – це будь-які інновації, які допомагають розширити

доступ до якісних продуктів та послуг для маргінальних груп населення [World Bank 2013].

3. Інклюзивні інновації – засоби, за допомогою яких розробляються товари та послуги для маргінальних груп [Heeks 2014].

4. Інклюзивні інновації – інновації, які безпосередньо сприяють добробуту груп з меншими доходами, можуть сприяти розвитку та створенню можливостей для працевлаштування, що інтегрує в ланку економічної діяльності [OECD 2015].

Таким чином, інклюзивні інновації спрямовані на розширення доступу до базових товарів та послуг, що сприяє покращенню якості життя та посиленню економічної активності бідних верств населення.

Питання подолання нерівності в регіональному розвитку є нагальним для китайського уряду. За 40 років Китай здійснив соціально-економічний прорив. З 1978-го по 2017 р. економіка Китаю зростає в середньому на 9,6 % щорічно. Показники номінального ВВП та ВВП на душу населення зросли в 56 та 38 разів відповідно. Такі високі темпи зростання економіки забезпечені позитивним торговельним сальдо та притоком іноземних інвестицій. Сучасна економічна політика КНР спрямована на розвиток внутрішнього ринку та зменшення залежності від експорту і ПІІ.

Таблиця 1

Соціально-економічний профіль КНР

Показники	1980	1990	2000	2010	2017
Номінальний ВВП, млрд. дол.	215,6	305,3	398,6	1214,9	6066,4
Δ реального ВВП, %	12 %	8 %	4 %	9 %	11 %
ВВП на душу населення, дол.	223	307	340	947	4461
ПІІ, млрд. дол.		57	3487	40715	114734
Експорт, млрд. дол.	9,95	18,1	62,1	249,2	1577,8
Імпорт, млрд. дол.	11,1	19,9	53,3	225	1396,2
Чисельність населення, осіб	966,0	993,9	1172,5	1283,2	1359,8
Рівень урбанізації, %	17,9	19,4	26,4	35,9	49,2
Рівень бідності у сільській місцевості, %	96,2	73,5	49,8	17,2	4,5 (2016 р.)

Джерело: складено автором на основі даних World Bank, UNCTAD

Стрімкий розвиток економіки зумовив зростання рівня урбанізації, зокрема вже станом на 2017 рік показник сягнув 49 %. Також скорочується рівень бідності в сільській місцевості – з 96 % у 1980 р. до 4,5 % у 2016 р.

Ключовим чинником такого успіху є поступова та незмінна політика реформ та відкритості уряду Китаю протягом 40 років. Китайську модель економічного розвитку можна розглядати крізь призму періоду правління Мао Цзедуня, реформаторської політики Ден Сяопіна та його послідовників. Тож ключові віхи економічного розвитку КНР такі:

- перші чотири п'ятирічні плани (1953–1975 рр.) – індустріалізація та колективізація;
- з 5-го по 9-й п'ятирічні плани (1976–2000 рр.) – етап економічного “відродження”;

• з 10-го по 13-й п'ятирічні плани (2001–2020 рр.) – етап інноваційної економіки.

Однією з ключових політик китайського уряду є інноваційна політика держави, яка спрямована на розвиток науки і техніки задля соціально-економічного розвитку держави. Наприкінці 1970-х років перші кроки були зроблені у стимулюванні інклюзивних інновацій у сільському господарстві з метою покращення якості життя населення на селі. Однак і досі залишається великий розрив між багатими та бідними верствами населення, про що свідчить коефіцієнт Джині, який у 2016 році ставив 0,465.

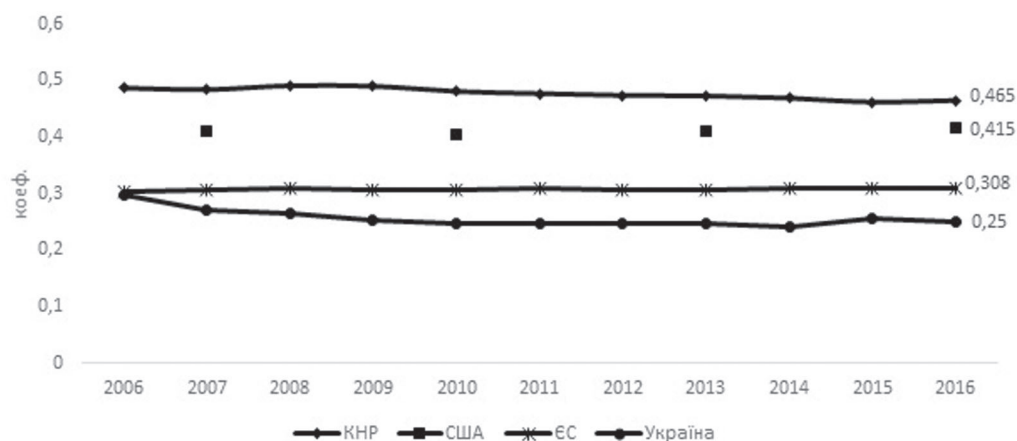

Рис. 1. Коефіцієнт GINI в КНР, США, ЄС та Україні

Джерело: складено автором на основі даних World Bank

Такі диспропорції обумовлені різним рівнем доходів у сільській та міській місцевостях. Однак варто зазначити, що при зростанні витрат на дослідження і розробки (ДіР) спостерігається пропорційне збільшення доходів населення (рис. 2). Зокрема, коефіцієнт Енгеля свідчить про більш швидші темпи скорочення частки витрат на харчування в сільській місцевості від доходів, що є результатом зростання доходів.

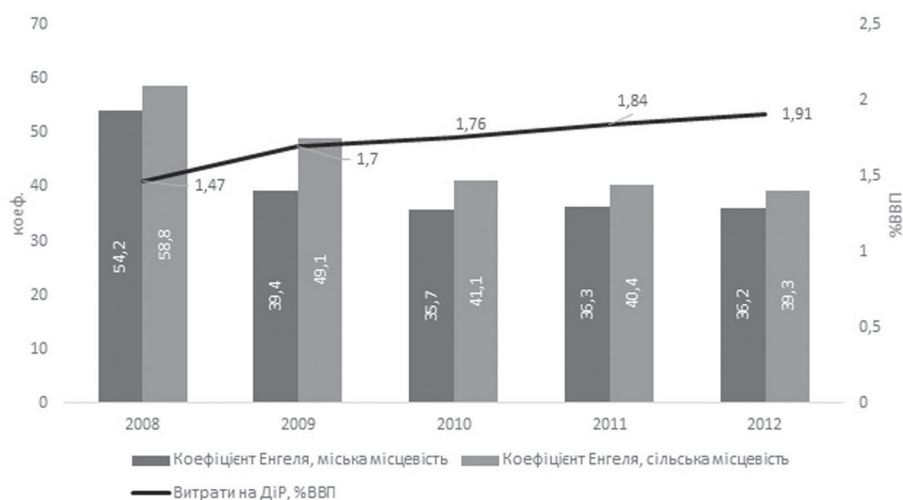

Рис. 2. Витрати на ДіР та коефіцієнт Енгеля

Джерело: складено автором на основі даних National Bureau of Statistics of China

У період із 2013-го по 2016 р. чисті доходи міського населення зростали в середньому на 8 % щорічно, а сільського населення – на 9 % щорічно при збільшенні витрат на ДіР від 1,99 % до 2,11 % ВВП. Доход населення міської місцевості майже втричі перевищували доходи населення сільської місцевості (рис. 3).

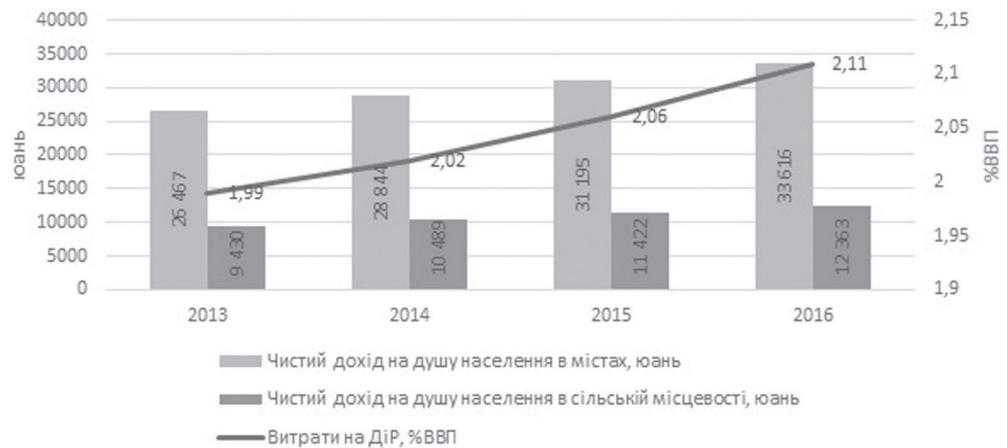

Рис. 3. Динаміка витрат на ДіР та доходи населення КНР

Джерело: складено автором на основі даних National Bureau of Statistics of China

Рис. 4. Регіональний розподіл доходів населення в КНР, 2016

Джерело: складено автором на основі даних National Bureau of Statistics of China

А в регіональному розрізі найвищий рівень чистого доходу в Шанхаї, Пекіні, у провінціях Чжецзян, Тяньцзінь, Цзянсу та Гуандун. Саме ці провінції є лідерами за показниками інноваційної активності. Провінції ж із найменшим рівнем доходів – Цінхай, Юньнань, Гуйчжоу, Гансу та Тибет (рис. 4). Це

регіони з найнижчими показниками інноваційної активності, а також рівнем охоплення освітою. Такі регіональні диспропорції обумовлені політикою реформ та відкритості, у межах якої стимулювалися провінції Північно-Східного та Південного Китаю, уздовж узбережжя. Саме в цих провінціях утворилися спеціальні економічні зони, до яких залучається іноземний капітал, створюються нові робочі місця та зростають доходи населення. Децентралізація фіскальної та бюджетної політики також посилила розрив між провінціями. Тобто чим менше створюється ВРП, тим менші доходи та соціальні виплати в регіоні. Тож для подолання цієї проблеми уряд Китаю взяв курс на інклюзивний розвиток економіки, де інновації є основою.

Політика уряду КНР у розвитку інклюзивних інновацій. У період з 1986-го по 2018 рік уряд Китаю запровадив 4 великі проекти у стимулюванні інклюзивних інновацій: Програма Іскра (1986–2015), Інноваційний фонд для МСП (1999 – нині), система представників (2002 – нині) та Національний план дій з наукової грамотності (2006–2020).

Таблиця 2

Державні проекти розвитку інклюзивних інновацій

<i>Проект</i>	<i>Мета</i>	<i>Цільова аудиторія</i>	<i>Інструменти</i>
Програма Іскра (1986–2015)	підвищення інноваційної ефективності сільського господарства шляхом розвитку науки і технологій та їхньої популяризації	сільські райони	навчання технологій та менеджменту, підтримка науково-технологічних проектів або проектів, які використовують ноу-хау дослідницьких інституцій для впровадження локальних технологічних програм
Інноваційний фонд для МСП (1999 – нині)	підвищення науково-технічних та інноваційних можливостей МСП	малі та середні підприємства	фінансова підтримка (гранти, субсидії на отримання позики для інноваційних продуктів та пілотного виробництва, а також інвестиції в акціонерний капітал) та консультаційні послуги
Система представників (2002 – нині)	стимулювання інноваційної активності в сільській місцевості шляхом направлення туди фахівців у галузі науки та технологій, а також сприяння інноваційному підприємництву	фермери в сільській місцевості	кваліфіковані фахівці в галузі науки і технологій надають фермерам науково-технічні послуги, включно з демонстрацією нових технологій, навчанням та персоналізованим консалтингом
Національний план дій з наукової грамотності (2006–2020)	підвищення загальної наукової грамотності в країні (до 2050 року кожний дорослий має володіти базовою науковою грамотністю)	всі громадяни, особливо з мало-забезпечених верств населення нерозвинених регіонів	інвестиції в обов'язкову державну освіту, в освітню інфраструктуру та організацію науково-популярної діяльності

Інноваційна політика щодо інклюзивного розвитку спрямована на подолання бар'єрів, з якими стикаються певні соціальні групи, компанії, регіони, для участі в інноваційній діяльності. Китайська інноваційна політика щодо інклюзивного розвитку узгоджується з такими глобальними цілями ООН, як подолання бідності, особливо в сільській місцевості, забезпечення якісної освітою та підвищення рівня наукової грамотності, стимулювання підприємницької діяльності в сільській місцевості задля забезпечення достойними робочими місцями, розвиток інновацій у сільському господарстві та подолання нерівності.

REFERENCES

- Bank, W. (2013), *Inclusive Innovation for Sustainable Inclusive Growth*. Retrieved from World Bank: <https://openknowledge.worldbank.org/handle/10986/26333>
- George, G. M. (2012), Innovation for Inclusive Growth: Towards a Theoretical Framework and a Research Agenda. *Journal of Management Studies*, 661–683. doi:10.1111/j.1467-6486.2012.01048.x
- Heeks, R. F. (2014), New Models of Inclusive Innovation for Development. *Journal of Innovation and Development*, 175–185. doi:10.1080/2157930X.2014.928982
- OECD. (2015), *Innovation for Inclusive Growth*. Retrieved from OECD: <http://www.oecd.org/sti/inno/Innovation-Inclusive-Growth-Brochure.pdf>

СТАЛИЙ РОЗВИТОК КИТАЙСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ: ІНКЛЮЗИВНІ ІННОВАЦІЇ

О. В. Дроботюк

Стаття присвячена теоретичним та практичним аспектам економічного розвитку на основі інклюзивних інновацій. У статті подано трактування поняття “інклюзивна інновація”, авторами яких є економісти та експерти міжнародних організацій. Проаналізовано соціально-економічні показники Китаю та регіонів, а також визначено роль інклюзивних інновацій у китайській економіці. У дослідженні систематизовано ключові проекти розвитку інклюзивних інновацій у КНР.

Ключові слова: сталий розвиток, КНР, інклюзивна інновація, економічне зростання, китайська економіка

УСТОЙЧИВОЕ РАЗВИТИЕ КИТАЙСКОЙ НАРОДНОЙ РЕСПУБЛИКИ: ИНКЛЮЗИВНЫЕ ИННОВАЦИИ

О. В. Дроботюк

Статья посвящена теоретическим и практическим аспектам экономического развития на основе инклюзивных инноваций. В статье представлены трактовки понятия “инклюзивная инновация”, авторами которых являются экономисты и эксперты международных организаций. Проанализированы социально-экономические показатели Китая и его регионов, а также определена роль инклюзивных инноваций в китайской экономике. Исследование систематизирует ключевые государственные проекты развития инклюзивных инноваций в КНР.

Ключевые слова: устойчивое развитие, КНР, инклюзивная инновация, экономический рост, китайская экономика

Стаття надійшла до редакції 27.11.2018

UDC 339.5 (510:73)

CHINA IN THE TRADE WAR AGAINST THE US: TACTICAL CAPABILITIES AND PROSPECTS

D. Yefremov

PhD, Chief Analyst

Centre for International Studies,

Hennadii Udovenko Diplomatic Academy of Ukraine

at the Ministry of Foreign Affairs

2, Velyka Zhytomyrska str., 01001, Kyiv, Ukraine

dm.p.yefremov@gmail.com

In the spring of 2018, the United States government initiated a policy of limiting the trade presence of Chinese companies on its national market. It included revision of tariff rates for traded products, changes of investment regime. China's response has triggered a series of consistent steps by each side of the conflict, which will have a significant impact on bilateral economic relations in the future. The article is devoted to the assessment of the positions of the PRC and the US in the dispute, their tactical tasks and strategic goals, the arsenal of tools for symmetric response and asymmetric impact over the situation. In the process of analysis, the weakness of China's position in the trade war is demonstrated, the possibility of reducing its foreign exchange reserves and devaluation of the national currency is estimated, the consequences of such steps are forecasted. The author identifies the beneficiaries and victims of the trade conflict between the PRC and the United States. Among the developed countries, the European Union members can benefit, and Japan and South Korea may suffer losses. Developing countries will be in the camp of the losers from the conflict. The countries of Southeast Asia are particularly affected. The risks to the stability of the Ukrainian economy from commercial warfare are assessed as moderate, opportunities for increasing its trading potential and the threats for the foreign investment attraction are identified.

Keywords: trade war, trade conflict, China, PRC, USA, economic strategy, international relations

The trade war, launched by the administration of US President Donald Trump against the People's Republic of China in the spring of 2018, is gaining momentum. It takes place between the two countries with the largest bilateral trade relations in the world for the global economic, technological and political leadership. In 2017, the United States imported more than \$ 505 billion worth of goods from China, accounting for about 4 % of its GDP. Instead, exports of US goods to China in 2017 amounted \$ 130 billion, which underlines the asymmetry of their trade position.

The United States has a surplus in services trade with China, which in 2017 reached a record \$ 38.5 billion. The US has sold tourist, educational, financial services and intellectual property rights to the PRC for \$ 56 billion, importing services for \$ 17.6, mostly of transport origin.

The largest stimulus for the United States in its trade relations with China is long standing shortage of trade in advanced technological products. According to the results of the first half of 2018 it amounted \$ 64 billion [U.S.-China Economic and Security Review Commission, 2018b]. The largest contribution to the deficit is generated by the information and communication sector, which imports from China has drawn up to \$ 73 billion, and only \$ 2 billion was exported. The United States sells nearly \$ 7 billion to China of its aerospace products, but it does not drastically reduce imbalances.

The countries have placed on each other the large volumes of capital: the US has accumulated in the PRC \$ 257 billion of direct investment, while China in the US \$ 140 billion. In 2017, China invested in the United States about \$ 30 billion, trying to expand access to American markets and technologies. Another \$ 8 billion Chinese investments were blocked by the US Foreign Investment Committee (CFIUS) in areas important for national security and defense (semiconductors, “new critical technologies”), and protection of citizens personal data of. \$ 14 billion from the US was invested into China with a focus on consumption related business.

The goal of the article is to analyze the reasons for the tariffs introduction in bilateral trade from the United States side and China’s position, to assess the economic strength of the parties involved to the conflict, to explore the possibilities for asymmetric tactics in response to the rival’s actions, to predict the consequences of the conflict in the short and medium run, to characterize the challenges and threats for the Ukrainian economy.

Representatives of Donald Trump’s administration, announcing radical packages of anti-Chinese measures, appealed to the numerous actions, policies and practices of the Chinese Government related to the forced transfer of technology, intellectual property and innovation theft in China. In particular, a United States Sales Representative Office, the USTR found that China [USTR 2018]

- § imposes the requirements on US business to create joint companies with Chinese and forces the transfer of intellectual property or technologies in exchange for market access;

- § applies discriminatory licensing restrictions on US business;

- § coordinates and supports targeted investment and acquisition of US companies and assets to ensure full transfer of technology;

- § conducts and supports cyber-interventions in US commercial computer networks to gain unauthorized access to commercially useful business information.

At the meeting on the intensification of bilateral trade relations in May 2018, the US delegation demanded from China [Curran, Zhai 2018]: to reduce the deficit by buying airplanes, cars, agricultural goods and LNG (optional); protect American intellectual property; terminate the investment control practices; reduce the tariff and non-tariff barriers in two years to the American level; facilitate access to markets of services and agricultural products; assess the level of meeting the requirements progress quarterly.

Geo-economic purpose of the Trump administration advisers in the trade war is [Ward 2018]

- 1) to eliminate China from the global supply chain of goods that make up a significant part of American high-tech imports (up to 51 %) – mainly consumer goods designed by American companies, ordered by Japanese, Korean or Taiwanese firms that on the final stages are assembled in China and transported to the United States;

2) to undermine the trust of multinationals to China as the safe place for production and increase investment risks, which is ensured not only by the complication of trade conditions, but also by the introduction of sanctions against the vulnerable assets of the rival.

America's actions are seen as intended to undermine the revival of China, proclaimed by Xi Jinping's long-term policy until 2049. One of the important initiatives in this direction, the "Made in China 2025" program, is to turn the country into a high-tech manufacturer that is dominant in advanced industries: robotics, advanced information technology, aviation and environmental electric vehicles.

During the May attempt to resolve bilateral trade disputes through negotiations, the Chinese delegation provided the following proposals to the United States [Curran, Zhai 2018]: to expand trade in high-tech products (to allow exports of integrated circuits to China, distribute government procurement on Chinese technologies, lift the exporting ban on ZTE, remove barriers for Chinese electronic payment systems, ect.), to eliminate the metallurgical tariffs, abstain from investigations and trade sanctions against China in the future. The PRC has demonstrated its readiness to make drawbacks, agreed to contribute to the shortage reduction in US trade due to an increase in imports of agricultural and energy products from the United States; "step up cooperation" on the protection of intellectual property rights in China by amending the patent law; create fair and equal conditions for investment competition; to coordinate trade and investment issues at the "high level".

From the United States side, the moment and direction of the attack were chosen very closely: steel and aluminum in China for a long time experienced overproduction and excess capacity (from 11 to 31 % steel according to different estimates [Lu 2018], and slightly below 30 % for aluminum [The Aluminum Association 2018]). The country faces the need to correct the model of economic growth, reduce inefficient production capacities, reduce dependence on investment and foreign trade, reorient on domestic consumption. The field for domestic economic maneuvering for the Chinese government is limited by a high level of accumulated total debt, which reached 230 % of GDP.

Given the large surplus (\$ +375 billion) in foreign trade with the United States, Beijing cannot respond symmetrically on every new round of US tariff rising. Representatives of the Chinese authorities said that in response they would use "qualitative measures." They will target commodity trade groups vulnerable to Republican voters and supporters of Trump.

US pressure on China's position is simultaneously done outside the sphere of trade relations. Chinese multinational corporation ZTE, which controlled about 10 % of the world telecommunication market and had numerous contractors among American firms (Qualcomm, Dolby, and Acadia Communications), became an object for the manipulation. In the spring of 2018, the Bureau of Industry and Security of the US Department of Commerce (BIS) announced that ZTE has been violating the American trade embargo against Iran and North Korea. According to the Bureau, ZTE executed contracts for the supply, construction, operation and maintenance of telecommunication networks in these countries using American-made equipment. The company's position was extremely vulnerable, and it immediately agreed for a deal with the US government. ZTE pleaded itself guilty, agreed to pay a fine of \$ 1.4 billion, fire 39 of its employees involved in violations, change top management and go through a seven-year probation period, which involves six independent audits of non-compliance.

Separately, the Wall Street Journal reported April 25, 2018 that the US Department of Justice (DOJ) initiated a similar investigation against the Chinese company Huawei, which controlled 27 % of the world telecommunications equipment market in 2017 [Woo, Viswanatha 2018].

On the Chinese side, actions against the stability of the US financial system are supposed likely. The People's Bank of China (PBoC) has about \$ 3.1 trillion in gold and foreign exchange reserves (FXR), which it can channel to support the renminbi value. Of them, about 1,2 – 1,3 trillion. are held in the form of Debt Securities (DS) of the American Treasury.

The mechanical sale of Chinese stockpiles of American DS may cause a short-term supply shock on the US stock market and raise interest rates, but will not be able to cause any tangible damage to the US economy. The US Federal Reserve has sufficiently effective instruments (monetary emission, lowering the interest rate) to neutralize quickly the surplus of securities offered by the PRC. China has no technical capacity to make a sale of US Treasury bonds at one-time, it is estimated that it will take up to a year and a half for this [Setser 2018].

Another mechanism for Chinese to compensate the losses from US sanctions is a controlled devaluation of currency. The growth of economic uncertainty around China and the intensification of the trade war have already exerted pressure on the renminbi and led to the fall down of its exchange ratio to the US dollar by 5.2 % from March to June 2018. Since August, the NSC has taken measures to control the creeping devaluation of the renminbi (in effect, by fixing the exchange rate, revised with the daily frequency). This policy option is funded by reduction of the country's foreign exchange reserves (minus \$ 20 billion for September 18) and means that China is paying for Trump Trade War. It will also increase the need for screening of capital outflows from the country. In 2017, Chinese authorities adopted regulations that categorized Chinese foreign investments into supported, restricted and prohibited. Under conditions of devaluation in 2018, the structure of outbound investments would be revised, control strengthened, although BRI investments with the preferential status will be maintained.

If one sharply weakens the renminbi-to-dollar ratio, then tariff losses can be transferred to consumers of Chinese exports. The US is unlikely to leave the devaluation unanswered and will react with the introduction of new tariffs or an increase of their rates. However, the prerequisites for further slow cheapening of the Chinese currency remain. According to Deutsche Bank analysts, the renminbi-to-dollar ratio will drop to 6.95 by the end of 2018 and to 7.4 by the end of next 2019 year [U.S.-China Economic and Security Review Commission 2018c]. The PBoC's practice of regulated devaluation creates speculative expectations for easing of the rate, further exerting pressure and requiring increased spending of reserves.

The sudden swift devaluation of the renminbi, while preserving China's FXRs, will cause another type of damage to China: it will weaken China's trading partners' positions around the world and will put pressure on the exchange rate of their national currencies. Those of the partners who do not have significant FXRs (Ecuador, Belarus, Hungary, Vietnam, Pakistan, Tunisia, Georgia, Macedonia, Sri Lanka, Mexico, Poland, Turkey, Ukraine, other experts [Kimberley 2018] name the Philippines, India, Indonesia, Korea and Australia vulnerable to currency devaluation), will be forced to reduce the value of their currencies, which would cause exchange rate devaluation wars, that adversely affect the growth rate of world GDP. China, whose economy is an important component of the global, would undergo

a significant slowdown in economic dynamics. The image of the country – the world leader will be undermined, and the strategy of renminbi internationalization to the world class level currency would be destroyed.

To November 1, 2018, US tariffs on \$ 250 billion on Chinese imports were imposed; from the Chinese side the space of increased tariffs is extended to \$ 110 billion of American imports. The probability is preserved that, according to D. Trump's decision, another \$ 267 billion of imports of Chinese origin will be additionally charged.

The PRC has also lowered tariffs for consumer and agricultural products from third countries, aiming to avoid rising domestic prices and support domestic consumption, including automotive, machine-building, textile and paper industries.

The American Chamber of Commerce in China conducted a survey of the impact of the trade war on its members [AmChamChina 2018] and found that 74 % of businesses would suffer from US tariffs and 68 % of them from Chinese. Companies expect a drop in profits (51 %), an increase in production costs (47 %), a drop in demand for products (42 %). Under the “qualitative measures” from the Chinese authorities, American firms began to undergo more frequent inspections (27 %), slow down customs procedures (23 %) and complicated bureaucratic regulation (19 %).

Some American companies plan to relocate their supply chains outside the US (31 %) or China (30 %). 31 % of American companies in China intend to review or cancel their investment decisions, relocate production facilities to South East Asian countries (consumer products, telecommunication equipment, automotive and chemical industries) and the Indian subcontinent (aerospace industry). 10 % of companies are ready to move their production facilities from China anywhere (retail and supply).

International companies in computer electronics, semiconductors, chips and power supplies are planning to transfer their production capacities from China and even the United States to Taiwan. The Japanese and European car industry, whose capacities are located in the USA, will suffer. Negative consequences of the exchange rate volatility are expected by the companies of the retail sector. Transport and logistics companies in Southeast Asia will benefit, as supply chains would become complicated and demand for their services will grow.

The United States has a strong position in the trade war. In the “peace” negotiations, they will promote the idea of the coherence and equality of trading partners, which in their interpretation means simplifying the access to the Chinese domestic market for American companies. The more general purpose of Americans is to force China to “play by rules” in all spheres of international relations. They will invite Beijing to join the US-European initiatives on WTO reforms aimed at expanding the authority of this organization to examine and control the non-economic instruments of international trade support: state subsidies, intellectual property rights, state-owned investments, technology transfer and cyber-security.

However, China is unlikely to take serious action, as similar requirements will immediately be put forward by other developed countries. The Chinese economy is not ready for full openness, their model of economic growth does not involve competition with foreigners in the domestic market and the abandoning of rigid industrial policy. Abstract ideas of “equality”, “free market economy” will not be accepted by China as the basis for the peace deal due to its lack of precision, China will expect detailed proposals from America.

In the short run, US politicians will be confronted with the requirements of balancing the bilateral trade deficit or demanding broad liberalization of the Chinese economy. The latter, although causing short-term damage to Chinese growth, in the longer term, by attracting new investment and technology in China, can lead to an even greater trade deficit, as well as accelerate the displacement of the United States from the position of the world leader.

Also, America will increase investment screening by expanding the powers of the Foreign Investment Committee, especially with regard to uncontrolled investments in critical technologies, critical infrastructure companies. As a consequence, since the beginning of 2018, there has been a sharp decline in investment inflows from China to the United States and a change in their structure. The health and biotechnology sector has become the leading venue for Chinese FDI, real estate and hotel business in second place, with entertainment ranked third in the wake of investment from Chinese Internet and gaming companies [U.S.-China Economic and Security Review Commission 2018a].

In response, the Chinese government simplifies restrictions on foreign investment in protected industries to stimulate revenues from other countries. Weakness relates to such industries as airplane design and manufacture, agriculture, automobile construction, banking, railway construction and navigation. The total number of protected sectors is reduced to 48, compared with 63 in 2017 and 120 in 2011.

In order to mitigate the negative economic effect from tariffs within the country, China will intensify its own infrastructure projects, reduce taxes and apply monetary expansion policies. In the medium term, this will worsen the aggregate debt situation and may provoke financial hardships.

The internal rebalancing of the Chinese economy will distract the country's resources from economic growth. The slowdown in China's GDP growth will reduce its demand for foreign raw materials, their prices on world markets and adversely affect trade in developing countries. Small, open economies in East Asia, such as Taiwan, Singapore, Thailand and Malaysia, are most vulnerable to US tariff war because of their role in global supply chains. Among the Latin American countries Chile would suffer damage as it produces copper used in the China's electrical industry. According to the IMF, South Korea, Chile and Taiwan are vulnerable to the economic situation in China, where almost 30 % of their exports is directed to. Russia could feel side-effect, since China accounts for 10 % of its exports.

To strengthen its tactical position, the United States is intensifying cooperation with its traditional allies in East Asia – Japan and Australia, trying to lure India into anti-Chinese alliance. They can find foundation for the tougher cooperation in the lack of historical contradictions and the maintenance of democratic principles: rule of law, free trade, freedom of navigation and peaceful settlement of disputes, as opposed to the Chinese untransparent and neocolonial alternative. India already has military-logistics agreements with the United States and France; Japanese and Indian military personnel will also increase logistic, service and training cooperation. Perhaps a new impetus will be given under countries' infrastructure initiatives (the Asia-Africa Growth Corridor).

EU countries, with a large internal market, will be valued by China as the most important alternative for selling goods and investing. In response, EU countries will also try to gain from the PRC preferential access to its market. The largest positions in Chinese imports from Europe are just those goods that have been covered with anti-American tariff restrictions – vehicles and equipment, machinery and equipment, chemicals and medical instruments. The European aviation industry is

also counting on the displacement of an American competitor from the Chinese market. But according to forecasts, European companies will benefit greatly, increasing their presence in the US markets (\$ +69 billion) than in China (\$ +32 billion) [Garcia-Herrero 2018]. If the PRC loses United States requirements and opens up access to domestic markets, European firms will become America's main rivals and experience significant losses.

In the medium term, China will try to form its own alliance from southern and eastern Asia, with Indonesia playing a key role. Due to internal instability and high levels of corruption, this country cannot establish economic cooperation with the West. The country seriously lacks of investments, which China can offer in large volumes as part of the "One Belt – One Way" framework. At the moment, China has also weakened its pressure on North Korea, pushing it from the brink of a humanitarian catastrophe. In parallel, it accelerated the rapprochement with Moscow and Tehran, other regional rivals of the United States.

The trade war between the United States and China has a moderate threat to Ukraine. Ukraine could have been more successful in exporting its agricultural products to China. In 2017, Ukraine exported \$ 1.1 billion worth of soybeans, of which only \$ 5.8 million went to China. The Chinese market was closed for Ukrainian soybeans. On July 1, 2018, China abolished the rates for soybeans from Bangladesh, India, Laos, South Korea and Sri Lanka. Ukraine needs to intensify the promotion of agricultural products to the PRC market through bilateral agreements.

US tariff protection has threatened Ukrainian exports of steel products. Domestic metallurgical companies will be forced to look for other markets where they will have to compete with Chinese enterprises. The PRC maintains a large number of unloaded metallurgical capacities supported by subsidies from the state. In the cases of unfair competition, the protection of the interests of Ukrainian producers must be realized through WTO mechanisms.

Ukraine should not expect the rapid movement of global supply chains affected by trade warfare into its territory. The production of high-tech products requires modern infrastructure, well-trained and disciplined staff. Most of the Chinese and American supply chains are laid across the countries of Southeast Asia. To include there Ukraine is inappropriate from logistical point of view. Instead, Ukrainian high-tech companies can look for possibilities to integrate into European-Chinese chains. That initiative requires state monitoring, financial support and promotion.

A smooth devaluation of the yuan to the dollar will gradually increase the shortage of bilateral trade between China and Ukraine. Under a negative balance of financial account, it will put pressure on domestic FXR and the exchange rate of hryvnia to the dollar. It is desirable for the National Bank of Ukraine and the Ministry of finance to strengthen cooperation with the International Monetary Fund to expanding the national FXR.

The general uncertainty and disfunctionality of international institutions caused by the US actions will lead to an increase in international investment and currency risks. They will complicate Ukraine's foreign direct investment attraction from all directions.

If the United States succeeds in undermining China's economic power, slowing its growth or making it negative, the world would plunge into a global economic crisis that can capture virtually all markets and all countries. Due to the weakness of its economy Ukraine will be among the most affected countries. In the face of such a threat, Ukraine should support initiatives to prevent and mitigate the conflict between the two countries in the international arena.

REFERENCES

U.S.-China Economic and Security Review Commission (2018a), *Economics and Trade Bulletin*. July 9, 2018, available at: [https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/July %202018.pdf](https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/July%202018.pdf) (accessed October 30, 2018).

U.S.-China Economic and Security Review Commission (2018b), *Economics and Trade Bulletin*. August 6, 2018, available at: [https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/August %202018 %20Trade %20Bulletin.pdf](https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/August%202018%20Trade%20Bulletin.pdf) (accessed October 30, 2018).

U.S.-China Economic and Security Review Commission (2018c), *Economics and Trade Bulletin*. September 5, 2018, available at: [https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/September %202018 %20Trade %20Bulletin.pdf](https://www.uscc.gov/sites/default/files/Research/September%202018%20Trade%20Bulletin.pdf) (accessed October 30, 2018).

Hanemann T., Rosen D., Gao C. (2018), Two-Way Street: 2018 Update. *US-China Direct Investment Trends*, available at: https://www.ncuscr.org/sites/default/files/page_attachments/Two-Way-Street-2018_Full-Report.pdf (accessed October 30, 2018).

USTR (2018), Findings of the Investigation into China's Acts, Policies, and Practices Related to Technology Transfer, Intellectual Property, and Innovation under Section 301 of the Trade Act of 1974. *Office of the United States Trade Representative*, available at: [https://ustr.gov/sites/default/files/Section %20301 %20FINAL.PDF](https://ustr.gov/sites/default/files/Section%20301%20FINAL.PDF) (accessed October 30, 2018).

Curran E., Zhai K. (2018), Here's What the U.S., China Demanded of Each Other on Trade. *Bloomberg*, May 4, available at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-05-04/here-s-what-u-s-demanded-of-china-at-the-start-of-trade-talks> (accessed October 30, 2018).

Ward A. (2018), Trump's China strategy is the most radical in decades – and it's failing. *Vox*, September 19, available at: <https://www.vox.com/world/2018/9/18/17790600/us-china-trade-war-trump-tariffs-taiwan> (accessed October 30, 2018).

Lu Z. (2018), China's Excess Capacity in Steel: A Fresh Look. *PIIE*, June 29, available at: <https://piie.com/blogs/china-economic-watch/chinas-excess-capacity-steel-fresh-look> (accessed October 30, 2018).

The Aluminum Association (2018), Aluminium excess capacity: time to act, available at: https://www.aluminum.org/jp/files/1528433334_211690.pdf (accessed October 30, 2018).

Setser B. (2018), What Would Happen if China Started Selling Off Its Treasury Portfolio. *CFR*, June 21, available at: <https://www.cfr.org/blog/what-would-happen-if-china-started-selling-its-treasury-portfolio> (accessed October 30, 2018).

Kimberley N. (2018), Why the US-China trade war could turn the heat on the Korean won and Australian dollar next. *SCMP*, September 18, available at: <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/united-states/article/2164576/why-us-china-trade-war-could-turn-heat-korean> (accessed October 30, 2018).

AmChamChina (2018), Impact of U.S. and Chinese Tariffs on American Companies in China, available at: <https://www.amchamchina.org/uploads/media/default/0001/09/7d5a70bf034247cddac45bdc90e89eb77a580652.pdf> (accessed October 30, 2018).

Garcia-Herrero A. (2018), US-China trade war: What's in it for Europe? *Bruegel*, August 23, available at: <http://bruegel.org/2018/08/us-china-trade-war-whats-in-it-for-europe/> (accessed October 30, 2018).

Woo S., Viswanatha A. (2018), Huawei Under Criminal Investigation Over Iran Sanctions. *The Wall Street Journal*, April 25, available at: <https://www.wsj.com/articles/huawei-under-criminal-investigation-over-iran-sanctions-1524663728> (accessed October 30, 2018).

КИТАЙ У ТОРГОВЕЛЬНІЙ ВІЙНІ ПРОТИ США: ТАКТИЧНІ МОЖЛИВОСТІ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Д. П. Єфремов

Навесні 2018 року влада Сполучених Штатів ініціювала політику обмеження торговельної присутності китайських компаній на національному ринку. Вона включала перегляд тарифних ставок на продукти, якими торгують, зміну режиму інвестування. Реакція Китаю викликала серію послідовних кроків кожної зі сторін протистояння, які будуть у майбутньому справляти суттєвий вплив на двосторонні економічні відносини. Стаття присвячена оцінці позицій КНР та США в суперечці, їхніх тактичних завдань та стратегічної мети, арсеналу інструментів симетричної відповіді та асиметричного впливу на ситуацію. У процесі аналізу доводиться слабкість позиції Китаю в торговельній війні, оцінюються можливості скорочення його золотовалютних резервів та девальвації національної валюти, прогнозуються наслідки таких кроків. Автор визначає бенефіціарів та постраждалих від торговельного конфлікту КНР та США. Серед розвинутих країн вигоду можуть отримати країни Європейського Союзу, а Японія та Південна Корея можуть зазнати втрат. Країни, що розвиваються, опиняться в таборі постраждалих від конфлікту. Особливо великих втрат зазнають країни Південно-Східної Азії. Ризики для стабільності економіки України від торговельної війни оцінені як помірні, виявлено можливості зростання її торговельного потенціалу та ускладнення залучення іноземних інвестицій.

Ключові слова: торговельна війна, торговельний конфлікт, Китай, КНР, США, економічна стратегія, міжнародні відносини

КИТАЙ В ТОРГОВОЙ ВОЙНЕ ПРОТИВ США: ТАКТИЧЕСКИЕ ВОЗМОЖНОСТИ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Д. П. Ефремов

Весной 2018 власти Соединенных Штатов инициировали политику ограничения торгового присутствия китайских компаний на национальном рынке. Она включала пересмотр тарифных ставок на торгуемые продукты, изменение режима инвестирования. Реакция Китая вызвала серию последовательных шагов каждой из сторон противостояния, которые будут в будущем оказывать существенное влияние на двусторонние экономические отношения. Статья посвящена оценке позиций КНР и США в конфликте, их тактических задач и стратегических целей, арсенала инструментов симметричного ответа и асимметричного влияния на ситуацию. В процессе анализа обосновывается слабость позиции Китая в торговой войне, оцениваются возможности сокращения его золотовалютных резервов и девальвации национальной валюты, прогнозируются последствия таких шагов. Автор определяет бенефициаров и пострадавших от торгового конфликта КНР и США. Среди развитых стран выгоду могут получить страны Европейского Союза, а Япония и Южная Корея могут понести потери. Развивающиеся страны окажутся в лагере пострадавших от конфликта. Особенно большие потери могут понести страны Юго-Восточной Азии. Риски для стабильности экономики Украины от торговой войны оценены как умеренные, выявлены возможности роста ее торгового потенциала и осложнения привлечения иностранных инвестиций.

Ключевые слова: торговая война, торговый конфликт, Китай, КНР, США, экономическая стратегия, международные отношения

Стаття надійшла до редакції 04.10.2018

UDC 821.581:81'255.4

ANALYSIS OF DEVIATIONS IN ENGLISH AND UKRAINIAN TRANSLATIONS OF LI BAI'S POETRY FROM THE POINT OF VIEW OF THE SENTENCE STRUCTURE AND TONAL PATTERNS

Y. Zasutska

Tianjin Foreign Studies University (PRC) MA Graduate
zasutskayulia@gmail.com

Tang Poetry generally refers to the poetry created in the Tang dynasty period. Tang poetry is the most precious cultural heritage of the Chinese nation, a pearl in the treasure house of Chinese culture, and at the same time making a great impact on the cultural development of the countries bordering China as well as ethnic groups that lived near China. There is a great variety of Tang poetry forms. There is a great variety of themes, vivid images and characters in Tang Poetry. Tang poets used a wide range of rhetorical means in their poems, such as analogy, parallelism, contrast, comparison, impersonation, metaphor, antithesis and unique rhetorical devices foil (衬托), synaesthesia (通感) and qixing or introducing the mood (起兴). Due to the strict metrical poetry restrictions the content of the poems was easily constrained, that is why poets did not have the freedom of creation and self expression. At this point Tang poetry reveals certain flaws and difficulties for translators.

This article is an attempt to make an analysis of deviations in English, Ukrainian and some Russian translations of Li Bai's poetry. It also covers the problem of the misinterpretations as well as their causes. Translations are compared to the original poems and analyzed from several aspects, such as sentence structure and tonal pattern. Furthermore, based on the analysis of the experience of several famous translators was made an assumption about several main causes: the translator's lack of Chinese language knowledge, indirect translation, and Western and Chinese cultural differences. The article provides examples in English and Ukrainian.

Keywords: Li Bai, poetry, misinterpretations, Ukrainian, English, translation

1. Possible evaluation criteria of translations: sentence structure and tonal pattern

1.1 Sentence structure

There are two main types of the ancient-style Tang (Gushi) poetry. Five-character poems and seven-character poems. And there are two types of modern-style Tang poetry: quatrains jueju (绝句) and regular verses lüshi (律诗). Quatrains and regular verses have their own peculiarities and differ from five-character poems

© 2018 Y. Zasutska; Published by the A. Yu. Krymskyi Institute of Oriental Studies, NAS of Ukraine and the Ukrainian Association of Sinologists on behalf of *The Chinese Studies*. This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>).

and seven-character poems. There are six kinds of basic Tang poetry forms: five-character ancient-style poems, seven-character ancient-style poems, five-character quatrains, seven-character quatrains, five-character regular verses and seven-character regular verses.

In order to make the translation closer to the original text, some translators strictly adhere to the word order and structure of the original poetry. The Chinese original is generally not directly divided into a few paragraphs, sections, etc. Local readers can identify the beginning and end of the poetry units through the special beginning and closing cliché. Therefore, some translators recommend splitting the text of the poetry into corresponding paragraphs, in order to more clearly distinguish the different sections. It is possible to add a number of each paragraph or even add beginning cliché in prose, so that this part has obvious difference and readers will also know it is a new beginning. In addition, these clichés also play a very important role in the changing of the rhythm.

As was mentioned before, Tang poetry is divided into five-character and seven-character poems, that is, each line of such verses consists of five or seven characters respectively. Chinese characters and a lot of words are all monosyllabic, whereas in English and Ukrainian, a word usually contains more than one syllable. Therefore, when translating Tang poetry, a character can rarely correspond to one English word, in most cases a character can be roughly equivalent to the one English metrical foot or two syllables.

In general, the English metrical foot is divided into: monometer, diameter, trimeter, tetrameter, pentameter, hexameter, heptameter and octameter. In the translation process, the five character poems can be translated into pentameter, seven character poems can be translated into heptameter. Thus, lines of the Tang poetry translated into English obtain particular regular pattern, and it allows us to reproduce the beauty of form of the original poem. For example, in his translation of Li Bai's "Marble Stairs Grievance poem scholar and translator Arthur Cooper attempts to follow the original poems lines, each of the five characters of the structure, and to some extent, achieved a certain success [Cooper 1986, 62]. He uses iambus in which each poetic line has approximately 9 syllables:

玉阶生白露，	On Marble stairs still grows the white dew
夜久侵罗袜。	That has all night soaked her silk slippers.
却下水晶帘，	But she lets down her crystal bling now
玲珑望秋月。	And sees through glaze the moon of autumn.
Arthur Cooper [Cooper 1986, 112]	

Let us have a look at Ukrainian translations of the same poem. The translation made by Gennady Turkov reads very smoothly, each line has 15 syllables, so that the poem in Ukrainian looks as neat and organized as the original:

玉阶生白露，	На яшмових східцях вночі вже роса виступає.
夜久侵罗袜。	Шовкові панчохи зволожились, поки стояла.
却下水晶帘，	Вернулась додому, запнула шовкову фіранку
玲珑望秋月。	І довго крізь неї дивилась на місяць осінній.
Gennady Turkov [Turkov 2011, 25]	

The translation made by Yaroslava Shekera is very poetic and emotional (the author even uses an exclamation mark), each line has 5 to 12 syllables, and most of the lines contain 11 syllables:

玉阶生白露，	Глибокої ночі вона бовваніє на яшмових східцях у пишній росі.
夜久侵罗袜。	Роса холодить, і панчішки промокли – байдуже!
却下水晶帘，	В оселю вернулася згодом, фіранки прозорі спустила, крізь них
玲珑望秋月。	З далекого неба лиш місяць ясний осява її лик невеселий.

Yaroslava Shekera
[Shekera 2002, 11]

Arthur Cooper believes it is possible to translate each line of the original verse and add just two more syllables, but in fact such stringent limits lead to omissions of the original content and inaccuracies. For example, in his translation of “The Waterfall on Lu Mountain” (望庐山瀑布) by Li Bai, Arthur Cooper insists on the strict standard forms of the original which resulted in inaccuracies and a lack of flexibility. For example:

飞流直下三千尺，	At first I feared Milky Way had dropped,
疑是银河落九天	And sprinkled stars, falling through the clouds!

Arthur Cooper
[Cooper 1973, 158]

Here, in Cooper’s translation, “dropped”, “the sprinkled stars” refer to the constellation, most likely the Milky Way mentioned in the original, but Arthur Cooper decided to divide the text based on his own interpretation of it, so that the original line “Milky Way is falling from the Ninth Heaven” is split and these words appear separately in different lines. Each line of the Chinese poem is a self-contained independent unit, so it is not appropriate to change the original verse lines within the structure in order to keep the number of syllables. Many researchers believe that compressing content in order to maintain unification of the form is possible, but may lead to losing the dexterity of the original, as well as becoming awkward and with unnatural rhythm pauses.

The translation by Gennady Turkov accurately conveyed the meaning of the original poem. Meaning of the word 尺 “chi” is precisely explained in the footnote. Each line has 8 to 13 syllables, it is clear that Gennady Turkov did not pursue the goal of remaining the same number of lines, as Arthur Cooper did.

飞流直下三千尺，	Бачу: ген вдалині водоспад межи скель – прямовисний бурхливий потік. Ця крилата бистрінь, що летить у долину, – завдовжки три тисячі чі.
疑是银河落九天	І здається: на землю з небесної висі поринула Срібна ріка. Footnote: Chi is a Chinese foot, 32 cm.

Gennady Turkov
[Turkov 2011, 138]

Of course, we also cannot fully reject Cooper’s translation style, as sometimes the use of such a method may achieve good results, for example when translating

Li Bai's Yuefu (folk song style poem) [Cooper 1973, 31]. "Fighting south of the ramparts" in the other translation it is called "We fought south of the walls" (战城南), he kept the number of syllables in each line very close to the original while at the same time, the translation is clear and rhymed:

匈奴以杀戮为耕作，	But the Huns look on killing like tilling their fields,
古来唯见白骨黄沙田。	White bones all they grow on their yellow sands.
	Arthur Cooper [Cooper 1973, 152]

Gennady Turkov in his translation also made an attempt to keep the number of syllables in each line close to the original, though it has more syllables compared to Cooper's translation:

匈奴以杀戮为耕作，	Споконвіку гуннам різня заміняє орання.
古来唯见白骨黄沙田。	Тутешні поля – це жовтий пісок із кістками.
	Gennady Turkov [Turkov 2011, 126]

The translation made by Leonid Pevomaysky is different from the above translations, it sounds more concise and even shorter than the original. Unlike the translation by Gennady Turkov, this poem is rhymed:

匈奴以杀戮为耕作，	Гунн битися, немов орати, звик.
古来唯见白骨黄沙田。	В пісках білють кості з віку в вік.
	Leonid Pevomaysky (word-for-word non-poetic translation by B. Ryftin) [Turkov 2011, 181]

1.2 Tonal patterns

There are some things, such as tones and tone changing in Chinese poetry, that Western translators cannot translate and the only way to express tones is finding an analogy in the target language. In Indo-European languages there is no tonal concept, so when selecting a replacement way, we usually have no choice and have to use syllable poems (accented syllables and unaccented syllables alternate according to the defined sequence, and this rule applies to the entire verse) or accent regular verses *lǜshī* (律诗), also known as *Yīn jiézòu shī háng* 音节奏诗行 (irrespective of the number of syllables number of stressed syllables in each line is the same or almost the same, there can be more than three unstressed syllables between stressed syllables, so that number of unstressed syllables is unlimited). These two methods are widely recognized, many translators use the above-described ways of translation. The Chinese characters have level tones and oblique tones, in English there are stressed syllables and unstressed syllables [Hu 2013, 2344]. In English, Ukrainian and Russian poetry the basic verse patterns are divided into: iamb, trochee, anapest, dactyl spondee and pyrrhic. In theory, iamb can be used to substitute level tone and oblique tone (平仄), anapest can substitute two level tones and one oblique tone (平平仄), and dactyl can substitute oblique tone and two level tones (仄仄平平). In fact, in the process of translation, it is difficult to make full use of the above-described method, but in order to reproduce the original poem's tone pattern effect, the translator may, sometimes try to use more flexible translation methods.

For example, Cai Tinggan in the translation of Li Bai's "Alone on the Ching-ting Hills" (独坐敬亭山), used the tonal pattern in accordance with the verse patterns of

the original poem and reflected its musical beauty, the translation reads very smoothly. However, due to different characteristics of the two languages, there exists a big difference between the Chinese and the English tonal patterns. The metrical pattern of the original poem is:

First line: (oblique tone) oblique tone – level tone – level tone – oblique tone;
(level tone) level tone – oblique tone – oblique tone – level tone (rhyme).

Second line: (level tone) level tone – level tone – oblique tone – oblique tone;
(oblique tone) oblique tone – oblique tone – level tone – level tone (rhyme).

To express the tonal pattern of the original (level tone and oblique tone), Cai Tinggan used iambic pentameter, rhyme AABB, thus the translator expressed the original poem's effect to a certain extent and, most importantly, proved that the Tang dynasty poetry tone pattern can be partially reproduced:

众鸟高飞尽，孤云独去闲。	The birds have flown away on pinions high, A cloud in heedless mood goes floating by.
相看两不厌，只有敬亭山。	The two that never change their fixed regard, Are ye, fair Ching-ting Hills, and I, your bard. Cai Tinggan [Ye 2007, 439]

Let us have a look at Ukrainian translations of the same poem. The translation by Leonid Pevomaysky is a quatrain, he used cross rhyme ABAB, it is written in anapest (numbers of stressed syllables: 3-6-9-12-15 etc.). The full scheme is: 1-6-9-12-15, 3-6-9-12-15, 3-6-12-15, 1-3-6-9-15.

众鸟高飞尽，孤云独去闲。	Згряя птиць пролетіла і зникла ту ж мить вдалині, Сиротлива хмаринка за ними слідом поспішає.
相看两不厌，只有敬亭山。	Я на гори дивлюся – і не набридає мені, Горам також на мене дивитися не набридає. Leonid Pevomaysky (word-for-word non-poetic translation by B. Ryftin) [Turkov 2011, 195]

The translation by Gennady Turkov is also a quatrain with rhyme ABAC, it is written in amphibrach (numbers of stressed syllables: 2-5-8-11 etc.). The full scheme is: 2-5-7-10-13, 2-5-8-11-14, 2-4-7-13, 2-5-7-9-12.

众鸟高飞尽，孤云独去闲。	Злетіли птахи і зникли в високій блакиті. Прилинула хмарка й самотньо завмерла в безмежжі.
相看两不厌，只有敬亭山。	За цілий день одне одному не збайдужіти – Таке, Дзінтіншань, можливе тільки з тобою! Gennady Turkov [Turkov 2011, 24]

The translation by Yaroslava Shekera is a quatrain, with rhyme AB BB, it is written in anapest (numbers of stressed syllables: 3-6-9-12-15 etc.). The full scheme is: 3-6-9-12, 3-6-9-12, 1-3-6-9-12-15, 2-3-6-12-15-18-21.

众鸟高飞尽，孤云独去闲。	Всі пташки відлетіли давно вже – далеко... Одинока у небі хмарина весела гуляє.
--------------	--

相看两不厌，只有敬亭山。	Стрілись погляди наші з горою та й мирно блукають, Одне одного любимо – є ж бо єдина Цзінтін на сім світі, я знаю. Footnote: The hidden meaning of these lines: the poet does not like the officials of that time and in this context opposes mutual affection between him and the mountain. He wants to live among nature (with it), and not among the pompous officials. Yaroslava Shekera [Shekera 2002, 5]
--------------	--

The authors of the above translations did not recreate the tonal pattern of the original, but all the translations are rhymed and convey core images and general mood of the poetry.

2. Deviations in translation and its causes

Some Chinese and foreign sinologists believe that Western translations of Tang poems contain numerous mistakes and discrepancies. Some even suggest that foreigners cannot translate Chinese poetry. A good translator must indeed understand the language, context, the author's intention, readers' expectations, and the translation must have a connection with the original poem as close as possible etc, but necessity of doing the above described preparation does not prove foreigners cannot translate Chinese poems. We cannot absolutely agree with this idea, but at the same time we cannot but admit the existence of mistakes.

2.1 The translator's lack of Chinese language knowledge and indirect translation

The first main reason is the lack of knowledge translators' have of the Chinese language. The scope of overseas studies on Chinese poetry has not always been big enough. Especially in the past the understanding of China was not comprehensive. There was the lack of talents who can speak fluent Chinese and understand the Chinese poetry. To avoid errors, translators need the appropriate knowledge.

If the Chinese language level and knowledge is insufficient, it is then not possible to achieve the translator's goal successfully. Furthermore, even if the language level is good enough, you will not necessarily create a poem equal to the original one. For example a very famous translator William Jennings has discrepancies in his translations. Professor Zhao Yanchun gives such an example in his book "On translating Chinese poems". While translating a line of "Gathering Vetch" (采薇) by an anonymous poet "今我来思，雨雪霏霏", the translator has translated the word "思" of this line as notional (full) word, but in fact it is an auxiliary word. It indicates mood and can be omitted, this is not a very serious mistake, but the supporters use this as an argument against western translation of Chinese poetry [Zhao Yanchun 2007]. If the translator's Chinese language knowledge is insufficient or if he or she has never learned Chinese, there will be much more problems in translation.

It is predictable that in the early period of Chinese studies development a lot of famous translators of Tang poetry did not have comprehensive understanding of Chinese. For example, in 1867, the French Goncourt Academy female Academician Judith Gautier, translated Chinese poetry and published a collection of poems "The Book of Jade" (Le Livre de Jade). It was translated into many languages and made great effect on Chinese studies in the Western world. According to Judith

Gautier's biographer, due to her lack of fluency in Chinese, she acquired the assistants of a Chinese expat in France who happens to be her teacher, Ding Dunling. Ding Dunling had a very low level of French and because of this, when it came to assisting Gautier with translating, he was not able to fully express complete meanings of words, especially when it came to allusions. Because of these reasons it caused a lot of misunderstanding in communication that resulted in discrepancies in translations. Gautier and Ding invented their own transliteration system which was not widely recognized or understood by other people. That is why some names and titles translated in French are hardly recognizable. There were even some embarrassing mistakes, for example one main character in a poem was regarded by Gautier as an author of the poem, and this resulted into lack of poem's integrity [Yu 2007, 218–229]. The above examples prove the biographer's assumption towards her insufficiency in Chinese. Gautier's main drawbacks include the following several aspects. First, the translator eliminates the original title, and writes a new one instead. Second, the translator avoided the translation of the proper names, such as toponyms, names, and positions and used more vague general words. Third, she often did not translate the whole verse, but chose a few lines or a few paragraphs of a poem according to her own preferences – sometimes she even changed the order of paragraphs. Fourth, when there were words that needed explanation, she did not use footnotes or commentary, but directly added explanation to her translation. Thus her translation became too long and difficult to understand. Her collection of poems, "The Book of Jade", was later translated into many European languages, such as Portuguese, Spanish, Polish and Russian, and those translations had an even greater difference compared to the original texts. This reveals another reason of discrepancies which is indirect translation. Gautier's translations had many problems, but she introduced beautiful oriental poetry to Western readers, which was a great contribution to literature. Her translations were easy to read, so a lot of poets wanted to translate her work into their own languages. This was beneficial for the popularization of the Chinese literature.

During a period of the first thirty years of the 20th century, Chinese-English poetry translation attained its peak of prosperity. The first big poetry anthology "Cathay" was published by Ezra Pound in 1915, and included 19 poems. A British essayist, publisher, playwright, literary and social critic T. S. Eliot describes Pound as a person who enriched the modern poetry world with his works [Hayot 1999, 513]. However, Pound did not understand Chinese. He based his works on the Japanese translations of Chinese poetry and as a result there were a lot of mistranslations. His translations are one of the most obvious examples of what happens when translator lacks subject matter knowledge and cannot read Chinese original texts. A modern Chinese scholar and translator Zhao Chunyan calls this approach "predatory" and believes that Pound translated without proper consideration [Zhao Yanchun 2007].

An American sinologist, known for his studies of classical Chinese, George Kennedy, also believed that Pound had irresponsible attitude towards Chinese and Chinese poetry translation. Kennedy regards Pound's poems as good literature works, but certainly not as good as translations [Sielke 2009, 150]. Ezra Pound received his materials for translation from Japanese orientalist, Ernest Fenollosa. Fenollosa did his research on Japanese poems and his notes included some of the Japanese translations of Chinese poetry. Ezra Pound used his notes to create his famous "Cathay". The problem of inaccuracies in such indirect translation is quite

obvious, but we can summarize the main features of Pound's translation: he did not use meaningless adjectives (did not add any new images), texts are straightforward and concise, and he used methods of localization (for American reader) and a method of reduced translation. Pound not only used an indirect translation method, but the materials he used were already translated from Japanese, so the texts were converted at least twice before were finally conveyed to the reader. Let us identify the main problems of his translations. Firstly, excessive focus on the semantics of the symbols. Secondly, he choose for translation only those features which he believed were more important. Thirdly, the translator was sometimes interested in one particular topic or aspect of the poem and ignored the rest, so that the whole translation had less in common with the original one.

A Canadian poet and sinologist Florence Ayscough, together with the American poet and critic Amy Lowell, translated Chinese verses which were published in the anthology *Fir-Flower Tablets* [Lowell 1921]. This anthology belongs to the "new poetry movement"; it was the first book which gained such great popularity after Pound's "Cathay". Lowell was a poet, but she did not speak or read Chinese, so in order to accurately understand the poems, she did a lot of preparatory work. However some aspects of her translation still provoked doubts. First of all, she did some creative translations. For example, she changed Li Bai's the poem's title, which originally was "夜坐吟" (literally "Night-sitting Song") in Lowell's interpretation was changed for "A Woman Sings to the Air 'Sitting at Night'". Not all the critics favor "amplifications" in translation. Secondly, in the anthology "Fir-Flower Tablets" there are a lot of free verses, neither Ayscough nor Lowell pursued strict correspondence with the original poems (in terms of form, rhyme and arrangement of lines). For example a line from the Li Bai's poem "Visiting the Taoist Priest Dai Tianshan But Not Finding Him" (访戴天山道士不遇) "犬吠水声中，桃花带雨浓" was translated as: A dog, /A dog barking, /And the sound of rushing water.

A character "吠"(bark) in the first line consists of radicals "口" (mouth) and "犬" (dog). It may be the reason why the translator decided to use three images of dog barking, which were placed in the three lines of the translation. The British critic A. E. Graham believes such translation destroys the original syntax of the poem, resulting in a pointless repetition [Zhang 1982].

犬吠水声中，	A dog, A dog barking, And the sound of rushing water.
桃花带雨浓	How dark and rich the peach-flowers after the rain. Florence Ayscough [Lowell 1921, 68]

Gennady Turkov recreated core vocabulary such as "dog", "bark", "rain", "peach-flowers". There were minor alteration, such as "in the sound of water" was rendered as "bickering stream", and there is a word "drown" (to drown a sound of sth.) added, so the word for word translation for the first line is "a dog barked drowning the bickering of the stream". The second line is "The rain is drizzling – wets down the peach-flowers."

犬吠水声中，	Загавкав собака, дзюрчання струмка заглушивши.
桃花带雨浓	Накрапує дощик – зрошує персиків квіти. Gennady Turkov [Turkov 2011, 39]

Speaking of Li Bai's Russian translations, the earliest Russian translations of Chinese poems were translated by Yegoryev V., Markov V. and published in 1914 in an anthology "The Chinese Flute". It was one of the very first attempts to translate Chinese poetry, so there were a lot of "free" translations. Let us take Li Bai's "Marble Stairs Grievance" (Лестница при лунном свете) as an example. Critics often regard this translation as "paraphrasing translation", because the translators not only did not retain the original poem's rhymed form, but also made a lot of changes in accordance with their own interests.

In the first half of 20th century there appeared a notion of joint translation, i.e. different translators used word-for-word translation method to translate different lines of the verse and then combined the results into the complete poem. Famous poets, such as Fet and Akhmatova used word-for-word translation of the professional sinologists and then imparted the poetical form [Zhu 2011, 3]. Afanasy Fet is a Russian poet born in the period of Tsarist Russia, he may be called a founder of Chinese-Russian poetry translation, but his translations were not direct, he used the translations of other languages which influenced the final results. In this multiple transformation process the loss of information is inevitable. Famous Russian female poet Anna Akhmatova was referred as the "moon" of Russian poetry. She also made attempts in translating Chinese poems, including Li Bai's verses. Akhmatova also did not know Chinese, so her colleague Nikolai Khardzhiev (a sinologist), helped her by translating lines sentence by sentence. In 1956 she was able to publish an anthology "Chinese classical poetry". Akhmatova's translations are made in accordance with the original, but because she was provided with "sentence by sentence translation" and not "word for word translation", there were inaccuracies in word order. Her translations are regarded by critics as very interesting from a structural point of view.

Having analyzed the experience of famous translators, we can see that the most discrepancies which occurred due to the insufficiency in Chinese mainly occurred in the early period of Western studies on Chinese poetry. However, there are still a lot of rare, never translated into English and Ukrainian poems by Li Bai.

2.2 Factors of Western and Chinese cultural difference

Different linguistic features and cultural environment of Chinese and western languages resulted in creation of different poetical forms. Language and culture are related, so because of cultural differences there may appear so-called lexical gaps. For example, in northern countries they have more than 10 words with the meaning "snow", but we will not see such variety in tropical regions, as they may not even have the related vocabulary.

As for the rhetorical means Li Bai used in his poems, the allusions were one of his favorite devices. A lot of Chinese poems have one or two allusions in a poem, but Li Bai put out a surge of energy to use a great amount of allusions in his works.

Chinese poetry allusions are unique rhetorical devices with distinctive national and folk features. That is why reasons for inaccuracies in translation of allusions are often caused by Western and Chinese cultural difference. Li Bai's poetry contains not only a large number of historical names, usually at least every sentence has an allusion, he uses pun i.e. wordplay (the clever or humorous use of a word that has more than one meaning, or of words that have different meanings but sound the same) in his verses. A Chinese economist, statesman, chancellor and poet of the Song Dynasty Wang Anshi once said that people like Li Bai's verses because

they easily enjoy them [Cooper 1973]. But speaking of Chinese poetry, there is another feature worth mentioning. Chinese readers, especially modern Chinese cannot always understand content of the poetry without detailed annotation and explanation of vocabulary. As for foreigners this task is even more difficult. Starting from the Han Dynasty, Chinese poets must obey to strict poetry writing rules. But foreign translators naturally were trying to avoid the poetry works containing too many allusions or unclear parts; they often deliberately ignored some places or just use words with broad sense in their translations.

For example when translating a title of Li Bai's "A Banquet at Tao's Pavilion" ("宴陶家亭子") Judith Gautier erroneously translated "陶" as "porcelain" which actually is the direct meaning of this character. So in her interpretation the title was "Le Pavillon de porcelaine" (The Porcelain Pavilion). However, here this was a proper name, which should have been transliterated. Her mistake may be explained with insufficiency in Chinese, but by chance there was an exhibition held in Paris in 1867 and a real porcelain pavilion was actually constructed [Yu 2007, 218–229]. Not only proper names can cause difficulties, onomatopoeia can also be a big problem. For example, when translating one of the lines from Li Bai's "Farewell to a friend" "萧萧班马鸣", Gautier thought that "萧萧" is the sound of birds, so the word "bird" appeared in her translation. But in fact, "萧萧" stands for "neigh", which is a sound of horses. Because of the range of insurmountable obstacles in translation, such as word polysemy (which is extremely common), deviations are often inevitable.

Due to cultural differences, the original poems will have unique Chinese specific names and the cultural realia (realia are words and expressions for culture-specific material elements). However, according to Alekseev these components can be translated, but methods of translation should be chosen according to the images in the poem and degree of difficulty. The simplest way to render these cultural elements is by explanation [Alekseev 2002]. For instance, when dealing with toponyms, translators usually use transliteration and then add a description, explaining its location and features, and sometime historical background. If the poem is dedicated to someone, there should be an explanation of this person's relationship with the author. These explanations can be placed directly in translation, to help readers understand its content, and does not interrupt the reading process. However, if it makes translation unnecessarily long, it is better to add a footnote.

For example, Li Bai often used the quotes by military advisor and General Taigong Wang Lushang and Shang dynasty's minister and scholar Yi Yin. In the poem "The hard road", poet gave us a hint of Lushang fishing on the bank and Yi Yin sailing in a boat not even mentioning their names. Li Bai gave an allusion to an old story "闲来垂钓坐溪上, 忽复乘舟梦日边" (I would sit and poise a fishing-pole, lazy by a brook – But I suddenly dream of riding a boat, sailing for the sun...). The content of the story is the following: one day before being offered a minister position Yi Yin dreamed of sailing in a boat next to the sun and moon. Both Yi Yin and Lushang once helped an emperor in his work, Li Bai here expresses hope for his own success in a political career. As for the translation of this allusion, in Ukrainian translation by Georgy Turkov this allusion on a story was not retained, but it was explained in the footnote. The Russian translation by Valerii Pereleshin does not have this allusion.

闲来垂钓坐溪上，	То, вудку закинувши, так, як Люй Шан, подовгу сиджу над потічком.
忽复乘舟梦日边	То раптом сідаю в човна, як І Їнь, і плину у мріях до сонця. Footnote: Lushang, Yi Yin are characters of Chinese mythology. Liu Shan (Jiang Taigong) was fishing in the Weishyu River before Zhou dynasty ruler Wen Wang met him. Yi Yin, several times saw a dream as if he seats in a boat, reaching the sun, before being taken to the service of the Prince of Tan Wan. Here are figurative hints of Li Bai dreaming to serve an equitable ruler. [Turkov 2011, 58]

闲来垂钓坐溪上，	Що ж робити? Вудитиму рибу в струмку чи дивитимусь на водограй.
忽复乘舟梦日边	Сяду в човен – ввижається знову мені царство радості, сонячний край. Leonid Pevomaysky (word-for-word non-poetic translation by B. Ryftin) [Turkov 2011, 183]

闲来垂钓坐溪上，	Праздний, с удочкой я сяду на прибрежную траву
忽复乘舟梦日边	И во сне взойду на лодку, прямо к солнцу отплыву. Valerii Pereleshin [Pereleshin 1970, 6]

3. Conclusion

There are several main factors causing deviation in Chinese poetry translation. They are the translator's lack of Chinese language knowledge, indirect translation and cultural difference. All of the above problems can be solved with the appropriate preparation. The perfect translation is almost impossible, but still may be achieved in case if the translator has a poetical gift equal to the poet's of the original poetry, an adequate Chinese language level and deep knowledge of Chinese culture, history, mythology etc.

When translating Chinese poetry, every translator faces big problems. Chinese poems not only have fixed unique structures, but also are rich in meaning. It is often impossible to use the means of Ukrainian, Russian or English languages to fully express the mood of poetry, all its concepts and ideas of the poet. Presently, all the above mentioned methods of translation are not perfect, and cannot be used in widespread. All the translation methods could be roughly categorized into couple of groups. Firstly, one can choose to keep the original form of the poem and render its figurative meaning according to the translators' preferences. Secondly, it is possible to choose keeping the figurative meaning but change the form. For different types of poems, this (changing the form) may lead to losing their appeal. For example, the main feature of ode is the tonal harmony. Odes to a certain extent resemble songs and if one decides not to choose the rhyme form when translating it into the target language, the reader will not be able to feel or comprehend the original form of the verse and phonological beauty. Furthermore, if it's safe to assume, the main goal of translating any text reach the targeted audience, I truly believe that the second method, in this case, would be inapplicable.

Apart from the goal of translation, there are also methods such as free translation; strict observance, with the original form and content, can be used in certain cases. Tang Dynasty poets aimed to stimulate the reader's auditory and visual senses, occasionally, even their sense of smell, taste, etc. Overseas sinologists have to pay more attention to the usage of rhetorical techniques (especially peculiar Chinese devices) of the original poems. There are plenty of different rhetorical devices commonly used in Chinese poetry, such as antithesis, metaphor, personification etc; there are also some techniques which have no analogies in most of the other languages, such as foil (衬托), synaesthesia (通感) and association (起兴), this gives us a lot of room for research in this field. This requires a more thorough approach to analyzing Chinese poems; access to Chinese critical works on the ancient poetry and, of course, adequate level of Chinese – not only modern Chinese, but also ancient Chinese.

Having analyzed the original Li Bai's poems and their translations, we can summarize the main principles of Tang dynasty poetry translation. The translator needs to have the original words accurately translated into the target language. In addition to accuracy, translators need to use the words smartly, so that the target language readers can enjoy and understand the poetry. In order to preserve the rhythm of the poetry we sometimes have to add additional words, but we need to bear in mind, that these words cannot be more than synonyms of the amplified range. Speaking of the aspects of rhyming, translators should try to preserve the original rhythm, though minor discrepancies are allowed. The most important is not the rhythm itself but the alternating of the rhythm throughout the poem, which usually occurs and causes the change of the theme. It is important to distinguish rhythm and non-rhythm parts and to retain the original beat (the same as in music).

In the process of translation we can try to preserve the original rhythm form in two ways: the first is paraphrasing of Chinese characters. Here you can keep the original rhyming word that ends in a line of verse, and use the shorter lines to create the desired rhythm. The second method is paraphrasing of the whole line. If the line consists of the even number of characters, it is possible to use even numbers of syllables in the target language. For example, if each line of a Chinese poem has 6 characters, we can then translate one line of such poem using 3 short lines in target language. In other words, we are using a sextain (六行诗节 verse with six lines) of the target language to translate two lines of a Chinese verse. In this case the rhyming pattern of the translation will be: AAB BCC (first line rhymes with the second, third rhymes with the fourth and the fifth rhymes with the sixth) or AFBECF (first line rhymes with fourth, the second rhymes with the fifth and the third rhymes with the sixth). It is better to use the complete rhyme to bring the lines together.

Speaking of approaches to Li Bai poetry translation we can identify three most popular methods. The first one is poetry-research translation method. The method is suitable for the long poems or odes, but is also applicable to other verses. Here, as it was mentioned before, it is very important to keep the original rhyming and metre, and retaining the musical element as a secondary task. Translators should complete the analysis of a poem and give comprehensive explanations of each meaning using the footnotes. In this method the translator pays attention to the analysis of the poem's lexical units, rhetorical devices and explanations. The explanations are usually placed in the footnotes or commentary area; they may even include transcription and word for word translation. This method is not suitable for

the mass reader, as it contains a lot of professional terminology and would be uninteresting and monotonous for an amateur.

The second popular method is called an ideogrammic method. It is a direct visualizing of the Chinese character by the translator. According to the principles of Ezra Pound, a translator should retain all the words of the original without the addition of any new words. He used Chinese characters, and its parts, to deal with abstract content through concrete images and believed in an idea (which was proved wrong) that each character represented an image or pictograph, based on sight rather than sound. The British sinologist, Graham, believes that Pound's principles made a base of the modern Chinese-English translation methodology [Zhang 1982]. However, Ukrainian translators use this method, but do not completely ignore the metre.

The third method is an impression translation. This is a method of translation which combines the features of the above methods. Some scholars call this method "assuming translation" or "footnote translation", because it is a subjective translation – a translator chooses his favorite meaning of the word from many possible meanings, according to his preferences. Such translations also contain a lot of footnotes in order to explain the rest of the possible meanings, etymology and translator's understanding of the poem.

We believe that regardless of translation method, all the translators should follow the basic rules: reflecting the original syntax and structure, expression of the original rhythm and metre, conveying of the poetry mood. In addition, we need to take into account the historical context of the period when the original poem was written and circumstances when the author wrote it.

REFERENCES

- Alekseev, V. (2002), *Trudy po kitajskoj literature*, Vostochnâ literatura, Moscow. (In Russian).
- Cooper, A. (1973), *Li Po and Tu Fu*, Penguin Books, Harmondsworth. (In English).
- Hayot, E. (1999), Critical Dreams: Orientalism, Modernism, and the Meaning of Pound's China, *Twentieth Century Literature*, [online] 45(4), p. 513. Available at: <http://www.jstor.org/stable/441950> [Accessed 26 Oct. 2016]. (In English).
- Hu, T. (2013), A Case Study of Formal Translation of Tang Poetry, *Theory and Practice in Language Studies*, 3(12). (In English).
- Lowell, A. and Ayscough, F. (1921), *Fir-flower Tablets: Poems From the Chinese*, [online] Internet Archive. Available at: <https://archive.org/details/firflower-tablets00ayscuoft> [Accessed 7 Oct. 2018]. (In English).
- Pereleshin, V. (1970), *Stikhi na veyere: Antologiya kitayskoy klassicheskoy poezii*, Posev, Frankfurt-na-Mayne, p. 6. (In Russian).
- Sielke, S. and Klöckner, C. (2009), *Orient and orientalisms in US-American poetry and poetics*, Internationaler Verlag der Wissenschaften, Frankfurt, p. 150. (In English).
- Shekera, Y. (2002), *Tans'ke nebo: kitays'ka poeziya doby Tan*, Zadruha, Kyiv, pp. 5–11. (In Ukrainian).
- Turkov, G. (2011), *Li Bo. Dukh starovini. Vibrani virshi*, Piramida, Lviv, pp. 24, 25, 39, 126, 138, 256. (In Ukrainian).
- Ye, L., Fei, Z. and Wang, T. (2007), *China: Five Thousand Years of History & Civilization*, City University of Hong Kong Press, Kowloon, Hong Kong, p. 439. (In English).

Yu, P. (2007), *Travels of a culture: Chinese poetry and the European imagination*, *Proceedings of the American Philosophical Society*, [online] 151(2), pp. 218–229. Available at: <http://www.jstor.org/stable/4599060> [Accessed 26 Oct. 2016]. (In English).

Zhang, L. (1982), *Graham A E. Zhongguo shi de fanyi. Bijiao wenxue yiwen ji*, Beijing daxue chuban she, Beijing. (In Chinese).

Zhao, Y. (2007), *Fan yi shi xue san lun*, Qingdao chu ban she, Qingdao. (In Chinese).

Zhu, Q. (2011), *Lun hanshiyi guochengzhong yimeide chuandi*, Master, Shanghai International Studies University, p. 3. (In Chinese).

АНАЛІЗ ДЕВІАЦІЙ В АНГЛІЙСЬКИХ ТА УКРАЇНСЬКИХ ПЕРЕКЛАДАХ ПОЕЗІЇ ЛІ БО З ТОЧКИ ЗОРУ СТРУКТУРИ РЕЧЕНЬ ТА ТОНАЛЬНИХ СХЕМ

Ю. В. Засуцька

Танська поезія належить до поезії, створеної в період династії Тан. Вона є найціннішою культурною спадщиною китайської нації, перлиною в скарбниці китайської культури, яка великою мірою вплинула на культурний розвиток країн, що межують з Китаєм, а також етнічних груп, які жили поблизу Китаю. Існує велика різноманітність форм поезії Тан, є безліч яскравих зображень та персонажів. Поети Тан використовували широкий спектр риторичних засобів у своїх віршах, таких як аналогія, паралелізм і контрастність, порівняння, персоніфікація, метафора, антитеза і т. д., а також особливі прийоми китайської літератури, як-от “відтінення” (衬托), синестезія (通感) і цісин (“зацікавлення через другорядне” (起兴)). Завдяки строгим метричним обмеженням зміст віршів був стриманий, тому поети в якомусь сенсі не мали свободи творчості та самовираження. На цьому етапі поезія Тан виявляє певні недоліки та складності для перекладачів.

У цій статті робиться спроба провести аналіз девіацій в англійських, українських та деяких російських перекладах поезії Лі Бо. Стаття також охоплює проблему неправильного тлумачення та його причин. Переклади порівнюються з оригінальними віршами та аналізуються з таких аспектів, як структура речень і тональність. Крім того, на основі аналізу досвіду деяких відомих перекладачів було зроблено припущення, що існує кілька основних причин: недостатній рівень китайської мови, непряний переклад та культурні відмінності між Заходом і Китаєм. У статті наводяться приклади англійською та українською мовами.

Ключові слова: Лі Бо, поезія, помилкове тлумачення, українська, англійська, переклад

АНАЛИЗ ДЕВИАЦИЙ В АНГЛИЙСКИХ И УКРАИНСКИХ ПЕРЕВОДАХ ПОЭЗИИ ЛИ БО С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ СТРУКТУРЫ ПРЕДЛОЖЕНИЙ И ТОНАЛЬНЫХ СХЕМ

Ю. В. Засуцкая

Танская поэзия относится к поэзии, созданной в период династии Тан. Она является ценным культурным наследием китайской нации, жемчужиной в сокровищнице китайской культуры, которая во многом повлияла на культурное развитие стран, граничащих с Китаем, а также этнических групп, которые жили вблизи Китая. Существует большое разнообразие форм поэзии Тан, есть множество ярких изображений и персонажей. Поэты Тан использовали широкий спектр риторических средств в своих стихах, как-то аналогия, параллелизм и контрастность, сравнение, персонификация, метафора, антитеза и т. д., а также особые приемы китайской литературы, такие как “оттенение” (衬托), синестезия (通感) и цисин (“интерес через второстепенное” (起兴)). Благодаря строгим метрическим ограничениям содержание стихов

было ограниченным, поэтому поэты в каком-то смысле не имели свободы творчества и самовыражения. На этом этапе поэзия Тан обнаруживает определенные недостатки и сложности для переводчиков.

В этой статье делается попытка провести анализ девиаций в английских, украинских и некоторых русских переводах поэзии Ли Бо. Статья также охватывает проблему неправильного толкования и его причин. Переводы сравниваются с оригинальными стихами и анализируются с таких аспектов, как структура предложений и тональность. Кроме того, на основании анализа опыта ряда известных переводчиков было сделано предположение, что существует несколько основных причин: недостаточный уровень китайского языка, косвенный перевод и культурные различия между Западом и Китаем. В статье приводятся примеры на английском и украинском языках.

Ключевые слова: Ли Бо, поэзия, ошибочное толкование, украинский, английский, перевод

Стаття надійшла до редакції 26.09.2018

TRANSLATION OF SELECTED STORIES FROM THE HISTORICAL CHRONICLES OF “ZUO ZHUAN” / *Transl. by Merzlyuk*

D. Merzlyuk

Senior Lecturer

Kyiv National Linguistic University

73, Velyka Vasylkivska str., Kyiv, 03680, Ukraine

mengt84@hotmail.com

“Zuo zhuan” (左传) or “The Commentary of Zuo on Springs and Autumns Annals” (春秋左氏传) – historical work of Ancient China. This chronicle describes events of the period from 722 till 468 BC, from times of Lu Yin-gong’s rule to Lu Ai-gong. Traditionally, the authorship of the chronicle attributes to Zuo Qiuming, a disciple of Confucius. Zuo Qiuming was a historian of the kingdom of Lu. “Zuo zhuan” is considered to be the first detailed complete historical work in China. This chronicle gives a large amount of information about wars, relations between Chinese ancient kingdoms in the period of the Eastern Zhou dynasty; religion etc. “Zuo zhuan” depicts natural philosophy views of the Ancient Chinese people, their attitude to religious ceremonies, world view, morale principles.

The translated texts were taken from the anthology “Guwen Guanzhi” (古文观止), anthology of masterpiece essays, it was compiled in 1694 year in the period of Emperor Kangxi (1661–1723) by Wu Chucai and Wu Tiaohou. This anthology consists of 222 texts from different works from the Warring States period to the Ming dynasty. This anthology represents the most outstanding works that reflect the development and achievements of the Chinese classical literature.

Keywords: Zuo zhuan, Guwen Guanzhi, Kingdom of Lu, guwen, Chinese classical literature

ПЕРЕКЛАД ВИБРАНИХ ОПОВІДАнь З ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ

“ЦЗО ЧЖУАНЬ” / *Пер. з кит. Д. О. Мерзлюка*

1. Цао Гуй¹ говорить про війну (десятий рік правління Чжуан-гуна)

У цьому тексті розповідається про битву між царствами Лу² та Ці³ біля Чаншао⁴. Ця історія розкриває причини, з яких мале та слабе царство Лу

¹ Цао Гуй (曹刿) – відомий теоретик військової справи царства Лу.

² Царство Лу (鲁国) – давньокитайське царство в епоху Східної Чжоу, розташовувалося на території сучасної провінції Шаньдун.

³ Царство Ці (齐国) – давньокитайське царство в епоху Східної Чжоу, розташовувалося на території сучасної провінції Шаньдун.

⁴ Чаншао (长勺) – місцевість на території сучасної провінції Шаньдун.

змогло перемогти міцну державу Ці. Міркування Цао Гуя розкривають фактори, завдяки яким царство Лу здобуло перемогу: довіра народу в управлінні державою, а в боротьбі з ворогом – це знання своїх недоліків і переваг, а також добре знання ворога.

Навесні десятого року війська царства Ці напали на нашу державу Лу. Гун⁵ зібрався йти воювати з Ці, у цей час Цао Гуй попросив про зустріч із гуном. Жителі його міста сказали йому: “Чиновники планують війну, навіщо ж тобі брати в цьому участь?” Гуй відповів: “Чиновники – неuki, вони не можуть будувати далекоглядні плани”. Тому вирушив на зустріч із гуном.

Він запитав у гуна: “Як ви збираєтесь воювати?” Гун відповів: “Одяг та їжа вже підготовлені, я не насмілюся сам цим користуватись, необхідно буде розподілити між людьми”. Цао Гуй відповів: “Якщо мала милість не повсюдна, то народ не піде за тобою”. Тоді гун сказав: “Жертовні тварини, яшма та шовк – не насмілюсь накопичувати їх, необхідно принести в жертву, щоб правдиво розповісти духам про справи в царстві”. Цао Гуй відповів: “Мала жертва не завоює людську довіру, а небесні духи не будуть оберігати царство”. Тоді гун сказав: “У суді, коли розглядаються великі та малі справи, якщо не можна їх розслідувати, то необхідно діяти відповідно до реальних обставин”. Цао Гуй відповів: “Це щиро, тому тепер можна воювати. Коли вирушите на війну, прошу взяти мене з собою”. Гун разом з Цао Гуєм сів у колісницю і вирушив на битву до Чаншао.

Гун вже збирався наказати бити в барабани, але Цао Гуй сказав: “Поки що не можна бити в барабани”. Війська Ці тричі вдарили в барабани. Тоді Цао Гуй сказав: “Тепер можна”. Війська царства Ці були розбиті. Гун хотів їх переслідувати, але Цао Гуй тоді сказав: “Не можна”. Він подивився на сліди від колісниць, виліз на колісницю та уважно роздивився, що коїться попереду. І потім сказав: “Можна”. Вони кинулись переслідувати війська царства Ці.

Після того як війська царства Ці були розбиті, гун запитав Цао Гуя про причини його дій. У відповідь він почув: “Війна – це хоробрість. Коли вдариш у барабани один раз – війська стають хоробрими, вдариш удруге – слабшають, вдариш утретє – хоробрість зникає. Коли у ворога нема хоробрості, тоді ми перемагаємо, тому ми й розбили їх. Дії великої держави важко передбачити, я боявся, що може бути засідка, коли будемо переслідувати їхні розбиті війська. Я подивився, що сліди від колісниць безладні, побачив, що їхні прапори похилились, і тільки тоді ми почали переслідувати їх”.

2. Гун Чжиці вмовляє не пропускати війська царства Цзінь⁶ (п'ятий рік правління Сі-гуна)

На другий рік правління луського Сі-гуна князь царства Цзінь⁷ просив князя царства Юй⁸ пропустити війська Цзінь, які напали на царство Го та захопили місто Ся'ян. На п'ятий рік правління Сі-гуна цзіньський хоу знов звернувся до князя царства Юй із проханням пропустити війська, які йшли

⁵ Гун (公) – найвищий титул серед аристократії епохи Східної Чжоу.

⁶ Царство Цзінь (晋国) – царство в епоху Східна Чжоу на території сучасної провінції Шаньсі.

⁷ Князь царства Цзінь (晋侯) – цзіньський Сянь-гун, правитель царства Цзінь у 676–651 рр. до н. е.

⁸ Царство Юй (虞国) – царство в епоху Східна Чжоу на території сучасної провінції Шаньсі; за переказами, там правили нащадки міфічного імператора Шуня.

походом на царство Го⁹. Сановник царства Юй Гун Чжиці зрозумів таємні наміри князя Цзінь, тому вмовляв князя Юй не пропускати війська царства Цзінь. Він спочатку описує взаємозалежність між царствами Юй та Го, а потім розкриває жорстоку та безжальну сутність цзінського хоу. І нагадує, що існування держави залежить від доброчесності, а не від духів.

Князь царства Цзінь вдруге попрохав князя царства Юй пропустити війська в похід на царство Го. Гун Чжиці сказав: “Царство Го прикриває царство Юй. Якщо царство Го загине, то слідом загине і царство Юй. Не можна давати дозвіл царству Цзінь, не можна нехтувати загрозою вторгнення. Один раз дозволили – і цього достатньо, навіщо ж дозволяти ще раз? Кажуть, що вилиці та ясна спираються одне на одного, якщо зникають губи, то й зуби замерзають. Це якраз про царства Го та Юй”.

Князь промовив: “Князь царства Цзінь – мого роду. Як він може зашкодити мені?” Гун Чжиці відповів: “Тай-бо, Юй Чжун¹⁰ – сини великого вана. Тай-бо не корився вану, тому не успадкував трон. Го Чжун, Го Шу¹¹ – сини Ван Цзі. Вони були сановниками Вень-вана, у них було багато заслуг перед домом Чжоу, записи про які зберігаються в палатах договорів. Зараз царство Цзінь збирається знищити царство Го, чому їм любити царство Юй? До того ж чи може дід Юй бути для дому Цзінь ріднішим, ніж рід Хуань-шу та Чжуан-бо?¹² А хіба він, цзінський князь, любив їх? Які злочини скоїв рід Хуань-шу та Чжуан-бо? Але і їх було страчено. Хіба не тільки через те, що були загрозою для князя? Якщо ж, коли існувала загроза лише через високе становище родичів, князь Цзінь пішов на вбивство, то що ж тоді говорити про наше царство?”

Князь сказав: “Я приношу багаті жертви, духи мають захистити мене”. Гун Чжиці відповів: «Ваш слуга чув про це, але духи не є справжніми родичами людини. Лише доброчесність є опорою. Тому в “Книзі Чжоу” сказано: “В імператора нема рідних, лише доброчесність є його опорою”. Також сказано: “Духмяні не злаки, що приносять у жертву, духмяна доброчесність”. А ще сказано: “Простий народ не змінює те, що приносить у жертву. Лише доброчесна людина приносить справжні жертви”. Якщо ж нема доброчесності, то народ не живе в спокої, а духи не отримують справжніх жертв. Те, на що спираються духи, міститься якраз у доброчесності. Якщо царство Цзінь захопить царство Юй, але будуть підносити духам пахощі доброчесності, то хіба вони, духи, не приймуть це?»

Князь не послухав, дав дозвіл царству Цзінь. Гун Чжиці полишив царство з усім своїм родом. Коли їхав, то сказав: “Царство Юй не встигне провести жертвоприношення в кінці року! Після цього походу царству Цзінь вже не треба буде збирати війська”.

Взимку царство Цзінь знищило царство Го. Коли війська поверталися, вони залишилися в царстві Юй, слідом за цим захопили царство Юй та знищили його і захопили князя Юй у полон.

⁹ Царство Го (虢国) – царство в епоху Східна Чжоу на території сучасної провінції Шеньсі.

¹⁰ Тай-бо (大伯), Юй Чжун (虞仲) – старший та другий сини Гу-гуна Дань-фу (Чжоу Тай-гуна), вождя-предка чжоусців.

¹¹ Го Чжун (虢仲), Го Шу (虢叔) – другий та третій сини Ван-цзі, молодші брати чжоуського Вень-вана.

¹² Хуань-шу (桓叔), Чжуан-бо (庄伯) – прадід та дід цзінського Сянь-гуна, який знищив усіх їхніх нащадків.

3. Цзи Юй¹³ говорить про війну (двадцять другий рік правління Сі-гуна)

Цей уривок описує оцінку Цзи Юєм поразки війська царства Сун¹⁴. Тут оповідається про війну між царствами Чу¹⁵ та Сун за гегемонію в чжоуському Китаї після смерті Ці Хуань-гуна.

Чусьці напали на царство Сун, щоб врятувати Чжен. Князь Сун вирішив воювати з царством Чу. Військовий міністр умовляв князя: “Милість Неба давно вже покинула династію Шан!¹⁶ Володарю, ви хочете відновити Шан, але за порушення волі Неба немає прощення”. Князь не послухав поради.

Війська царств Чу та Сун зустрілися для битви біля річки Хуншуй¹⁷. Сунські війська вже вишикувалися, а чуські – ще навіть не переправилися через річку. Військовий міністр сказав: “Ворогів дуже багато, наших військ – мало, до того ж вороги ще не переправилися через річку, прошу дозволити атакувати їх”. Князь мовив: “Не можна”. Війська Чу перейшли ріку, але ще не вишикувалися для битви. Міністр знов просив розпочати атаку. Князь сказав: “Ще не можна”. Коли війська були вишикувані, розпочали атаку, царство Сун було розгромлено. Князь був поранений у ногу, а його охорона вся полягла в битві.

У царстві Сун усі звинувачували князя в поразці. Князь мовив на це: “Благородна людина не раниль вдруге і не полонить старих. У давнину, коли вели війни, не використовували перешкоди на свою користь. Хоча я, недостойний, є нащадком царства, що загинуло, але не буду нападати на ворога, що не готовий до битви”.

Цзи Юй сказав: “Володар Сун не розуміє, як вести війну. Якщо сильний ворог перебуває у вузькому місці і не вишикувався до бою, то хіба це не допомога Неба? Якщо перед ворогом є перешкоди і в цей момент напасти на нього, то хіба це неможливо? А ще так буде у ворога більше страху! Зараз усі сильні царства – наші вороги. Навіть якщо зустрінемо стару людину, то захопимо і її, навіщо жаліти? Необхідно вчитися воювати безжально, прагнути знищити ворога. Якщо ранити ворога, та не вбити його, то чому б не ранити ще раз. Якщо шкодуєш поранити ворога вдруге, то це означає, що ти не ранив його, жаліти старого – це підкоритися йому! Війська мають використовувати своє вигідне становище, гонги та барабани мають підіймати дух військ. Якщо становище вигідне, то необхідно його використати. Якщо є тісна місцевість та перешкоди – необхідно використати і це. Бій барабанів надихає воїнів, якщо ворог не готовий до битви, то можна нападати на нього”.

4. Чжу Чжи’у¹⁸ змушує війська Цінь відступити (тридцятий рік правління Сі-гуна)

Чжу Чжи’у вміло використав суперечності між царствами Цінь та Цзінь, своїм красномовством, оперуванням історичними фактами, аналізом

¹³ Цзи Юй (子鱼) – військовий командувач царства Чу в VI ст. до н. е.

¹⁴ Царство Сун (宋国) – давньокитайське царство епохи Чжоу на території сучасної провінції Хенань.

¹⁵ Царство Чу (楚国) – давньокитайське царство епохи Чжоу, розташовувалося в середній течії р. Янцзи.

¹⁶ Династія Шан (商朝) – давньокитайська династія (1600–1046 рр. до н. е.), правителі царства Сун вважалися нащадками останніх правителів династії Шан.

¹⁷ Хуншуй (泓水) – місцевість на території сучасної провінції Хенань.

¹⁸ Чжу Чжи’у (烛之武) – чиновник царства Чжен.

ситуації зберіг царство Чжен. Цей текст оповідає про те, як він зміг досягти своєї мети – змусити війська царства Цінь відступити.

Цзінський хоу¹⁹ та цінський бо²⁰ оточили царство Чжен, оскільки царство Чжен колись було неввічливе із Цзінь, а до того ж зрадило Цзінь і перейшло на бік царства Чу. Війська Цзінь зупинилися в Ханьліні²¹, війська Цінь – у Фаньнані²².

І Чжиху звернувся до чженського бо: “Наше царство зараз у небезпеці. А якщо відправити Чжу Чжи’у на зустріч із князем Цінь, то цінські війська обов’язково відійдуть”. Гун послухав цієї поради. Чжу Чжи’у, відмовляючись від доручення, промовив: “Коли я був повний сил, то і тоді поступався іншим, а зараз, коли постарів, вже нема сил щось робити”. Гун тоді сказав: “Я не міг раніше використовувати тебе, а лише зараз, коли є нагальна потреба, звернувся до тебе, і це моя помилка. Однак якщо царство Чжен загине, то це не буде корисно і тобі!” Тому Чжу Чжи’у погодився.

Вночі він, Чжу Чжи’у, спустився зі стіни та вирушив на зустріч із цінським бо. Він сказав князю Цінь: “Цінь та Цзінь оточили царство Чжен, у царстві Чжен вже знають, що держава загине. А якщо загибель Чжен корисна князю, то наслідують потурбувати ваших підлеглих. Пройти інші країни, щоб віддалені краї стали кордоном, – це, як ви, володарю, знаєте, складно. Навіщо ж допомагати сусідам, знищуючи царство Чжен? Якщо кордони сусідів збільшуються, то ваші – меншають. Якщо ви пощадите царство Чжен, то воно буде господарем східного шляху, а ваші посланці можуть вільно проходити та ним будуть поповнювати все, чого їм не вистачає. І вам від цього не буде шкоди. До того ж колись ви виявили велику милість до володаря Цзінь, а він пообіцяв вам віддати Цзяо та Ся²³. Він зранку переправляється через річку, а ввечері – будує стіни, і ви це знаєте. До того ж що може задовольнити Цзінь? На сході вони вже межують із царством Чжен, ще прагнуть розширити кордони на захід. Якщо вони не будуть відривати землі Цінь, то куди ж вони тоді розширюватимуть кордони? Вони будуть шкодити Цінь, аби це було вигідно Цзінь. Тому прошу вас обміркувати це”. Цінський бо зрадив, уклав союз із Чжен. І також відправив Ці-цзи, Фен Суня та Ян Суня²⁴ охороняти кордони Чжен, а тоді повернувся до Цінь.

Цзи Фань²⁵ запропонував напасти на війська Цінь. Але цзінський гун сказав: “Не можна. Якби не зусилля цього чоловіка, то я б не досяг того, що маю зараз. За допомогою людських сил знищувати його – це негуманно. Втрачати союз із ним – нерозумно. Змінювати порядок на безлад – це не мужність. Я повертаюсь до нашого царства”. І цзінський князь також покинув царство Чжен.

¹⁹ Цзінський хоу – правитель царства Цзінь Вень-гун.

²⁰ Цінський бо – правитель царства Цінь Му-гун.

²¹ Ханьлін (函陵) – місцевість у царстві Чжен, сучасний округ Сінчжен, провінція Хенань.

²² Фаньнань (汜南) – місцевість у царстві Чжен.

²³ Цзяо та Ся (焦、瑕) – міста в царстві Цзінь.

²⁴ Ці-цзи, Фен Сунь, Ян Сунь (使杞子、逢孙、杨孙) – чиновники царства Цінь.

²⁵ Цзи Фань (子范) – дядько Цзінь Вень-гуна, один з вищих чиновників царства Цзінь.

5. Цзянь Шу²⁶ оплакує війська Цінь (тридцять третій рік правління Сі-гуна)

Цінський Му-гун²⁷ планував знищити царство Чжен²⁸ та напасти на царство Цінь. Цзянь Шу, перший сановник царства Цінь²⁹, умовляв гуна не робити цього, оскільки вважав, що далекий похід на інші держави не принесе перемоги, бо не буде несподіваним для ворога, а війська будуть втомлені та не зможуть досягти успіху в битві. Також Цзянь Шу передбачив поразку війська Цінь біля гори Сяошань³⁰. І подальша поразка війська Цінь від царства Цінь підтвердила правоту Цзянь Шу.

Ці-цзи³¹ прислав із царства Чжен до царства Цінь людину, яка повідомила: “Люди царства Чжен доручили мені, Ці-цзи, охороняти північні ворота. Якщо таємно надіслати війська, то можна тоді захопити все царство Чжен”. Цінський Му-гун запитав про це у Цзянь Шу. Цзянь Шу сказав: “Я ніколи не чув, щоб втомлені війська відправляли в напад до далеких країв. Війська втомлені та знесилені, далекий князь зможе підготуватися до оборони, хіба так можна робити? Те, що будуть робити війська, обов’язково стане відомо князю Чжен. Якщо війська змучені, та ще й залишаться без здобичі, то обов’язково стануть непокірними. А ще, якщо йти тисячі лі, хто ж тоді не знатиме про це?” Цінський гун не послухав. Покликав Байлі Менміна³², Сіці Шу³³ та Байі Біна³⁴, скерував їх з військами за східні ворота царства Цінь. Цзянь Шу заплакав, коли дізнався про це, та сказав: “Мен-цзи! Я бачу, як війська виходять, але не бачу, як вони повертаються”. Гун відправив людину до нього сказати: “Що ти знаєш! Ти вже старий, дерева на твої гробниці вже в обхват завтовшки!”

Син Цзянь Шу пішов разом з військами. Плачучи та проводжаючи його, Цзянь Шу промовив: “Ціцці обов’язково зустрінуть ваші війська біля гори Сяошань, там є два пагорби. Південний пагорб – це могила Сяхоу Гао³⁵, північний – місце, де Вен-ван³⁶ ховався від дощу та вітру. Ти помреш у цьому місці, а я зберу твої рештки там!” Війська Цінь вирушили на схід.

ПЕРЕКЛАД ВИБРАНИХ ОПОВІДАнь З ІСТОРИЧНОЇ ХРОНІКИ

“ЦЗО ЧЖУАНЬ” / Пер. з кит. Д. О. Мерзлюка

“Цзо чжуань” (左传), або ж «Коментар Цзо до “Весен і осеней”» (春秋左氏传), – історична пам’ятка Давнього Китаю. Цей літопис описує події, що охоплюють період із 722-го по 468 р. до н. е., з правління Лу Ін-гуна до правління Лу Ай-гуна. Укладання цієї хроніки традиційно приписується учню Конфуція Цзо Цю-міну, який

²⁶ Цзянь Шу (蹇叔) – перший сановник царства Цінь.

²⁷ Цінський Му-гун (秦穆公) – правитель царства Цінь у 659–621 рр. до н. е., один з п’яти гегемонів періоду Чуньцю.

²⁸ Царство Чжен (郑国) – давньокитайське царство епохи Східної Чжоу на території сучасної провінції Хенань.

²⁹ Царство Цінь (秦国) – давньокитайське царство епохи Чжоу.

³⁰ Сяошань (崤山) – гора на території сучасної провінції Хенань.

³¹ Ці-цзи (杞子) – сановник царства Цінь, який перебував у цей час у царстві Чжен.

³² Байлі Менмін (百里孟明) – чиновник, генерал царства Цінь, син Байлі Сі.

³³ Сіці Шу (西乞术) – чиновник, генерал царства Цінь.

³⁴ Байі Бін (白乙丙) – чиновник, генерал царства Цінь, син Цзянь Шу.

³⁵ Сяхоу Гао (夏后皋) – правитель епохи Ся (1675–1664 рр. до н. е.), дід останнього правителя династії Ся, Цзе.

³⁶ Вен-ван (文王) – правитель царства Чжоу (? – 1046 р. до н. е.).

був історіографом царства Лу. “Цзо чжуань” вважається першим докладним, довершеним історичним твором у Китаї. У літописі “Цзо чжуань” подано великий обсяг матеріалу про війни, відносини між давньокитайськими державами в період династії Східна Чжоу, релігії тощо. У цьому літописі розкриваються натурфілософські уявлення давніх китайців, їхнє ставлення до релігійних обрядів, світогляд, погляди на мораль.

Перекладені тексти були включені до антології “Шедеври давньої літератури” (古文观止), укладеної в 1694 році, в епоху правління імператора Кансі (1661–1723 рр.), У Чуцаем та У Тяохоу. До цієї антології було відібрано 222 епізоди з творів від епохи Воюючих царств до кінця епохи Мін. У цій збірці представлені найвидатніші твори, які відображають розвиток та досягнення китайської класичної літератури.

Ключові слова: Цзо чжуань, “Шедеври давньої літератури”, царство Лу, гувень, китайська класична література

ПЕРЕВОД ИЗБРАННЫХ РАССКАЗОВ ИЗ ИСТОРИЧЕСКОЙ ХРОНИКИ

“ЦЗО ЧЖУАНЬ” / Пер. с кит. Д. О. Мерзлюка

“Цзо чжуань”, или «Комментарий Цзо к “Веснам и осеням”» (春秋左氏传), – исторический памятник Древнего Китая. Эта летопись описывает события, которые охватывают период с 722-го до 468 г. до н. э., с периода правления Лу Инь-гуна до правления Лу ай-гуна. Составление этой хроники традиционно приписывается ученику Конфуция Цзо Цю-мину, который был историографом царства Лу. “Цзо чжуань” считается первым детальным, законченным историческим произведением в Китае. В летописи “Цзо чжуань” представлен большой объем материала о войнах, отношениях между древнекитайскими царствами в период династии Восточная Чжоу, религиях и т. д. В этой хронике раскрываются натурфилософские представления древних китайцев, их отношение к религиозным обрядам, мировоззрение, взгляды на мораль.

Переведенные тексты были включены в антологию “Шедевры древней литературы” (古文观止), составленную в 1694 г., в эпоху правления императора Канси (1661–1723 гг.), У Чуцаем и У Тяохоу. В эту антологию было отобрано 222 эпизода из произведений начиная с эпохи Воюющих царств до конца эпохи Мин. В этом сборнике представлены наиболее выдающиеся произведения, которые отражают развитие и достижения китайской классической литературы.

Ключевые слова: Цзо чжуань, “Шедевры древней литературы”, царство Лу, гувень, китайская классическая литература

Переклад надійшов до редакції 31.10.2018

Мета Асоціації полягає в сприянні розвитку наукових досліджень Китаю в Україні й розробці освітніх китаєзнавчих дисциплін, а також у популяризації сучасних знань про китайську цивілізацію. Асоціація сприяє активізації наукових, освітніх, культурних і ділових контактів між Україною й Китаєм, але при цьому не бере участь у політичній діяльності будь-якого роду.

Будь-яка людина, зацікавлена в сприянні досягнення цілей і завдань діяльності Української асоціації китаєзнавців, може вступити в Асоціацію шляхом подачі заявки на членство.

Членство в Асоціації відкрито для громадян усіх країн світу, чий інтереси пов'язані з китаєзнавством.

Усі члени Асоціації запрошуються до участі в заходах і нарадах Української асоціації китаєзнавців, а також мають право голосувати й посідати виборні місця.

Президент: КІКТЕНКО Віктор Олексійович, д. філос. н., с. н. с., зав. відділом Далекого Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

тел.: (+380 44) 278-7652

моб.тел.: (+380 96) 852-7454

e-mail: kiktenko@gmail.com

Вчений секретар: КІРНОСОВА Надія Анатоліївна, к. ф. н., доцент кафедри китайської, корейської та японської філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, викладач китайської мови Київського міжнародного університету

моб. тел.: (+380-097) 594-4576

e-mail: kirnosova@ukr.net

Виконавчий секретар: ГОБОВА Євгенія Валеріївна, к. філол. н., молодший науковий співробітник відділу Далекого Сходу Інституту сходознавства ім. А. Ю. Кримського НАН України

моб. тел.: (+380 66) 729-0549

e-mail: jane.lutsenko@gmail.com

Місцезнаходження:

01001 Україна, Київ, вул. Грушевського 4,
Інститут сходознавства ім. А. Кримського НАН України,
кімн. 211, Українська асоціація китаєзнавців
тел.: (+038-044) 278-7652
e-mail: info@sinologist.com.ua
<http://www.sinologist.com.ua>